

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI
RADYO TELEVİZYON BİLİM DALI

**ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI MEDYA
SİSTEMLERİ (TELEVİZYON YAYINCILIĞI BAĞLAMINDA)**

Doktora Tezi

GÖNÜL CENGİZ

İstanbul, 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON VE SİNEMA ANABİLİM DALI
RADYO TELEVİZYON BİLİM DALI

**ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI MEDYA
SİSTEMLERİ (TELEVİZYON YAYINCILIĞI BAĞLAMINDA)**

Doktora Tezi

GÖNÜL CENGİZ

Danışman: PROF. DR. AHMET ŞAHİNKAYA

İstanbul, 2016

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

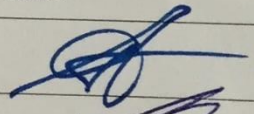
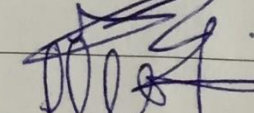
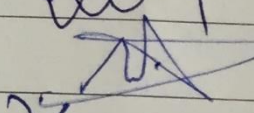
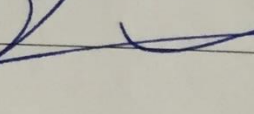
TEZ ONAY BELGESİ

RADYO, TELEVİZYON VE SİNEMA Anabilim Dalı RADYO TELEVİZYON Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi GÖNÜL CENGİZ'nin ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE KARŞILAŞTIRMALI MEDYA SİSTEMLERİ (TELEVİZYON YAYINCILIĞI BAĞLAMINDA) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 18.05.2016 tarih ve 2016-18/40 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 31.05.2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. AHMET ŞAHİNKAYA	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. ALİ MURAT KIRIK	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. CENGİZ ANIK	
4.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. MİHALİS KUYUCU	
5.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. KORHAN MAVNACIOĞLU	

ÖZET

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hem Sovyetler Birliği, hem de bağımsızlık döneminde karmaşık bir tarihsel süreçlerden geçmiştir. Bağımsızlıktan önce Sosyalist sistemle yönetilen ülkeler, özgürlüklerine kavuştuktan sonra kapitalist düzene alışmaya çalışmış ve geçiş dönemi yaşamın tüm alanlarını tesiri altına almıştır. Orta Asya devletlerinde yaşanan bu süreçler ülkelerin kitle iletişim sistemlerini de ciddi bir şekilde etkilemiştir. Sovyet döneminde Komünist medya sisteminde faaliyet gösteren medya, Sovyet sonrası dönemde farklı kitle iletişim sistemlerini benimsemiştir.

Bu tez çalışmamda, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlık döneminde faaliyet gösterdiği iki medya modeli (Yeni Otoriter Medya Sistemi ve Kutuplaşmış Çoğulcu Model) incelenmiş ve Orta Asya ülkelerinin medya düzenine uygunluğu gözden geçirilmiştir. Tez çalışmamın araştırma kısmını karşılaştırma yöntemi kullanarak incelemekteyim. Araştırılan bu iki medya sistemi ülkelere göre hem benzerlikler, hem de farklılıklar kapsamında ele alınmış ve bir birleriyle karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda çalışma konumda dönem karşılaştırmasına başvurarak tarihsel karşılaştırma yöntemi bağlamında Sovyetlerden önceki ve sonraki süreçlerde medya düzeninde yaşanan farklılıklar ve benzerlikler kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Tezimin sonuç kısmında araştırma bölümünde incelediğim Yeni Otoriter Medya Sisteminin ve Kutuplaşmış Çoğulcu Modelin tam olarak Orta Asya ülkelerinin kitle iletişim sistemini kapsamadığı ve bu ülkelerin medya düzeninde Sovyet etkisinin hala devam ettiği kanaatine varmaktayım.

Anahtar Sözcükler: Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri, Medya Sistemleri, Yeni Otoriter Medya Sistemi, Kutuplaşmış Çoğulcu Model

ABSTRACT

Central Asian Turkish Republics have went through complex historical processes during both the Soviet Union and independence period. The countries governed by socialist system before the independence, have tried to get used to the capitalist order after their liberation and the transition period has affected all areas of life. This processes experienced in the Central Asian countries have been severely affected the mass communication systems of the countries. The media operating in the communist media system during the Soviet period, has adopted different systems of mass communication during the Post-Soviet period.

In my thesis study, two media model (New Authoritarian Media System and Polarized Pluralist Model) operated during the independence period of Central Asian Turkish Republics have been examined and compatibility of Central Asian countries to the media order has been reviewed. I have examined research section of my thesis by using the comparison method. These two media systems have considered in terms of both similarities and differences among countries and compared with each other. In addition, differences and similarities in the media order in the processes before and after Soviet Union were examined in a comprehensive manner within the context of historical comparison method by referring to the period comparison in my study subject.

In conclusion section of my thesis, it is concluded that New Authoritarian Media System and Polarized Pluralist Model that I have studied in the research section do not contain exactly the mass communication system of Central Asian countries and Soviet influence still continues in the media order of these countries.

Keywords: Central Asia, Turkish Republics, Media Systems, New Authoritarian Media System, Polarized Pluralist Model

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Tablo Listesi.....	v
--------------------	---

1.GİRİŞ.....	2
1.2 Araştırmanın Problemi, Soruları ve Hipotezleri.....	5
1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları.....	7
1.4 Araştırmanın Amacı.....	8
1.5 Araştırmanın Önemi.....	8
1.6 Araştırmanın Yöntemi.....	9

2.KARŞILAŞTIRMALI MEDYA SİSTEMLERİ VE KİTLE İLETİŞİM KURAMLARI

2.1 Normatif Medya Kuramları (Alternatif Kuralcı Medya Kuramları)...	12
2.1.1 Basının Dört Kuramı (Siebert, Peterson Ve Schramm).....	12
2.1.1.1 Otoriter Medya Kuramı.....	13
2.1.1.2 Liberal Özgürlükçü Medya Kuramı.....	18
2.1.1.3 Sosyal Sorumluluk Medya Kuramı.....	22
2.1.1.4 Sovyet Komünist Kuramı.....	24
2.1.2 Denis Mcquail'in Gelişmeci Medya Kuramı Ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramı.....	31
2.1.2.1 Gelişme Aracı Kuramı.....	31
2.1.2.2 Demokratik Katılımcı Kitle İletişim Araçları Kuramı.....	35
2.1.3 Medya'da Yeni Kuramsal Eğilimler.....	37

2.1.3.1 Raymond Williams’ın Medya Kuramları.....	37
2.1.3.2 Lowenstein’in Medya Kuramları.....	38
2.1.3.3 Merrill’in Medya Kuramları.....	38
2.1.3.4 Saxer’in Medya Kuramları.....	39
2.1.3.5 Graber’in Medya Kuramları.....	41
2.1.3.6 Hachten’in Medya Kuramları.....	42
2.1.3.7 Kepplinger’in Medya Kuramları.....	43
2.1.3.8 Picard: Demokratik Sosyalist Medya Kuramı.....	44
2.1.3.9 Herbert Altshull Kuramları.....	44
2.2 Totaliter ve Post-Totaliter Rejimde Medya.....	45
2.3 Hallin Ve Mancini’nin “Karşılaştırmalı Medya Sistemleri” Modeli	47
2.3.1 Kutuplaşmış Çoğulcu Model.....	48
2.3.1.1 Vahşi Deregülasyon (Savage Deregulation).....	52
2.4 Yeni Otoriter Medya Sistemi (Neo-Authoritarian Media System)...	54
2.5 Medya Sistemleri ve Siyasal Sistemler Arasında Etkileşim.....	60
2.6 Rekabetçi Otoriterizm Siyasal Rejimi (Competitive Authoritarianism).....	64
2.7 Bölüm Sonucu.....	66

3. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE YAŞAM DÜZENİNE VE MEDYANIN DURUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

3.1 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal, Sosyal Ve Ekonomik Hayat.....	68
3.1.1 Kazakistan Cumhuriyeti.....	69
3.1.2 Özbekistan Cumhuriyeti.....	71
3.1.3 Türkmenistan Cumhuriyeti.....	73
3.1.4 Kırgızistan Cumhuriyeti.....	74

3.1.5 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Yönetim Sistemleri.....	77
3.2 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Medyanın Durumuna Genel Bakış.....	83
3.2.1 Kazakistan’da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu...	83
3.2.2 Özbekistan’da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu...	84
3.2.2.1 Özbekistan’da İnternet Medyasının Sorunları.....	85
3.2.3 Türkmenistan’da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu..	87
3.2.4 Kırgızistan’da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu...	91
3.2.4.1 Kırgızistan’da Lale Devrimin Medya’ya Etkileri...	93
3.2.5 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Medya Sistemlerinin Durumu.....	95
3.2.6 Medyanın Genel Sorunları.....	97
3.2.6.1 Medya Üzerinde Devlet Baskısı.....	101
3.2.7 Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Medyasında Hukuki Düzenlemeler.....	103
3.2.7.1 Hukuki Düzenlemelerdeki Boşluklar.....	112
3.2.8 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Gazeteci Etiği.....	113
3.2.9 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Medya Ekonomisi Ve Mülkiyeti.....	115
3.2.10 Orta Asya Ülkelerinde Görsel-İşitsel Medyanın Durumu...	118
3.2.11 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal Medyanın Durumu.....	119
3.2.12 Medyanın Demokratikleştirilmesi Kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki KİA’ya Batılı Ülkelerin Yardımı.....	124
3.2.13 Rus Medyasının Orta Asya Ülkeleri Kitle İletişim Araçları Üzerindeki Etkileri.....	126
3.2.14 İslam Dininin Orta Asya Ülkelerindeki Medyaya Etkileri	128
3.2.15 Etnik Azınlık Medyası.....	129
3.3 Bölüm Sonucu.....	131

4. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDEKİ MEDYA SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMA YÖNTEMİ İLE ANALİZİ

4.1 Sosyal Bilimlerde Karşılaştırma Yöntemi.....	134
4.1.1 Karşılaştırma Yönteminin Bilimselleşmesi.....	135
4.1.1.1 Karşılaştırma Yönteminin Özellikleri ve Sosyal Bilimlerdeki Yeri.....	137
4.1.1.2 Karşılaştırma Yönteminde Betimleme ve Nitel Veri Analizi.....	142
4.1.2 Karşılaştırma Yöntemi İle Medyanın Ve Kitle İletişim Araçlarının Analizi.....	143
4.1.3 Karşılaştırmalı Araştırmalarda Sistem Kavramı.....	144
4.1.4 Medya Sistemlerinin Eleştirel Bakış Açısından Analizi.....	146
4.2 Karşılaştırma Yönteminin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Medyası Kapsamında Değerlendirilmesi.....	151
4.3 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki Medya Sistemlerinin Analizi...	156
4.3.1 Dönem Karşılaştırması (Sovyet Dönemi Ve Bağımsızlık Dönemi).....	158
4.3.2 Orta Asya Ülkelerindeki Medya Sistemlerinin Normatif Medya Kuramları Kapsamında Analizi.....	162
4.3.3 Sovyet Medya Sistemi ile Yeni-Otoriter Medya Sisteminin Karşılaştırılması.....	163
4.3.4 Yeni-Otoriter Medya Sistemi İle Post-Totaliter Medya Sisteminin Karşılaştırılması.....	165
4.3.5 Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Medyasının “Kutuplaşmış Çoğulcu Model” Kapsamında Analizi.....	166
4.3.5.1 Kutuplaşmış Çoğulcu Model ile Yeni Otoriter Kuramın Karşılaştırılması.....	169
4.4 Bölüm Sonucu.....	174
SONUÇ.....	177
KAYNAKÇA.....	186

Tablo Listesi

Tablo 1.....	79
Tablo 2.....	81
Tablo 3.....	81
Tablo 4.....	82
Tablo 5.....	160

1. GİRİŞ

1920’li yılların başlarından itibaren Sovyetler Birliğine katılan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri günümüze kadar çok karmaşık bir tarihsel ve politik süreçlerden geçmişlerdir. Bu süreçlerin kültürel, manevi ve siyasi alanlardaki ilgi çekici çok yönlü gelişimi her zaman dengeli bir şekilde kendini gösterememiştir. Sovyet döneminde her kesin Rus kimliğinde nitelendirilmesi bölge halklarının kendi kimliklerinin inşasına ve kültürlerinin hayata geçirilmesine engel olmakta idi. Sovyetler Birliği'nin dağılması yerel cumhuriyetlerin yeni ulusal kimliklerini oluşturma işlemine başlamasına olanak tanımıştır. Sovyetlerden sonra yeni devlet modellerini kurmaya ve uluslararası arenada kendi yerlerini bulmaya çalışan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri birçok şeyleri tekrar gözden geçirmek zorunda kalmıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, başlangıçta yeni bağımsız devletlerin birçoğu ve daha geniş uluslararası toplum tarafından büyük bir iyimserlik ile karşılanmıştır. Kısmen bu ruhu yansıtan akademik çevrelerde, Sovyet sonrası devletler ile ilgili bir çalışma, başlangıçta büyük ölçüde 'demokrasiye geçiş' açısından çerçevelenmiştir. Gerçekten de, birçok yazar için Sovyet devletinin çöküşü, yirminci yüzyılın sonraki on yıllarında demokrasiye yönelik daha geniş bir küresel değişimin bir parçası olarak yorumlanmıştır.

1990'ların sonları ile birlikte, Orta Asya devletlerinin neredeyse tümü, insan haklarının düzenli ve yaygın bir şekilde ihlaline ve ayrıca, sadece muhalefet güçlerini değil hemen hemen her bağımsız sesi bastırmak için girişimlere maruz kaldılar.

Sovyetler Birliği ve komünizm üzerinde Batı'nın ve kapitalizmin zaferi Soğuk Savaş'ın sonuna damgasını vurmuş ve Orta Asya ülkelerinde demokratik medya modellerini çoğaltmak için bir fırsat doğmuştur. (Shafer, Freedman, 2009; 851) Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde tüm siyasal, ekonomik, sosyal ve kitle iletişim araçları alanında yaşanan ve hayatın tüm alanlarını etkileyen en önemli değişim otoriter sosyalist sistemden demokratik-kapitalist sisteme geçiş idi. Kapitalizm gereği serbest pazar piyasasına geçiş medyayı da derinden etkilemiştir. Bu sektörde gözlemlenen

değişikliklerle Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarının ilk dönemlerinde yeni düzene alışmaya çalışmışlardır.

Orta Asya'da Bolşevizm'in başlanmasından itibaren hal hazırdaki mevcut post-komünist otoriter rejimler sürekli medyanın faaliyet alanını sınırlandırmıştır. Lenin ve Stalinin yürüttüğü siyaset neticesinde Sovyetler Birliğine tabi tüm ülkelerde medyanın tek amacı Komünist partiyi ve iktidarı desteklemek olmuştur (Freedman, 2011; 1). Toplumsal ve politik yaşam, medya yoluyla yönlendirilmiştir. Halk, hükümetin kendisine duyurmak istediği konulardan haberdar edilmiş ve böylece bireylerin düşünce ve kanaatleri kontrol altında bulundurulmuştur.

Lenin ve Stalin çizgisinde geliştirilen Sovyet-Komünist Kuramı'nda kitle iletişim araçları, ideoloji ve kültürün başlıca üreticisi ve dağıtıcısı olarak rejimin amaçları doğrultusunda işlevler üstlenmişlerdi. Merkezi kontrol altında tutulan medyada “propaganda ve ikna” yöntemi esas alınmıştır. Bu propagandada yöntem, belli hedef gruplarının düşünce ve davranışlarını etkilemeye yönelik haberin, bilginin planlı ve devamlı olarak dağıtılmasıdır (Labin, 1976; 10-11).

Sovyet Komünist Kuramında kitle iletişim araçlarının kontrolü, rejimin amaçladığı hedeflere ulaşmasında, günlük olayları ideolojinin bakış açısından vermede halkı dış kökenli yabancı mesajlardan korumada ve rejimin istediği bilgileri halka aktarmada aktif olarak kullanılmıştır. Sovyet döneminin tüm uygulamaları gibi Sovyetler Birliği'ndeki kitle iletişim sisteminde Marksist öğretiyeye dayalı ve Lenin'in geliştirdiği ilkeler doğrultusunda organize olarak yeni bir kitle iletişim kuramının oluşumuna düşünsel anlamda öncülük etmiş ve bu sistem zaman içinde diğer sosyalist ülkeler içinde bir model oluşturmuştur.

Sovyet sisteminde birliği oluşturan ulusların eşitliği iddiası yer almış olsa da, özellikle Slav asıllı olmayanlar “potansiyel tehdit” sayılmıştır ve böyle olunca Türk Cumhuriyetlerinde yapılan radyo-televizyon yayınlarının yayın politikasına da ayrıca dikkat edilmiştir (Bal, 1996; 100).

Genç cumhuriyetlerin kitle iletişim sistemlerinde gözlenen değişim süreci, Gorbaçov'un iktidara geldiği 1985 yılında başlamış, ancak dönemin başında basın ve

ifade özgürlüğü kavramı Gorbaçov'un da belirttiği gibi, ekonomik ve kültürel reformların savunulması açısından sansüre tabi tutulmuştur (Budak, 2005; 110).

1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılması sonrası bağımsızlıklarını elde eden Orta Asya Türk Cumhuriyetleri demokratikleşme çabalarını kendi koşulları içinde sürdürmeye başladılar. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılması, bu devletleri bağımsızlık konusunda hazırlıksız yakalamış, tüm cumhuriyetler demokratikleşme alanında önemli sorunlarla karşılaşmıştır (Budak, 2013; 2).

Lisans kısıtlamaları ve yavaş ilerleyen yasal düzenlemeler; hükümetteki bilgiye erişim eksikliği; gazetecilere yönelik saldırılar ve hapisler; ciddi sonuçlara yol açan iftira davaları ve hedefe yönelik vergi denetimleri de dâhil olmak üzere Orta Asya medyası yeni döneme geçişte ciddi problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Orta Asya ülkelerindeki siyasi rejimler taciz, tutuklama, akreditasyon kaybı, yayın lisanslarının askıya alınması ve fiziksel saldırılar yoluyla yabancı haber kuruluşlarını, muhabirleri ve serbest çalışanları ciddi şekilde kontrol etmekte ve birçok durumlarda da engellemektedirler. Yabancı akademisyenler ve medya çalışanları kızgın hükümet yetkilileri ve kurumlarından, siyasi liderlerden, organize suç patronlarından ve diğer “belirsiz” gruplardan kaçınmaktalar (Shafer, Freedman, 2009; 853-854)

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin hepsinde diktatörlük rejimlerinden Batı tarzı demokrasilere geçişler yaşanmıştır. Böyle ciddi rejim değişikliği doğal olarak, ülkelerin tüm siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında da önemli farklılıklara neden olmuştur. Her şeyden önce, Sovyet sömürgesi olan Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan başka devletin itaatinden çıkarak kendi ayakları üzerinde bağımsız hayata geçiş yapmışlardır. Geçiş döneminde altyapısı zayıf olan bu bölgedeki ülkeler ciddi sıkıntılarla yüzleşmiştir.

Birer post Sovyet ülkeleri olarak gelişen bu cumhuriyetlerde diktatörlüklerden sonra medya, hem yoğunlaşma, hem de ticarileşme özellikleri göstermiştir. Ticarileşme medyanın siyasal bağımsızlığını getirmemiş, medya mülkiyeti siyasal hırsların araçsallaşmasıyla yüksek derecede politize olmuştur (Bek, 2010; 105).

Yapılan tez çalışması üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm dünyada var olan medya sistemleri ve medya kuramları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bölümde ilk olarak normatif medya kuramları üzerinde durulmuş, Siebert ve arkadaşlarının ileri sürdüğü kuramlar açıklanmış, aynı zamanda McQuail'n ortaya attığı iki medya kuramı da anlatılmıştır. Birinci bölümde daha sonra medya 'da yeni kuramsal eğilimlerden yola çıkılarak dünyada mevcut olan diğer medya sistemlerinden ve kuramlarından bahsedilmiştir. Bölümün sonlarına yakın araştırma konumu da kapsayan iki medya sistemi geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Bunlar Becker'in ileri sürdüğü ve Orta Asya Türk cumhuriyetleri medya sistemlerinin de yer ala bileceği 'Yeni Otoriter Medya Sistemi' ve Hallin ve Mancini tarafından geliştirilen, Orta Asya ülkelerinin medya düzenine uygun gelen 'Kutuplaşmış Çoğulcu Model'dir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Yaşam Düzenine ve Medyanın Durumuna Genel Bir Bakış başlığını taşıyan ikinci bölümde ise ilk olarak Orta Asya ülkelerindeki siyasi, iktisadi ve sosyal hayat kısaca özetlenmekte ve dört Orta Asya Türk cumhuriyetindeki (Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan) kitle iletişim araçları çok kısa bir anlatımla ifade edilmektedir. İkinci bölümde aynı zamanda bu ülkelerin bağımsızlık öncesi Sovyet dönemindeki medya düzeni de küçük bir alt başlık olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde daha sonra Orta Asya ülkelerindeki medyanın genel sorunları, hukuki düzenlemeleri, azınlıklık medyasının durumu, gazeteci etiği, İslam dininin medya üzerindeki etkileri, Batı'nın bu bölge ülkelerine medya yardımları, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde sosyal medyanın durumu, medya mülkiyeti ve ekonomisi ayrı ayrı alt başlıklar şeklinde incelenmektedir.

Çalışmanın üçüncü son bölümü ise yöntem kısmı ve tezin araştırma kısmıdır. Bu bölümde karşılaştırma yönteminin sosyal bilimlerdeki yeri incelenmekte ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin medya sistemlerini araştırırken bu yöntemle başvurulmaktadır. Burada karşılaştırmalar hem dönemsel (Sovyet öncesi ve sonrası) olarak yapılmakta (tarihsel karşılaştırma yöntemi), hem de medya sistemlerinin bu dört ülke kapsamında karşılaştırılması yapılmaktadır. Üçüncü bölümde Yeni Otoriter Medya Sisteminin ve Kutuplaşmış Çoğulcu Modelin Orta Asya ülkelerindeki medya sistemlerine uygunluk derecesi araştırılmış ve tezin giriş kısmında ileri sürülen hipotezler bu kapsamda test

edilmiştir. Aynı zamanda bu karşılaştırmalı analizlerden elde edilen sonuçlara yorumlar yapılmıştır.

Çalışmanın sonuç ve değerlendirme bölümünde ise araştırmaya ilişkin bulgular özetlenerek konuya ilişkin değerlendirme ve önerilerde bulunmaktadır.

1.2 Araştırmanın Problemi, Soruları ve Hipotezleri

Bu araştırmanın temel problemi, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıktan sonra değişen kitle iletişim düzenine uygun gelen medya sistemlerini incelemektir. Çalışma konumunda ülkelerdeki mevcut medya sistemleri kapsamında yasal düzenlemelerdeki boşluklar, mülkiyet yapısındaki değişimler, gazeteci etiği ve saire gibi alt sorunlar belirlenerek irdelenmektedir.

Bu kapsamda, teorik çerçeve ve çalışmanın temel problemi aşağıda belirtilen araştırma sorularının cevaplanması üzerine kurulmuştur.

1. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin kitle iletişim araçları Sovyetler Birliği döneminde hangi yönde ve hangi medya sisteminde faaliyet göstermiştir? Bu sorunun cevabı için Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Sovyetler dönemindeki faaliyetleri kısaca incelenerek dönemin medya sistemine uygunluk derecesi saptanmaya çalışılmıştır.
2. Bağımsızlıklarına kavuşan bu cumhuriyetlerin medya sistemlerinde hangi değişimler izlenmiştir/ bu değişimleri bağımsızlık öncesi dönemden ayıran farklılıklar nelerdir? Araştırma sorusu Sovyet döneminden sonra bu ülkeler için uygulanan medya sistemlerini ortaya koyarak gelişen değişimleri incelemekte ve dönemler arası farklılıkları analiz ederek karşılaştırmaktadır.
3. Bağımsızlık döneminden önce ve sonra medya sistemlerinde hangi benzerliklere rastlanmıştır? Bu sorunun yanıtı Orta Asya ülkelerinde yaşanan sistem değişikliklerine rağmen Sovyet öncesi ve sonrası dönemler arasında halen birçok benzerliğin devam ettiğini ortaya koymaktadır.

4. Sovyet döneminde sosyalist sistemde faaliyet gösteren kitle iletişim araçlarının bağımsızlık sonrası kapitalist düzene geçişte yaşadığı zorluklar nelerdir? Ve medya mülkiyetinde yaşanan değişimler mevcut ülkelerdeki medya sistemlerini nasıl etkilemiştir? Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Sovyet Sosyalist Birliğinde sadece devlete ve Komünist partiye hizmet eden kitle iletişim araçları devlet mülkiyeti yapısını benimsemişlerdi. Bağımsızlık dönemlerinde kapitalist sisteme hazırlıksız yakalanan bu cumhuriyetlerin yeni düzene geçişte yaşadığı zorlukları araştıran bu soru aynı zamanda Orta Asya ülkeleri medyasında özel mülkiyet yapısının gelişimini de araştırmaktadır.
5. Bölge ülkeleri medyasında demokrasinin gelişimi açısından Batılı ülkelerin katkıları nelerdir? Bu soruyla Batılı kuruluşların Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya faaliyetlerinin demokratikleşmesi için yaptığı yardımlar incelenmekte ve Orta Asya'daki hükümetlerinin bu yardımları nasıl değerlendirdiğine cevap aranmaktadır.
6. Orta Asya ülkelerinde var olan medya sistemleri Batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen medya sistemlerine ne kadar uyum sağlamaktadır? Araştırma sorusu bize Orta Asya ülkelerinde uygulanmaya çalışılan mevcut medya sistemlerini tekrar gözden geçirerek analiz etme olanağı sağlamaktadır.

Yukarıdaki verilen sorulara ve konunun önemine dayanarak aşağıdaki hipotezler ortaya konulmaktadır.

Hipotez (1): Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Sovyetler Birliği döneminde Sovyet-Komünist Medya Sisteminde faaliyet gösteren kitle iletişim araçları bağımsızlık döneminde bu medya sisteminden kopsa da, hala yazılı basın ve görsel medyanın büyük çoğunluğu merkezi iktidara bağlı kalan medya düzeninden ayrılamamıştır. Bu da, Orta Asya ülkelerindeki medya sistemlerinin liberal ve demokratik medya sistemleri yerine, otoriter bir medya sistemine uyum sağladığının bir göstergesidir.

Hipotez (2): Jonathan Becker'in "Yeni Otoriter Medya Sistemi" ve Hallin ve Mancininin "Kutuplaşmış Çoğulcu Model"i Orta Asya Türk Cumhuriyetleri medya sistemlerine en yakın modeller olarak ele alınmaktadır. Her iki medya sisteminde Orta

Asya medya düzenine uyan birçok benzerlikler vardır. Fakat benzerliklerle beraber farklılıkların olması Orta Asya Türk cumhuriyetleri medya sistemlerinin ‘Yeni Otoriter Medya Sistemi’ ne ve ‘Kutuplaşmış Çoğulcu Model’e birebir uyum sağlamadığını da saptamaktadır.

Hipotez (3): Orta Asya Türk cumhuriyetleri uzun yıllar kapitalist sistemde yaşamlarını sürdüren Batılı araştırmacılar tarafından ileri sürülen medya sistemlerine yudurulmaya çalışılsa da, bu bölge ülkelerinin sosyalist geçmişi göz ardı edilmektedir. Geçiş dönemlerini yaşayan bu cumhuriyetlerden birden bire demokratik bir medya sistemine geçiş beklemek doğru değildir.

1.3 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Çalışmanın sorunsal olarak belirlediği temel konu Orta Asya ülkelerine ilişkin medya sistemlerinin Sovyet döneminde ve post Sovyet döneminde gösterdiği farklılıklar ve benzerlikler bağlamında dönem karşılaştırmasının yapılmasıdır. Sovyetler Birliği döneminde komünist yaklaşımların gerektirdiği Komünist Medya Sisteminde faaliyet gösteren tüm kitle iletişim araçları Sovyet sistemin çöküşü ile Komünist Kuramdan uzaklaşmış ve yeni medya sistemlerine geçişler yaşamıştır. Fakat bu geçişler Orta Asya ülkeleri için hiç de kolay olmamıştır. Batı’nın demokratik ilkeler ekseninde uzun yıllar uyguladığı medya sistemleri bu bölge ülkelerinin siyasal, kültürel ve manevi altyapılarına birçok noktada uyum sağlayamamıştır. Dönemler arası farklılıkların getirdiği zorluklar Orta Asya ülkelerindeki medya düzenini ciddi şekilde etkilemiştir.

Araştırma konuma sadece Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan) dâhil edilmiştir. Aynı zamanda çalışma konum Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya düzeni ve medya sistemleri ile sınırlandırılmıştır. Sovyet öncesi dönem sadece Komünist kuramın anlatımı ve uygulama alanı ile sınırlıdır. Sovyet sonrası dönem ise üç medya sistemi (Yeni-Otoriter Medya Sistemi, Post-Totaliter Medya Sistemi ve Kutuplaşmış Çoğulcu Model) kapsamında araştırılmaktadır. Araştırmamın analizi için karşılaştırma yöntemi seçilmiştir.

1.4 Araştırmanın Amacı

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri SSCB döneminde Sovyet sisteminin gerektirdiği şartlar doğrultusunda faaliyet göstermekte ve dönemin sağlamış olduğu sistemle şekillenmekte idi. Bölge medyası da Sovyet dönemi koşulları altında gelişerek sisteme göre yönünü belirlemekte idi. Fakat bağımsızlıktan sonra Orta Asya ülkeleri Sovyet sisteminin sömürgesinden kurtularak yeni özgür faaliyetler için girişimlerde bulunmuşlardır. Bu özgür girişimler medya alanından da yan geçmemiş ve bağımsızlık sonrası medya sistemlerinin biçimlenmesinde ciddi rol oynamıştır.

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak, araştırmanın temel amacı Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde bağımsızlık öncesindeki (Sovyet dönemi) medyanın durumu ile bağımsızlıktan sonraki değişen durum arasında karşılaştırma yaparak değerlendirmektir. Aynı zamanda araştırmanın temel amaçlarından biri de, bağımsızlık öncesindeki Sovyet Medya Sisteminden sonra, bağımsızlık sonrası dönemde medyanın şekillendiği kitle iletişim sistemlerini incelemektir.

1.5 Araştırmanın Önemi

Medya sistemleri çok geniş bir kavram olarak dünya ve Türkiye çapında birçok iletişim araştırmacıları tarafından incelenmiş ve çok sayıda kitaba, makaleye, araştırmaya konu olmuştur. Fakat medya sistemleri ile ilgili araştırmalar ve modeller genellikle Batılı araştırmacılar tarafından daha çok incelemeye alınmış ve birçok dünya ülkelerindeki kitle iletişim araçları bu modeller kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer taraftan, medya sistemleri ile ilgili araştırmalarda karşılaştırmalı analiz yöntemi kullanılarak çeşitli mukayeseler yapılmaktadır.

Medya sistemlerinin analizine Türkiye perspektifinden bakarsak, çok çeşitli araştırmaların olmadığı kanısına varmaktayız. Çok az sayıda araştırmacının çalışma alanına giren medya sistemleri ile ilgili araştırmalar için sürekli yabancı kaynağa başvurulmaktadır. Türkçe kaynakların sınırlı sayıda olması sistem karşılaştırmalarının sayısının az olmasına neden olmaktadır.

Türkiye’deki akademisyenler Sovyet dönemi ve sonrası ile ilgili araştırmalara merak duysalar da Türkçe kaynak sayısının azlığı onların önlerindeki en büyük engel olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer yandan, SSCB dönemi ve ülkeleri ile ilgili literatürün büyük çoğunluğunun Rusça olması Türk akademisyenlerinin işini zorlaştırmaktadır. Çalışmama konu olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilgili ülkemizde kısıtlı kaynakların bulunmasından dolayı yeteri kadar çalışmanın olmaması yapılacak araştırmanın önemini artırmaktadır.

Tüm bunları dikkate alarak, araştırmanın önemini şu şekilde özetleye biliriz; Türkiye’de “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Karşılaştırmalı Medya Sistemleri” adı altında ilk kez bir çalışma yapılacaktır. Bu çalışma hem SSCB’ye dâhil olan dört Orta Asya ülkesini araştırmakta, hem de bu ülkeleri şekillendiren medya sistemlerini karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Daha önce yapılan araştırmalara baktığımızda bu dört Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan) ayrı ayrı ülkeler şeklinde incelenmiş ve genel olarak kitle iletişim araçlarının tarihi araştırma konusu olmuştur. Bu tez çalışmasında ise ilk kez dört Türk Cumhuriyetinin medyası ve kitle iletişim sistemleri aynı tezin içerisinde incelenmekte ve karşılaştırmalı analiz bağlamından yola çıkılarak araştırma yapılmaktadır.

Aynı zamanda ilk kez iki farklı dönemdeki medya sistemleri karşılaştırılarak analiz edilmektedir. Buna ilaveten, bu çalışmada ilk kez dört Türk cumhuriyetinin bağımsızlık dönemindeki medya sistemleri tek tek ülkeler kapsamında üç medya sistemi bağlamında değerlendirmektedir.

1.6 Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamda kullandığım karşılaştırma yöntemi araştırma konumu daha detaylı şekilde inceleme imkânı sağlamaktadır. Karşılaştırma yöntemleri genellikle uluslararası kapsamda yapılmaktadır, fakat bazen ulusal, hatta bölgesel karşılaştırmalara da rastlanmaktadır. Araştırdığım tez konumu hem uluslararası (medya sistemleri), hem de bölgesel (Orta Asya) kapsamda ele alarak karşılaştırma yöntemine başvuracağım.

Çalışma konum olan “Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Karşılaştırmalı Medya Sistemleri” adlı tezimde karşılaştırma yöntemini iki ayrı başlık altında analizini

yapacağım. Bunlardan biri tarihsel karşılaştırmalı yöntemdir. Tarihsel karşılaştırmalar farklı dönemlerdeki süreçleri, olayları ve yapıları karşılaştırırken çoğunlukla eşzamanlı bir şekilde karşımıza çıksa da, bazen art zamanlı (diyakronik) olarak da rastlanmaktadır. Araştırdığım çalışmadaki konum gereği diyakronik tarihsel karşılaştırma yöntemine başvuru yapacağım. Bu yöntemi kullanırken önce Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sisteminin Sovyetler Birliği dönemindeki durumunu ve bağımsızlıklarına kavuştuktan sonraki durumlarını inceleyeceğim. Tezimin ikinci bölümünde irdedeceğim iki tarihsel dönemin medya sistemlerini üçüncü bölümümde analiz ederek tarihsel karşılaştırmasını yapacağım. Aynı zamanda üçüncü bölümümde araştırma konum olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemlerini dört ülke (Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan) kapsamında inceleyerek bu ülkelerde uygulanan medya sistemlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını karşılaştırarak değerlendireceğim.

Araştırmanın yöntemi çalışma konumun analizi bağlamında üçüncü bölümde daha detaylı şekilde incelenmektedir.

2. KARŞILAŞTIRMALI MEDYA SİSTEMLERİ VE KİTLE İLETİŞİM KURAMLARI

Günümüzde kitle iletişim araçları farklı ülkelerde, değişik biçim ve görünümelerde, değişik amaçlara hizmet etmektedirler. Ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda görülen değişiklikler iletişim alanındaki gelişmelerden etkilenirken, diğer yandan da söz konusu gelişmeleri beslemektedirler. Dolayısıyla iletişim sistemleri arasındaki farkı tam olarak görebilmek için öncelikle iletişim araçlarının faaliyet gösterdiği toplumsal sistemin iyi analiz edilmesi gerekmektedir (Işık, 2002; 1).

İletişim araçlarının ilk ortaya çıktığı süreçten günümüze değin siyasal iktidarlara çatışma ve sürtüşme içerisinde olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla siyasal iktidarlara tarih boyunca iletişim alanını sıkı yasal düzenlemelerle kontrol altına almaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, toplumsal ve siyasal süreçte iletişim araçlarının oynaması beklenen rollerdeki farklılaşmaların temel nedeni, siyasal sistemdeki farklılıklardır (Işık, 2002; 2). Ülkedeki siyasal sistem, söz konusu ilişkilerin temel belirleyicisi olarak iletişim sistemini de biçimlendirmektedir (Weischenberg, 1992; 86). Siyasal sisteme göre şekillenen ekonomik yaşamın genel düzenleniş biçimi de iletişim sistemini etkilemektedir (Işık, 2002; 11)

İletişim araçlarının kurulup örgütlenmesi ve faaliyette bulunması, mevcut siyasal sistemin hukuksal çerçevesi içerisinde gerçekleşmektedir (Hatemi, 1996; 1399). Bir ülkenin yasal düzenlemelerinde iletişim özgürlüğünün yer alıp almaması, ülkedeki hak ve özgürlükleri yansıtan temel göstergelerden biridir. Bu bağlamda, ülkelerin toplumsal sistem, gelenek ve gelişme gereksinimlerindeki farklılıklar ülkelerin konuya değişik biçimlerde yaklaşmalarına yol açmaktadır (Işık, 2002; 11). Diğer bir ifadeyle, kitle iletişim araçlarının nasıl işlemesi gerektiği, normatif medya kuramlarıyla yakından ilişkilidir. Zira normatif kuramlar çerçevesinde bir ülkedeki siyasal sistemin işleyişi gözler önüne serilirken; siyasal sistem içerisinde iletişim araçlarının nasıl bir işlev göreceği ve yasal çerçevenin ne olacağı sorularına da cevap bulunabilmektedir (Işık, 2002; 2).

Bu bölümde ilk olarak iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte günümüze kadar geçen süreçte ortaya çıkan Normatif Medya Kuramlarına (iletişim sistemlerine) kavramsal bir bakış açısıyla yaklaşılmıştır. Bu bağlamda Siebert ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen dünyadaki ilk ve en tanınan medya sistemi sınıflandırması olan “Four Theories of the Press” adlı eser temel alınmıştır. Normatif medya kurumları konusunda Siebert ve arkadaşlarının ardından birkaç sınıflandırma daha yapılmışsa da, bugün bile alanla ilgili tüm çalışmalarda bu eserin referans alınması kavramsal çerçevenin oluşturulmasında söz konusu çalışmanın temel alınmasında rol oynamıştır (Işık, 2002; 5). Diğer yandan yapılan çalışmaların hepsinde, Siebert ve arkadaşlarının çalışmasının etkisinin görülmesi (Skogerbo,1991; 147) de bu eserin merkez alınmasına etki etmiştir. Siebert ve arkadaşlarının çalışmasının ardından bu çalışmayı referans alarak, bunlara iki yeni kuram ilave eden McQuail’in çalışması da bu nedenle ele alınmıştır. Dolayısıyla Denis McQuail’in ayrı bir tasnife gitmeyerek, yeni değişim ve gelişmeler ışığında Gelişme Aracı Kuramı ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramı şeklindeki ilaveleri de bu kapsamda ele alınmıştır (Işık, 2002; 5).

2.1 Normatif Medya Kuramları (Alternatif Kuralcı Medya Kuramları)

Yukarıda da belirtildiği üzere, iletişim araçlarının toplumsal ve siyasi süreçte oynaması beklenen rollerindeki farklılaşmalarının temel nedeni siyasal sistemdeki farklılıklardır. Bu roller aslında iletişim araçlarının nasıl işlemesi gerektiğini ortaya koyan normatif medya kuramlarıyla ilişkilidir (Işık, 2002; 12).

2.1.1 Basının Dört Kuramı (Siebert, Peterson Ve Schramm)

Dünyadaki ilk ve en iyi tanınan medya sistemleri sınıflandırması Siebert, Peterson ve Schramm’ın “Four Theories of The Press” (Basının Dört Kuramı) adlı eserlerinde sunulmuştur. Siebert ve arkadaşları Basının Dört Kuramı adlı çalışmalarında öncelikle kitle iletişim araçları ile devlet arasındaki ilişkileri tasvir ve tahlil ederek; kitle iletişim sistemlerinin tarihi, sosyal, siyasi ve felsefi dayanakları ile birlikte, medya mülkiyeti ve denetimi gibi birçok konuya da yer vermişlerdir (Işık, 2002; 13).

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin medya sistemlerini en kapsamlı şekilde anlatan Siebert ve arkadaşlarının ortaya attığı kuramlardır. Uygulamada bu dört kuramın

örneğini bulmak biraz zordur. Pratikte ise bu cumhuriyetlerde bazen bir kuram daha baskın olmakla birlikte diğer kuramlardan da bazı normlar veya uygulamalar görülebilmektedir. Yani Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde farklı zamanlarda farklı kuramların işlevsel olduğu bilinmektedir. Bu ülkelerin medyası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği zamanında Komünist kurama göre şekillenmiş, özgürlüklerine kavuştuktan sonra ise Liberal kurama ayak uydurmaya çalışsa da, genelde otoriter kuramın etkisinde kalmıştır. Böylece, bu yaklaşımdan yola çıkarak Siebert ve arkadaşlarının öne sürdükleri ‘Dört Basın Kuramı’ını ayrıntılı olarak ele almakta fayda vardır.

2.1.1.1 Otoriter Medya Kuramı

Tarihi açıdan en eski basın kuramı, basın alanındaki düzenlemelerin ilk temelini oluşturan yaklaşım Otoriter Basın Kuramı’dır. Otoriter Medya Kuramı’nın modern kitle iletişimin başlangıcında, yani Rönesansın sonunda ortaya çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla kuramın teknik ve iktisadi temellerini Gutenberg’in baskı tekniği oluştururken; sosyal, düşünsel ve siyasi temelini ise kralın ilahi hukuku, Katolik kilisesinin otoriter geleneği ile Eflatun’dan Machiavelli ve Hobbes’a kadar uzanan felsefeler oluşturmaktadır (Weischenberg, 1992; 87-88).

Kuram, 16. Ve 17. Yüzyıllarda basının siyasi güce bağımlı olduğu otokratik veya monarşik sistemlerde etkili olmuştur; söz konusu yüzyılların basın düzenlemelerine temel oluşturmuştur.

Otoriter Kuram, modern dünyada büyük ölçüde terk edilmiş olmakla birlikte farklı siyasi sistemlere sahip bazı ülkelerde, bazı özel koşullar altında hala etkili olabilmektedir (Budak, 1997).

Otoriter düşünce sisteminin yapısı ve özellikleri gereği, devletin içinde yer alan her kurumun, hükümetin amaçlarını desteklemesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda işlevlerini yerine getiren kitle iletişim araçları, hükümetin politikalarını/amaçlarını desteklemekte, ancak destek verdiği hatta katkıda bulunduğu amaçları sorgulama hakkına sahip olmamaktadır (Budak, 1997).

Otoriter kuramın gelişim süreci, birçok düşünürün, politik liderin ve teolojik doktrinlerin görüşlerinden izler içermektedir. Görüş ve yaklaşımlarıyla kuramın gelişmesine katkısı olan en önemli düşünürlerden biri Plato'dur. Plato, aklın üstünlüğünü savunmakta, yönetim güçlerinin ancak akıllı insanların elinde olması halinde devletin güvencede olabileceğini belirtmekteydi (Yalçın, 1976; 52).

Özet olarak, Plato'nun düşüncelerinin totaliter devlet anlayışının temellerini oluşturduğu belirtilmelidir. Plato, devlet karşısında bireye düşünce, vicdan, inanç, ifade ve hareket özgürlüğü tanımıyor, bireyin tüm yaşamasını, 'devletin biçimlendirip yönlendirmesi gerektiğini savunan totaliter devlet düşüncesini' ortaya koyuyordu (Ertop, 1985; 150).

Otoriter düşünce sisteminin gelişimine katkısı olan diğer önemli düşünürler arasında Machiavelli, Hobbes, Treitscke ve Hegel gibi isimler yer almaktadır. Bu düşünürlerden Machiavelli, tarihe Makyavelizm olarak geçen düşüncelerinde, devletin yararına olmak kaydıyla devlet yönetiminde her yolun geçerli olabileceğini ileri sürmekteydi. Otoritenin devlet başkanında toplandığı Makyavelizm düşüncesi özetle amacın aracı meşru kıldığı görüşünü ortaya koymaktadır (Machiavelli, 1985).

İngiliz düşünür Thomas Hobbes da otoriter görüşler doğrultusunda düşünceler ortaya koymaktadır. Hobbes, bireyin yaşamını sürdürme bilmesi için devlete gereksinim duyacağını aksi takdirde denetimsiz bir ortamda bireylerin kendi kendilerini mahvedeceklerini belirtmekteydi (Lipson, 1984; 41).

Tüm hükümlerlik haklarının devletin elinde toplanması da kaçınılmazdır. Bir çeşit sözleşme ile bireylerin tüm haklarını devrettikleri devlet tek egemen güç olma özelliğini kazanmıştır. Devletin yetkileri, düşünce özgürlüğünü kontrol etme konusunda da geçerliliğini korumaktadır (Hobbes, Şenel, 1991; 424-425).

Alman felsefeci Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in totaliter devlet düşüncesinde, devlet üyelerinin basit bir toplamı olmaktan daha öte bir kavramdır. Devlet bütünü kendisi, ferdi içinde barındıran ve ideal olandır. Hegel'e göre fert kendi iradesini devletin karşısına koymak hakkına sahip değildir (Spitz, 1969; 354).

Heinrich von Treitschke, hem siyasi bir düşünür, hem de bir tarihçi olarak, kuramın gelişimine katkısı olan bir diğer kişidir. Treitschke, ‘özgürlüğün devletten özgür olmak anlamına gelmediği, devletin içinde özgür olmak’ anlamında anlaşılması gerektiğini belirtmektedir (Siebert, 1963; 15).

Otoriter kuram’ın gelişimine katkısı olan politik liderler arasında Mussolini ve Hitler başta gelmektedir.

Mussolini, totaliter bir rejimde basının devlet elinde ve hizmetinde olan-olması gereken bir güç olduğunu vurgulamaktadır. Alman Nazi İdeolojisinde ise Hitler, basını bir propaganda aracı olarak sistemli bir biçimde ve aktif olarak kullanılmıştır. Basın özgürlüğünün tüm Alman ulusunun yararına kullanılmasının gerekli olduğuna dikkat çekerek, bu doğrultuda basına devletin el koymasının şart olduğunu belirtmekteydi. Hitler, basını devlet hizmetine sokmakta ve ideolojisinin gereği olan ilkelerin halka aktarımında hem bir eğitim, hem de propaganda aracı olarak görmekteydi (Budak, 1997).

Kurama göre medya bağımsız değildir, siyasi sisteme ve sistemin gerektirdiği politikalara aykırı hareket edemez. Mutlak olarak ‘hükümet otoritesine’ uymak zorundadır. Bu doğrultuda kuramın belirleyici özelliklerini ortaya koyan basının dışındaki siyasi güçler olmaktadır. Ayrıca basının siyasi konulara yaklaşımı, bu güçlerin belirlediği sınırlar kapsamında olmazsa ‘sansür ve baskı’ meşru kabul edilmektedir.

Kuramın temel özellikleri McQuail tarafından şu şekilde değerlendirilmektedir:

- Medya kurulu otoriteyi veya mevcut düzeni bozabilecek hiçbir şey yapmamalıdır.
- Medya daima kurulu otoriteyi desteklemelidir.
- Medyanın çoğunluğun baskın olan ahlaki ve politik değerlerine aykırı hareketleri engellemelidir.
- Sansür bu ilkeleri uygulamak için haklı gösterilebilir.

- Otoriteye yönelik kabul edilmeyen saldırılar, resmi politikadan sapmalar veya ahlak kurallarına karşı hareketler suç olarak kabul edilmelidir.

- Gazeteciler veya diğer medya profesyonellerinin kendi medya organizasyonları içinde bağımsızlıkları yoktur (McQuail, 1987; 112).

Otoriter Kuram'da, kitle iletişim araçlarına uygulanan kontrol yöntemleri çok ve çeşitlidir. Bunun başlıca nedeni kitle iletişim alanının politik ve bazı kültürel konularda kontrolünün haklı ve gerekli görülmesidir. Kitle iletişimin tüm ünitelerinin, hükümetin amaçlarını destekleyecek şekilde düzenlenmesi gerekliliği, hükümetin amaçlarına aykırı bir tutumun yaptırımla karşılanmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. (Budak, 1997).

Medyanın kontrolü konusunda ilk sorun, aracı kullanma hakkına kimin sahip olacağını belirleme konusunda ortaya çıkmaktadır.

17. ve 18. Yüzyıllarda, çoğu devlet aktif olarak iletişim alanına girerken, bir yandan da çeşitli sorunlar ve tepkilerle uğraşmak durumunda kalmıştı (Siebert, 1963; 19). Örneğin, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki hükümetler tarafından yayınlanan 'resmi gazeteler' (officials) hükümet politikalarını halka aktarmak ve otoritenin kontrolü dışındaki bazı aykırı düşüncelerin etkisini azaltmak amacıyla çıkarılmıştı. Ancak, bu cumhuriyetlerin bazılarında resmi gazetelerin yanında bireysel olarak veya özel girişim yoluyla çıkarılan yayınlar da mevcuttu ve bu yayınlar daha üstün bir hizmet sunmaktaydı.

Siebert otoriter kontrol yöntemlerini dört kategoride ele almaktadır:

'Patent hakkı vermek' en eski kontrol yöntemlerinden biridir. Seçilmiş bazı ayrıcalıklı kişilere özel izinler-patent- vererek basın-yayın hakkının sadece bu kişilere tanınmasıdır. Ancak, bu sistem, sistemin kendi içindeki eksiklik ve yanlış uygulamalar ile özel girişimcilerin birçok alanda yayın yapma taleplerinin yoğunlaşması, okuryazarlığın artması ve buna bağlı olarak daha çok basılı materyale ihtiyaç duyulması gibi nedenlerle yetersiz kalmıştır.

'Lisans vermek' benzer yöntemlerden bir diğeridir. Belli bazı konulardaki eserlerin (din ve politika gibi) hükümetin kendi temsilcileri tarafından denetiminin sağlanmasıyla uygulanan doğrudan bir kontrol yöntemidir. 16. Yüzyılda basılı eserlerin

sayılarının fazla olmaması nedeniyle kolay gerçekleştiriliyordu. Ancak 17. Yüzyıl ve sonraları basılı eserlerin sayısının hızla artması, önceleri haftalık sonra günlük yayınlanan gazetelerin ortaya çıkması kontrolün zorlaşmasına ve sistemde tıkanmalara neden olmuştur. Ayrıca ticari girişim tarafından çıkarılan yayınların hangilerinin içeriği nedeniyle suç teşkil edebileceği konusunda güçlükler çıkmaktaydı. Bir diğer yanda ise değişik görüşlere sahip siyasi partiler ortaya çıkmıştı. Her partinin kendi düşüncelerini yaymak ve taraftar toplamak isteği direkt kontrol mekanizmalarına karşı tepkileri arttırmakta idi. Doğrudan kontrol ve sansür anlayışı zaman içinde giderek zayıflamış ve bu alanda yeni kontrol düzenlemelerine gidilmesini zorunlu kılmıştır (Siebert, 1963; 20-25).

Ancak belirtmelidir ki, 'lisans sisteminin çöküşü basın özgürlüğüne giden yolda atılmış önemli bir adım' (Mcphaill, 1982; 50) olmuştur.

'*Yasal takibat*' bir diğer kontrol yöntemidir. Bu sistem vatan hainliğine ve isyana teşvik amacıyla grupların ve bireylerin basın yoluyla, toplumu etkilemeye çalışmalarını temel bir suç olarak görmektedir. Bu kontrol yöntemi nedeniyle birçok medya mensubu yargılanmış ve cezalandırılmıştır. Örneğin, Türk Cumhuriyetlerinde de bu kontrol yöntemi varlığını ve etkisini günümüze dek korumaktadır. Bu hususta gazetecilerin karşı karşıya kaldıkları çok sayıda mahkûmiyet basın özgürlüğünün gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.

'*Özel vergiler*' 18. ve 19. Yüzyıllarda uygulanan bir başka dolaylı kontrol mekanizmasıdır. Basılı materyallerde, hem tiraj hem de kar üzerinde kısıtlama sağlamak üzere formüle edilen vergiler, hükümetlerin reklam ve tiraj gelirleri üzerindeki kontrolünü kolaylaştırmaktaydı. Böyle bir uygulama sayesinde, gazetelerin maliyeti artırılıyor, muhalif basına darbe indiriliyor, halk gazetelerinin fiyatları yükseltiliyor ve yaygınlaşması engellenmeye çalışılıyordu. Bu vergiler nedeniyle 19. yüzyıl ortalarına kadar basılı malzemelerin fiyatı oldukça yüksekti (Keane, 1992; 46).

Sonuç olarak Otoriter Kuram'da, kitle iletişim araçları üzerinde oldukça yoğun olan kontrol sistemleri zaman içinde değişen siyasi düşüncelerin paralelinde büyük ölçüde terk edilmiştir. Ancak tümüyle ortadan kalkmamıştır. 20. yüzyıl ortalarında

kuramın kontrol yöntemlerini uygulayan ülkeler açısından önemli bir kaynak Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından hazırlanmıştır. Salvador P. Lopez öncülüğünde Birleşmiş Milletler Ekonomi ve Sosyal Konseyi için hazırlanan raporda 1953 yılına dek medya üzerinde otoriter kontrol yöntemlerini uygulayan ülkeler dört kategoride değerlendirilmiştir: (Budak, 1997).

Rapora göre bazı ülkeler medyayı tümüyle denetim altında tutmaktadır (Türkmenistan, Özbekistan gibi). Bazı ülkeler ise siyasi eleştirilerini formel anlamda mümkün kılmakta ancak sansür uygulamalarına da rastlanmaktadır (Kırgızistan, Kazakistan gibi). Diğer bazıları ise basına karşı özel basın kanunları ya da editörlerin tutuklanması ve çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya bırakıldığı bazı yasal düzenlemeleri uygulamaktadır (Türkmenistan, Özbekistan gibi). Sonuncu gruptaki ülkeler arasında ise muhalif basını yıldırma için resmi olmayan yöntemlerin uygulandığı ülkeler yer almaktadır (Tüm Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi).

Demokratik sistemler öncesinde, otoriter sistemleri tam olarak teşhis etmek mümkünken; bugün için teşhis olayı zorlaşmıştır. Otoriter Kuramı mutlakiyetçi döneme, dikta veya olağanüstü hal rejimlerine has bir realite olarak görmemek gerekir. Otoriter yönetimin açık olarak görülmediği, baskı ve sansürün genel konsensüsü temsil ettiğine inanılan sürekli dış tehdit olayı gibi durumlarda iletişim alanı otoriter bir yaklaşım çerçevesine bürünmüş olabilir (Işık, 2002; 19).

2.1.1.2 Liberal Özgürlükçü Medya Kuramı

Liberal Basın Kuramı; Otoriter Kurama tümüyle zıt bir görüş olan ‘ özgür düşünme ve ifade serbestisi’ ilkesi üzerine yapılmıştır. Ayrıca kuramda bireyin konumu tümüyle değişmiştir. Artık insan, yönetilen ve yönlendirilen kısıtlı aktivite alanına sahip bir varlık değildir; aksine, bilgiyi arayan, elde olanı ve alternatifleri sorgulayan, gerçeği ve kanıtları araştıran ve tartışan bir varlıktır (Budak, 1997; 24).

Bu doğrultuda egemen görüş, bireyin özgürlüklerinin sınırlanmaması ve bireyin kendi sorunlarının çözümü için yeterli potansiyele sahip olduğudur. Ancak bu görüş, siyasi gücü ortadan kaldırmanın gerekliliğini savunmamaktadır. Aksine siyasi güç,

‘bireyin sorunlarının çözümü için gereksinim duyacağı ortamı sağlamakla sorumlu’ tutulmaktadır (Siebert, 1963; 40).

Liberal Basın Kuramı, birçok ülkenin kitle iletişim alanını yakından etkilemiş, ancak oldukça geniş bir coğrafyada yer alan farklı sosyal-politik-kültürel sistemlere sahip ülkelerde, kuramın uygulama sürecinde, çeşitli ayrılıkların doğması da kaçınılmaz olmuştur.

Farklılıklar olmasına karşın, Liberal Basın Kuramı özellikle yazılı basın sistemlerinin gelişimi üzerinde daha etkili bir rol oynamıştır.

Ancak radyo ve televizyon gibi yeni iki kitle iletişim aracında kuramın işlevselliği ve uygulanabilirliği, bu iki aracın doğasına ve işleyişine özgü bazı koşullar nedeniyle daha sınırlı kalmıştır (Budak, 1997; 25).

Liberal Kuramın gelişim sürecinde birçok nedenin etkisi vardır. Bilim ve teknolojinin gelişmesi, coğrafi keşifler, soyluların –seçkinlerin yönetimine karşı çıkan orta sınıfın doğuşu, dinde reform hareketi, rasyonalizm akımının güçlenmesi, kitle iletişim alanında da yeni bir dönemin başlamasına etki eden faktörlerdir (Budak, 1997; 26).

Liberal Basın Kuramının gelişimi sürecinde kitle iletişim araçlarının işlevleri şu şekilde değerlendirilmektedir:

Kitle iletişim araçları bilgilendirmeli ve eğlendirilmelidir. Ayrıca finansal bağımsızlıklarını sağlamak için, reklam-ilan fonksiyonunu devam ettirmeli ve böylece ekonomik açıdan kendi kendini desteklemelidir (Budak, 1997; 33).

Hükümet baskısı ve denetimi olmamalı, siyasi güçlerin etkisinden tümüyle bağımsız olarak basın işlevlerini yerine getirmelidir. Liberal Kuram içinde, basının son bir fonksiyonu ise Thomas Jefferson’ın ifadesiyle ‘başka hiçbir kurumun yapamayacağı şekilde hükümetin kontrolünü’ (Siebert, 1963; 51) gerçekleştirmesidir.

Otoriter Kuram’da basının kontrolünü kim yapacak sorusu, Liberal Basın Kuramı’nda hükümetin kontrolünü kim yapacak sorusuna dönüşmüştür. Liberal

Kuram'da bu sorunun yanıtı kitle iletişim araçlarına dördüncü güç olma özelliğini kazandırmaktadır. Hükümeti sürekli gözlemleyerek denetleyen basın rolü, bir bekçi ya da muhafız (watch-dog) olması ile özdeşleştirilir. Basının bekçi ya da muhafız olması, sosyal bir sistem içinde, kitle iletişim araçlarının işleyişinin anlaşılmasında önemlidir (Budak, 1997; 34).

Liberal Basın Sistemleri, temelde ortak bazı ilkelere sahiptirler. Söz konusu ilkeler, literatürde Liberal Kuramın Düzenleme İlkeleri olarak bilinmektedir. Liberal Kuramın Düzenleme İlkeleri iki ana başlıkta toplanabilir: 1. Serbest Girişimcilik; 2. Serbest Dolaşım.

Serbest Girişimcilik, iletişim alanındaki aktivitelerin (katılım, yatırım, üretim) serbestçe gerçekleşmesini ve iletişim organizasyonlarının serbestçe kurulmasını öngörür. Pazar mekanizması içinde kitle iletişim kurumları, diğer ticari faaliyetler gibi, gereken yatırımların yapılmasında vs. de aynı koşullara tabidir. Bu ilke özetle dört koşulun gerçekleşmesini gerekli görür: (Kaya, 1985; 45).

1. İletişim alanı her bireysel gruba açıktır.
2. İletişim alanına katılıp çalışmak isteyenler için ön bir koşul gerekli değildir.
3. Herhangi bir enformasyonun/haberin/vb.nin yayınlanması için baskı yapılamaz.
4. Hükümete ya da siyasi partilere her tür eleştiri yapılabilir. Böyle bir yayın yasal kovuşturmayla konu olamaz. Ancak, vatana ihanet, özel yaşama saldırı bunun dışındadır.

Kuramın düzenleme ilkelerinden ikincisi Serbest Dolaşım'dır. Bu ilke, yayıncılık sektörünün üçüncü bir oluşum tarafından (devlet veya devletin çeşitli kurumları, siyasi partiler vb.) ön denetim ve sansüre tabi tutulmaması gereğini belirler. Temelde üç koşulun gerçekleşmesini gerekli görür:

1. Olaya serbestçe ulaşma ve haberi, bilgiyi elde etme özgürlüğü. Herkes eşit koşullar altında haber/bilgi vb.ye ulaşmak hakkına sahip olmalıdır, serbestçe yarışabilmesi, aynı koşullar altında haklarını arayabilmelidirler.

2. Olayı (iletiyi) aktarma özgürlüğü. Kitle iletişim araçlarının haber/bilgi/düşünce vb. iletme etkinlikleri temel bir gereksinimden doğmaktadır. Elde edilenler (haber/bilgi) ancak başkalarına iletildiğinde bir iletişim olgusundan söz edilebilir.

3. İletiyi alma, iletiye kavuşma özgürlüğü. Toplumu oluşturan bireyler, haber ve bilgiye ulaşma hakkına sahip olmalıdır. Ayrıca seçeneklerin kısıtlanmaması ve yeterli çeşitliliğin sağlanması da gereklidir. Devletin belirleyici olması istenmemekte ve kişilerin taleplerini sunmaları istenmektedir (Kaya, 1985; 46).

Liberal Kuramcılar, devletin kitle iletişim alanına katılımının mümkün olan en az ölçüde gerçekleşmesi gerektiği konusunda uzlaşırlar. Ancak, demokratik toplumlarda kitle iletişim araçlarının işleyişi açısından bazı kontrol ve/veya düzenleme yöntemlerine gereksinim duyulacağını da kabul etmektedirler.

Liberaller, basına sansür, ödenetim ve yayın sonrası cezalandırma gibi kontrol yöntemlerinin uygulanmaması gerektiği konusunda hemfikirler. Ancak, ifade özgürlüğünün mutlak değil, sınırlı bir hak olduğunda da ortak fikirler ileri sürerler.

Genel olarak Liberal Kuramcılar, basın özgürlüğüne kısıtlama yapılabileceğini kabul ettikleri konular arasında bireylerin korunması, açık-saçık veya pornografik yayınlar, devletin bütünlüğüne zarar gelmemesi vb. yer almaktadır (Budak, 1997; 37-38).

Ancak, birçok demokratik ülkede bazı konular, -önceliği ve önemi göz önüne alınarak-basın özgürlüğü kapsamında “yasal güvence” (Siebert, 1963; 55) altına alınmaktadır.

Bu doğrultuda basının kontrolü yargı sistemi aracılığıyla yapılmaktadır. Yargı sistemi, hem basın yoluyla yapılan saldırılarda hem de basına karşı yapılan saldırılarda işlevseldir (Budak, 1997; 37). Bu denetim ve kontrol sistemi özgür medyaya sahip ülkelerde geçerlidir. Ancak, bağımsız yargının olmadığı ve özgür medya sisteminin sınırlı olduğu Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde böyle adaletli kontrol ve denetim mekanizmasının uygulanması oldukça zordur. Bu ülkelerin her şeyden önce bağımsız yargı sistemi mevcut değildir. Yargı devletin kontrolü altında faaliyet göstermektedir.

Gazetecilerin tutuklanması, onların devlete, iktidara karşı yazdıkları yazılar ve ya televizyondaki konuşmaları esas gösterilerek sürekli adli cezalara çarptırılması, gazetelerin, yayın kuruluşlarının yasal olmayan vergi denetimlerine maruz kalmaları bu ülkelerin demokratik bir medya anlayışından yoksun olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda sadece yargı yoluyla değil, yayın kuruluşlarını denetleyen kurumlar tarafından da televizyonlara lisans verilmemesi, faaliyette olan televizyon kurumlarının lisanslarının ellerinden alınması veya kapatılması gibi durumlar da devletin istekleri doğrultusunda gerçekleşmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde devlet, medyanın liberal kuram çerçevesinde faaliyet sürdüğünü göstermeye çalışsa da, aslında bu böyle değil. Bu ülkelerde yasaların içerikleri liberal sisteme uyum sağlanmasına rağmen, uygulamada bu kuramın belirtilerine çok nadir rastlanmaktadır. Televizyon yayınları aracılığıyla önemli toplumsal ve politik mesajların, okuma-yazma bilmeyen kesimlere ulaştırılması bu kitle iletişim aracının ciddiyetin artırmaktaydı. Çünkü televizyonda fikirlerin serbestçe ifade edilmesi ve devlet etkisinden bağımsız olması fikri bu ülkeler açısından tehlikelidir.

2.1.1.3 Sosyal Sorumluluk Medya Kuramı

Radyo ve televizyon gibi yeni kitle iletişim araçlarının doğuşu ve gelişimi, teknolojinin çok hızlı ilerlemesi, kitle iletişim alanının ticari boyutunun diğer işlevlerin önüne geçmesi, kitle iletişim alanındaki tekelleşmelerin olumsuz etkileri, bireylerin ve grupların iletişim kanallarına ulaşım ve katılım olanaklarının ortadan kalkması veya büyük ölçüde engellerle karşılaşması, bu sorgulamaları gerekli hale getiren başlıca konulardı.

Bunların doğal sonucu olarak çağ düşünürleri, Toplumsal Sorumluluk İdeolojisini benimsemişlerdir (Vural, 1994; 24).

Sosyal Sorumluluk Kuramı tüm kitle iletişim araçlarının bağımsızlığı ile topluma karşı sorumluluklarını bağdaştırmayı öngörür. Yaklaşım, kitle iletişim araçlarının toplumsal yaşam ve demokratik gelenekler açısından üstleneceği önemli işlevlerini vurgularken sorumluluk paylarının göz ardı edilmemesi koşulunu getirir.

Sosyal Sorumluluk Kuramı genel olarak da tüm kitle iletişim araçlarının yerine getirmesi gereken işlevleri şu şekilde özetlenebilir:

- Siyasi sisteme halkla ilgili olaylar hakkında her türlü bilgi, tartışma ve düşünceleri aktararak hizmet vermek.
- Halkı aydınlatarak, kendi kendini yönetim sürecine katkıda bulunmak.
- Hükümete karşı, adeta bir watchdog (muhafız/bekçi) gibi davranarak bireyin aklarını gözetmek.
- Özellikle reklam aracılığıyla malların ve hizmetlerin alıcı ve satıcılarını bir araya getirerek ekonomik sisteme katkıda bulunmak.
- Eğlence olanağı sağlamak.
- Çeşitli özel çıkarların baskılarından uzak kalabilmeyi olanaklı kılabilme ve yetkin şekilde yerine getirebileceğini ileri sürmektedir. McQuail'e göre bu prensipler şunlardır: 1. Bireylerin özgürlükleri ve seçme hakları, 2. Medyanın özgürlüğü, 3. Medyanın topluma karşı sorumluluğu (McQuail, 1987; 116-117).

Kuram, bu işlevleri kabul etmektedir; ancak, mevcut uygulamaları ve yorumlamalarında, basın fonksiyonlarını yerine getirmekten uzak olduğunu veya oldukça yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Özellikle kuram, kitle iletişim araçlarının bu işlevleri yorumlama ve uygulama süreçlerindeki hatalı tutumlarına ilişkin belirgin bir kaygıyı içermektedir (Budak, 1997; 50).

Tüm bu işlevlerin gerçekleşme sürecinde Sosyal Sorumluluk Kuramı, birbiriyle zıt olan üç prensibin uzlaştırılmasını gerekli görmekte; başka bir deyişle bu zıt prensiplerin uzlaştırıldığı ölçüde kitle iletişim araçlarının işlevlerini gereğince ve yetkin şekilde yerine getirebileceğini ileri sürmektedir. McQuail'e göre bu prensipler şunlardır: 1. Bireylerin özgürlükleri ve seçme hakları, 2. Medyanın özgürlüğü, 3. Medyanın topluma karşı sorumluluğu (McQuail, 1987; 116-117).

McQuail, ülkelerin kitle iletişim sistemlerinde toplumsal sorumluluk kavramının yerleşebilmesi ve medyanın kamuya karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesindeki

yeterlilik açısından iki temel koşulu öngörmektedir. Bu koşullar toplumda var olan potansiyel dengesizliklerin veya düzensizliklerin aşılmasında da önemlidir.

Koşullardan ilki, halkın bağımsız ve gelişmiş bir yayın yönetimine sahip olmasıyla sağlanabilecektir; ancak, gerçek siyasi güvencenin oluşturabilmesi, gerekse tüm grupların iletişim kanallarına ulaşabilmesi açısından yayın yönetimindeki güçler dengesinin sürekli ve nöbetleşe değişimi şarttır. Koşulların ikincisi ise kitle iletişim aracının kendi kendisiyle olan sorgulama sürecini kapsamaktadır. Kitle iletişim aracı, geçmişin deneyimlerinden gerekli dersi çıkararak, profesyonellik düzeyini artırmak ve gelişiminin sürekliliğini sağlamakla yükümlüdür (McQuail, 1987; 117).

2.1.1.4 Sovyet Komünist Kuramı

1917 Devriminden sonra, Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte toplumun her kesiminde köklü değişikliklerin yaşandığı bir süreç başlamıştı. Sovyet Basını ve diğer kitle iletişim araçları, bu süreç içinde Marksist öğretiyeye dayalı ve Lenin'in geliştirdiği temel prensipler doğrultusunda organize olarak yeni bir basın kuramının normatif çerçevesini oluşturmuştur (Kaya, 1985; 55).

Sovyet-Totaliter Medya Kuramı'nı, Otoriter Kuramın bir uzantısı olarak gören Schramm'a göre, Marks aslında hiçbir zaman kitle iletişimi sorununa değinmemekle birlikte, Marksist düşünce Sovyet basın sisteminin temelini oluşturmuştur. Marksist bütünlük kavramı ile doğru ve yanlış konular arasında keskin bir zıtlık-ayrım vardır. Bu ise basının, hükümetleri özgürce eleştirerek, özgür tartışmalar için bir forum görevi görmesine ve dördüncü güç olarak işlevlerini yerine getirmesine izin vermez. Dolayısıyla medya, Marksist düşünceyi yorumlayarak Komünist Parti siyasetinin gerçekleşmesine yardım ederek, işçi sınıfının çıkarlarına hizmet eden bir araç konumundadır (Işık, 2002; 35).

Basının Sovyet-Komünist Kuramı, zaman içinde “diğer sosyalist ülkelerin iletişim alanı düzenlemelerine de örnek” (Kaya, 1985; 55) teşkil etmiştir.

Sovyet Komünist Kuramı'nda kitle iletişim araçları birer “kamu kuruluşu” olarak işlevseldir; kuram, “dünyanın birçok yerinde otoriter görüşler egemenken”

(Severin, Tankard, 1994; 506) oluşmuştur. Birçok özelliği ve temel ilkeleri ile otoriter yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Ancak, Sovyet-Komünist Kuramı, kendine özgü farklı yönleriyle diğer tüm basın kurumlarından ayrılmaktadır.

Sovyet-Komünist Kuram’la en çok ortak özelliği olan Otoriter Kuram arasındaki çeşitli farklılıkları kısaca şöyle açıklayabiliriz: Ayrımlardan ilki kitle iletişim aracının denetim konusunda doğmaktadır. Vural, otoriter rejimlerin kitle iletişim araçlarının hükümet politikalarına müdahale etmemesi ve mümkün olduğunca yoğun politik enformasyondan uzak durması gerekliliğini içeren “bir çeşit negatif denetim” uyguladığını, buna karşılık Sovyetler Birliği’nde kitle iletişim aracının siyasi rejimin amaçları doğrultusunda aktif olarak kullanarak “pozitif denetimin” tercih edildiğini belirtmektedir (Vural, 1994; 29).

Otoriter Kuramla Sovyet-Komünist Kuram arasında bir diğer önemli farklılık, medya sahipliği konusunda ortaya çıkmaktadır. Belirtildiği zere Otoriter Kuram, zel girişimcilere belli bazı koşullar altında ve özel izinler dhilinde basın-yayın hakkı tanımaktaydı. Sovyet sisteminde ise kitle iletişim araçlarında sahiplik, özel girişime hiç yer verilmeksizin, sahiplik alanında tüm hakların, gerek yatırım gerek işletme açısından devlete verilmesiyle şekillenmektedir (Türkmenistan’da olduğu gibi). Kitle iletişim araçları rejimin amaçlarının gerçekleşmesinde birer araç olmaktadır. Bu etkili ve işlevsel aracın kontrolü-denetimi de devletin sahipliği altında olacaktır (Budak, 1997).

İki yaklaşım arasındaki bir diğer ayrım noktası da, özgürlük kavramında odaklanmaktadır. zgrlk kavramına farklı bir mana ve içerik kazandıran Sovyet-Totaliter Yaklaşımı’na göre (Işık, 2002; 36);

- Kitle iletişim araçları için mutlak özgürlük mümkün değildir.
- nemli olan Komünist Parti’nin doğru ve gerçek olarak kabul ettiği şeyleri söyleme özgürlüğüdür. Dolayısıyla zgrlk ancak yönetimin doğru kabul ettiği şeyleri ifade etmede kullanılabilir.

- Bu bağlamda kitle iletişim araçlarının, devlete karşı bir özgürlüğü söz konusu değildir. Devlet karşısında bireyin hürriyeti şaibeli olduğundan devlete karşı hiçbir özgürlük olamaz.

- İletişim araçlarını elinde bulunduran devlet, erişimi güvence altına alarak gizli sınıf kontrolüne engel olacağından, bu sayede de çatışan sınıf çıkarları ortadan kaldırılmaktadır.

- Özgürlük ve sorumluluk bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Bu nedenle de ayrılmaz şekilde ilişkilendirilerek, birbirleriyle bağlantılandırılmıştır.

Sovyet-Komünist kuram'la Otoriter Kuram arasındaki diğer önemli ayrımları da şöyle özetleyebiliriz: Sovyet Sisteminde kitle iletişim araçları, değişimin bir parçası ve tamamlayıcısı iken, Otoriter Sistemde var olan statükoyu destekleyici bir rol oynamaktadır. Otoriter Sistemde siyasal işlevleri kısıtlı ve kontrollü bir medya anlayışı egemenken, Sovyet-Komünist Kuram'da planlı-örgütlü ve politik anlamda eğitici-bilgilendirici bir medya anlayışı egemendir (Budak, 1997).

Sonuç olarak, Sovyet-Komünist Kuram'da basın-yayın alanındaki anlayışlar-yaklaşımlar, özel bir sorumluluk çerçevesinde şekillenmektedir. Komünist Parti, sosyal amaçları tanımlamıştır, devlet ve devletin tüm kurumları-organizasyonları, bu sosyal amaçları desteklemelidir; basın da destekleyici bir rol oynamalıdır. Lenin'in basına yüklediği fonksiyon pozitif anlamdadır.

Bu doğrultuda Otoriter Düşünce, “çoğunlukla gürültücü ve yıkıcı basını kontrol etmeye çalışırken, Sovyet-Komünist Kuram, sosyal organizasyon açısından basına özel bir sorumluluk yüklemektedir” (Stevenson, Shaw, 1984; 135).

Kitle iletişimi, “1917 Devriminin başlangıcından beri kolektif propaganda ve örgütlenmeye yönelik olarak sosyal değişimin sağlanmasında birer araçtır” (Falay, 1993; 47).

Kitle iletişim araçları partinin veya devletin araçları olarak, kendisine verilen sorumlulukları devletin sıkı kontrolü altında yerine getirmektedir. Sovyetler Birliği'nde her şey tek bir amacın gerçekleşmesine yöneliktir ve bu amaçtan sapmalar amaca

aykırılıklar kabul görmez. Aykırı düşüncelerin ya da amaçtan sapmaların olmaması bütün Sovyet kitle iletişim araçlarının, aynı gün içinde verdiği her tür enformasyonun büyük ölçüde benzerlikler içermesine neden olmaktadır. Farklı siyasal düşünceler ve yapılanmalar olmadığına göre, farklı politik çıkarlar veya tartışmalara kitle iletişim araçlarında yer verilmemesi doğaldır ve medyanın benzer görünümü “büyük bir güç kaynağı” olarak kabul görmektedir.

Kuram kapsamında, kitle iletişim araçlarının “toplumsal bütünleşme ve birlik” açısından önemli bir işlevi olduğu açıktır. Bu işlevin kesintiye uğramaması için her türlü yabancı kaynaktan gelen mesajın ülkeye girmesinin engellenmesinde yoğun kontrol mekanizmaları işlemektedir, sansür gerekli ve meşru kabul edilmektedir (Budak, 1997).

Sovyet Kitle İletişim Sisteminin bir başka özelliği de “*ikna edici propagandacı ve düzenleyici*” olmasıdır. Bu bağlamda medya üç düzeyde etkili olmalıdır. Bunlardan ilki, geniş halk kitleleridir. Kitle iletişim araçları, kitlelerin politik bilinç düzeyini geliştirmek açısından popülarize edilmiş politik mesajları sağlamak durumundadır. İkinci etki edilmek istenen kitle “*düşünce liderleridir*”. Düşünce Liderleri, kendilerine aktarılan politik mesajları toplumun ilgili kesimlerine ulaştıracak ve söz konusu kesimleri siyasi olarak bilgilendirecektir. Üçüncü düzeyde ise parti ve çalışanların organizasyondaki işlevselliğe katkıda bulunmak için büyük bir miktar resmi enformasyonu sağlamalıdır (Budak, 1997).

Sovyet Medyasında dikkati çeken son bir özellik sorumluluk ve özgürlük ilişkisidir. Sovyet kitle iletişim araçlarının kendilerine özgü bir sorumluluk anlayışı vardır. Bu bakış açısından kapitalist bir sınıf tarafından kontrol edilen “Batı Medyası” aslında özgür değildir. Sovyetler Birliği’nde medyanın sorumluluğu ve özgürlüğü için farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Kurama göre kapitalist toplumların para üzerine kurulu sistemlerinde özgürlük olamaz. Bir toplumda yaşamak ve toplumdan bağımsız olmak mümkün değildir. Liberaller, özgürlüğü devletten beklerken, Sovyetler Birliği’nde vatandaşlar onların yararı için bazı düzenlemeler yapan devlet içinde bu özgürlüğü zaten yaşamaktadırlar. Sovyet yurttaşını dışarıdan gelen her tür tehlikeye karşı koruyan devletin izin verdiği özgürlüklerin dışında hiçbir özgürlüğe izin verilemez. Ayrıca, özgürlük ve

sorumluluk ilişkisi, birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmekte, ancak sorumluluk boyutu daha ağır basmaktadır (Schramm, 1969; 121).

Sovyet sistemi içinde basın ve diğer kitle iletişim araçlarının halka ait olduğu, bir başka deyişle “halkın kendi iletişim araç ve olanaklarına sahip olması gerektiği” savunulmaktadır. Dolayısıyla, halkı temsil eden parti, basının ve diğer araçların kontrolünde en büyük sorumluluğu üstlenmiştir. Partinin basın üzerindeki kontrolü çeşitli şekillerde sağlanmıştır (Budak, 1997).

Medya üzerinde sansür ve özdenetim, önemli işlevler üstlenmektedir: “Resmi doktrine karşı çıkan her şeyi hem yönetilenlerden hem de yönetenlerden gizleyemedikten başka, izlenen politikayı ve verilen kararları değiştirebilecek nitelikteki her şeyi ortadan silmeye yaramaktadır” (Sakharov, 1969; 149).

Merkezi olarak medya kuruluşları sürekli denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. Parti, genellikle üç şekilde medyayı etkisi altına almaya uğramıştır. Bunlardan ilkinde Komünist Parti, medya kuruluşlarının editörlerini partiye yakın çevrelerden seçmektedir. Hatta Sovyetler Birliği’nin kurulduğu ilk yıllarda parti üyelerinin editöryal görev ve sorumlulukları üstlenmesi, oldukça sık görülen bir uygulamaydı. “Sovyetler Birliği’nde gazetecilik bağlamında profesyonellik düzeyinin hızla gelişmiş olmasına karşılık bir Sovyet editörün profesyonel yeterlilikten, politik güvenilirliğe sahip olması” (Schramm, 1969; 132) tercih edilmekteydi.

İkinci olarak parti, “Propaganda and Agitation Department (Propaganda ve İkna Merkezi) aracılığıyla hangi materyallerin medyada yer alabileceğini ve bunların nasıl ele alınacağını belirten geniş açıklamaları içeren raporlar yayınlamıştır”. Partinin üçüncü olarak uyguladığı yöntemde sürekli olarak medya sektörünün performansı değerlendirilmiş, medyanın eleştirisi yapılmıştır. Parti, bu sorumluluğuna büyük önem vermiştir (Schramm, 1969; 132).

Radyo ve televizyon da devlet eliyle işletilmiş ve kontrol edilmiştir. Hukuki bakımdan radyo-televizyon yayınları “Radyo –Televizyon Yayınları Komitesi”nin denetimi altındadır. Bu komite, doğrudan doğruya Sovyetler Birliği Bakanlar Kurulu’na bağlıdır (Gülbüz, 1980; 190).

Parti, radyo-televizyon yayıncılığında da katı kontrolü sürdürürken, yazılı basına uyguladığı kontrol yöntemlerini uygular; güvenilir parti üyelerini tüm anahtar noktalara yerleştirir, yayınladığı talimatlarla yayın içeriğini belirler, hangi konulara ne şekilde yer verileceğini saptar ve sürekli gözlem ve eleştiri ile sektörü yönlendirir.

Radyo-televizyon yayın kurumları hiyerarşik olarak yönetilirken, yazılı basının “planlı piramide” benzeyen özelliğini de korumaktadır (Budak, 1997).

Radyo yayıncılığında en üstte “Moskova Yayın Merkezi” vardır. Sonra cumhuriyetlerdeki radyo şebekeleri yer almaktadır, daha sonra da Moskova’dan ve yerel merkezlerden fabrika ve çeşitli kamu kuruluşlarına yönelik radyo yayınları yer almaktadır. Televizyonda da merkez Moskova’dır ve yerel merkezlerle bağlantı yapılmaktadır (Tokgöz, 1972; 52). Merkezi Moskova Televizyonu Yönetim Kurulu üyeleri doğrudan Bakanlar Kurulu’na atanmaktadır. Yönetim Kurulu’nun başkanı ise politik alanda önemli ve tanınmış kişiler arasından seçilmektedir. Yöresel televizyonların yönetim kurulları da ait olduğu cumhuriyetin hükümeti tarafından seçilmektedir (Tamer, 1983; 86).

1989 yılının sonlarında üç Sovyet yasama komitesi, herhangi bir grubun ya da kişinin sansüre tabi tutulmadan yayın yapabilmesine izin veren bir yasa tasarısı önerisinde bulunmuştur. Bu öneri, Sovyet gazetecileri tarafından “Sovyet tarihinin en önemli basın özgürlüğü genişletimi” olarak tanımlanmaktaydı (Keller, 1989).

Diğer yanda yerel yayıncılıkta bir gelişim gözlenmiştir. Merkezi televizyonun katkıları olmadan, örneğin Sibiry ve Uzakdoğu’ya yakın bölgelerdeki televizyon kuruluşlarının kendi programlarını hazırlamaya başladıkları belirtilmektedir. (Budak, 1997).

Ancak, yeniden yapılanma süreci içinde kitle iletişim alanında birçok sorunla karşılaşıldığı ve her şeyin birden değişemediği de bir gerçektir. Kitle iletişim araçları, bu süreç içinde yeni oluşan politik güçlerin kendi etkilerini güçlendirmek için kullanmak istedikleri bir silah hem de kargaşanın ortasında bir hedef haline gelmektedir. Başka bir deyişle siyasi sahada etkili olmak isteyen tüm güçler, “Sovyet Medya’sı üzerinde dikkate değer bir etki yaratmak eğilimi içindedirler” (Downing, 1990; 151).

Buna bir örnek 1990 yılından verilebilir. Söz konusu yıl içinde, Gosteleradio (Televizyon ve Radyo Yayıncılığı İçin Oluşturulan Devlet Komitesi)'nin başına Merkez Komite'nin yüksek rütbeli görevlileri getirilmiş, bu olay halka personel kısıtlaması olarak yansıtılmıştır. Aslında personeldeki bu değişimin tek nedeni “daha çok güvenilir yöneticiler aracılığıyla televizyon üzerindeki parti kontrolünü korumaktır (Androunos, 1991; 177).

1990'ların başında Gosteleradio'nun başkanı Mikhail Nenashew kitle iletişim araçlarının öncelikli olarak da televizyonun üç önemli işlevi olduğunu belirtmektedir. Bu açıklamaya göre kitle iletişim araçları, bilgilendirilmeli, ikna etmeli ve halkın moralini yükseltmelidir. Kitle İletişim araçlarının bilgilendirilmesi gerektiği yolundaki açıklama Glasnost'un memnuniyet verici bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak diğer iki işlev Glasnost'un amaçları ile ne ölçüde bağdaşmaktadır? Örneğin, ikna etmek, Sovyet Medya'sının iyi bilinen propaganda fonksiyonunun hafifçe gizlenen yeni bir tanımının çağrışımını yapmaktadır. Sovyet Medya'nın haber ve yorum içeriği arasında belirgin bir ayırım geleneği yoktur ve propaganda daima enformasyon yoluyla vurgulanır. Ayrıca kitle iletişim araçları yoluyla halkın bilincini etkilemeye çalışmak yalnızca ikna yoluyla değil, toplum genelinde bir iyimserlik atmosferi oluşturmaya çalışmakla olur. Bu da kitle iletişim araçlarının eski özelliklerini hatırlatan bir başka yoldur (Budak, 1997). Nenashew: “Devlet televizyonu var olma hakkına sahiptir ve şu anda var olduğu formda olmalıdır. Bizler ülkenin çıkarlarını, devletin çıkarlarını savunuyoruz. Biz devlet televizyonuyuz, hükümet tarafından yönetiliyoruz ve finanse ediliyoruz” (Andronous, 1991; 188) diye belirtmektedir.

1980'li yılların sonlarına doğru Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ardından açıklık ve yeniden yapılanma ilkeleri doğrultusunda serbest pazara geçme çabaları, kuramın doğup geliştiği bu ülkede terk edilmesine neden olmuştur. Ancak kuramın bugün için dünyadan tamamen ortadan kalktığını söylemek bir yanılgı olur. Zira Küba, Kore ve Çin gibi ülkelerdeki bugünkü yapının Sovyet Totaliter Kurama yakın bir çizgide seyretmekte olduğu ve en azından ondan bir takım izler taşıdığı muhakkaktır (Işık, 2002; 38).

Sonuç olarak, Sovyet-Komünist Kuramı'nda kitle iletişim araçlarının kontrolü, rejimin amaçladığı hedeflere ulaşmasında, günlük olayları ideolojinin bakış açısından vermede, halkı dış kökenli yabancı mesajlardan korumada ve rejimin gerektirdiği bilgilerin halka aktarımında aktif olarak devlet yoluyla gerçekleştirmekte ve geliştirilmekte idi.

2.1.2 Denis Mcquail'in Gelişmeci Medya Kuramı Ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramı

Denis McQuail, Siebert ve arkadaşlarının geliştirdiği dört basın tipolojisine yeni iki medya kuramı daha eklemiştir:

1. Gelişmeci Medya Kuramı
2. Katılımcı Demokratik Medya Kuramı (Çebi, 1999; 52).

2.1.2.1 Gelişme Aracı Kuramı

Dört temel basın kuramının, bazı koşullar altında uygulamalarının zorluğu ve özellikle Üçüncü Dünya Ülkelerinin iletişim sorunlarını çözmekte yetersiz kalışı nedeniyle geliştirilmiştir (Budak, 1997).

McQual'in gelişmeci medya kuram'ının hareket noktası, gelişmekte olan bir ülkede medyanın belirli iktisadi ve siyasi kalkınma hedefleri yönünde ulusal gelişmeyi desteklemesi ve teşvik etmesi gerektiği fikridir. Gelişmeci medya kalıbında gazeteciler ulusal kalkınmanın yahut modernleşmenin araçları, temsilcileri olarak kabul edilirler. Bu kurama göre, kalkınma hedeflerine ulaşmak için devlet medyayı kontrol edip yönlendirilebileceği gibi doğrudan ve dolaylı denetimin değişik biçimlerini kullanarak sınırlandırılabilir (Çebi, 1999; 52).

Medyanın bu yeni kuramını doğuran başlıca nedenlerden biri de gelişmekte olan ülkelerdeki kitle iletişim araçlarının tüm geleneksel işlevlerinin yanı sıra bir de gelişme sürecine vermeleri gereken destek rolüdür. Altschull'un belirttiği gibi, kuram kapsamında

kitle iletişim araçlarının “lkelerin gelişimine yardımcı araçlar” (Altschull, 1984; 284) olarak işlevlerini yerine getirmeleri gerekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde kitle iletişim araçlarının üstlenmesi gereken roller, 1950’li ve 1960’lı yıllarda meydana gelen ve çeşitli ekonomik, sosyal, politik değişimler paralelinde oluşan ulusal gelişim ve iletişim politikalarında da mevcuttu. Bu yıllarda özellikle egemen olan görüş “çnc Dünya lkelerinin sosyo-ekonomik refah ve gelişim süreçlerindeki zor ve yavaş yolculuklarında, enformasyonun yardımına gereksinim duyacaklarıdır” (Cole, 1984; 9).

McQuail, kuramın gelişimine zemin hazırlayan birçok kaynak olduğunu ancak öncelikle UNESCO uluslararası örgütün öncülüğünde hazırlanan MacBride Komisyonu Raporu’nun önem taşıdığını belirtmektedir. Komisyonun raporu en iyi ve en son fikirlerin kaynağı olarak önem taşımaktadır (McQuail, 1987; 120).

Zengin ve gelişmiş ülkelerin çıkarına, fakir ve az gelişmiş ülkelerin zararına yönelik dengesiz iletişim akışının uluslararası kamuoyunda çeşitli tartışmaların konusu olduğu ve ulusal ve uluslar arası bazlarda çarpık ve dengesiz iletişim sistemlerinin iyileştirilmesi için çareler arandığı belirtilmelidir (Budak, 1997).

Komisyon Raporu’nun içeriğindeki bazı görüş ve öneriler, Gelişme Aracı Kuramı’nın iletişim, ekonomik gelişim ve ulusal yapılanma etkileşiminde ne sürdüğü bazı temel ilkeleriyle paralellik içermektedir.

İletişim ile kalkınmanın bütünleştirilmesinin gelişmekte olan ülkeler için kaçınılmazlığını belirten Komisyon, şunları vurgulamaktadır:

“Kalkınma stratejileri, gereksinimlerin tanımında, seçilmiş önceliklerin planlanmasında ve uygulanmasında, iletişim siyasalarını bölünmez bir parça olarak içermelidir. Bu bağlamda iletişim, başlıca kalkınma kaynağı, karar oluşturmada gerçek siyasi katılım sağlayacak bir araç, siyasa seçeneklerini tanımlamada merkezi enformasyon temeli ve ulusal önceliklerin farkına varılmasını sağlayacak bir araç olarak dşnlmelidir” (“Birçok Ses Tek Bir

Dünya: İletişim ve Toplum, Bugün ve Yarın, (Mac Bride Komisyon Raporu, 1993; 288).

McQuail'den aktarımla kuramın temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Medya, ulusal politikayla paralel olan pozitif gelişimci sorumluluklarını kabul etmeli ve yerine getirmelidir.
- Medyanın özgürlüğü, ekonomik önceliklerine ve toplumun gelişim gereksinimlerine göre kısıtlamalara açık olmalıdır.
- Medya içeriklerinde, ulusal kültür ve politika açısından ülkenin koşullarına yakın veya benzer diğer ülkelerin haber ve enformasyon akışına öncelik vermelidir.
- Gazeteciler ve diğer medya çalışanları, bilgi toplama ve yayma özgürlükleri kadar sorumluluklarına da sahip olduklarını bilmelidirler.
- Gelişim araçları doğrultusunda devletin müdahale hakkı veya doğrudan kontrol, sansür ya da sübvansiyon hakkı vardır" (McQuail, 1987; 121).

Bazı yönleriyle "Gelişme Aracı Kuramı" karma bir basın kuramı olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü kuram, gelişmekte olan ülkelerin daha önce açıklanan dört basın kuramının bazı ilke ve normlarını kendi medya sistemlerine uyarlama çabalarını da içermektedir (Budak, 1997).

Ancak, Sacide Vural'ın da belirttiği gibi, sonuçta Gelişme Aracı Kuramı, "özgürlükçü ideolojiyi benimsemiş olmaları nedeniyle demokrasi çarkının işlediği ve Toplumsal Sorumluluk Kuramı'nın uygulandığı ülkeler kadar özgürlükçü olmayan, yetkeci kuramın uygulandığı ülkeler kadar da yetkeci olmayan bir kitle iletişim araç yapısına" (Vural, 1994; 30) sahiptir. Temel özelliklerinin belirleyicisi de söz konusu ülkelerin sosyal-ekonomik koşulları ile siyasal sistemleri olmaktadır.

Devlet, ülkenin gelişmesi ve kalkınması ile ilgili olarak, gerektiğinde kitle iletişim araçlarına sansür getirebilir, yayınlara müdahale edebilir veya aracın işletilmesinde söz sahibi olabilir. Bu durum Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin her birinde farklı şekilde kendini göstermektedir. Mesela, Özbekistan'da direk müdahale olmasa da dolaylı yollarla devlet medyaya müdahalede bulunulmakta ve sansür

uygulamaktadır. Bu durum Türkmenistan’da açık bir şekilde kendini göstermektedir. Burada medya tamamen devletin elinde olduğu için sansüre bile gerek kalmıyor. İktidar tüm medya gündemini kendi belirlemektedir. Kazakistan’da ise devlet müdahaleleri genelde yayınların ticari boyutuyla alakalı değişmektedir. Burada da devlet sevmediği yayın organlarına yayın lisanslarını yüksek ücrete satmaktadır. Yüksek fiyatlara o lisansı alacak güce sahip olmayan muhalif medya da yeniden devletten yardım istemekte ve onların isteklerine uygun yayın politikası izlemek zorunda kalmaktadır.

Kitle iletişim araçları bu yönleriyle bağımlı veya güdümlü olarak değerlendirilir; ulusal çıkarları korumak için düşünce ve ifade özgürlüğü geri plana itilir ve aracın tümüyle merkezi otoriteye bağlı bir şekilde çalışması söz konusu olabilir. Kuramın, otoriter normları çağrıştıran yönleri özellikle bu noktalarda çok belirgindir (Budak, 1997).

Gelişmekte olan ülkelerde, hükümetlerin yalnızca yazılı basın üzerinde değil, görsel-işitsel kitle iletişim araçları üzerinde de etkisi büyüktür. Radyo-televizyon yayın sistemlerinin kurulması ve işletilmesi, telekomünikasyon politikalarının oluşturulması ve yaşama geçirilmesi, tüm bunlar için gerekli altyapının sağlanması büyük finansmanı gerekli kılmaktadır. Özel sektör olanaklarının yetersizliği veya olmayışı “ekonomik ve toplumsal koşulların suretle düzeltilebilmesi, iyileştirilmesi için devletle kitle iletişim araçlarının ortak bir çalışma ve çaba” (Ansah, 1991; 216) içine girmesini kaçınılmaz hale getirmekte, dolayısıyla bu alanın devlet tarafından kontrolünü kolaylaştırmaktadır.

Ayrıca, Kalkınmakta olan ülkelerde hükümetlerin birçok kitle iletişim aracını kamulaştırarak koruma altına alması, gazeteci veya yayıncıların iktidarın hedefleri doğrultusunda çalışan kamu görevlileri olmalarını sağlamaktadır. Ayrıca Üçüncü Dünya ülkelerinde çok yaygın olan tek parti egemenliği, muhalif seslerin az veya yetersiz olması, ajans, gazete, radyo ve televizyonlar üzerinde kurulacak kontrolü kolaylaştırmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde iktidarın egemenliği o ülkelerin medyasını da direk etkilemektedir.

Gelişme Aracı Kuramı farklı siyasal, ekonomik ve toplumsal sistemlere sahip gelişmekte olan ülkelerde, uygulanabilecek kapsamda bir kuramın, uygulama

süreçlerinde ortak paydalar sağlayabilmesinin oldukça güç olduğu gerçeğidir (Budak, 1997).

2.1.2.2 Demokratik Katılımcı Kitle İletişim Araçları Kuramı

McQual'in, Siebert ve arkadaşlarının dört basın kuram'ına eklediği diğer bir yaklaşım da, post modern toplumların medya düzenleri için tasarlanan katılımcı demokratik medya kuramıdır. Katılımcı demokratik medya kalıbı, alıcıları ihtiyaç, çıkar ve arzularının öne çıkarmaktadır. Bu kuramın koyduğu normatif ilkelere göre düzenlenen ve işleyen medya, merkezi siyasi otoriteye tabi olmadan vatandaşlara, azınlıklara, alt kültür tabakalarına mensup gruplara, etnik ve dini topluluklara kendilerini ifade etme imkânı sağlamalı; yayınlarında okuyucu, dinleyici ve izleyicileri merkeze almalıdır (Çebi, 1999; 52).

Demokratik Katılımcı Kitle İletişim Araçları Kuramı, daha çok gelişmiş liberal toplumlarda kitle iletişim araç yapısını etkilemektedir.

McQuail, kuramın bir yönüyle merkezileşmiş, profesyonel ve bürokratik kamusal yayıncılık anlayışına karşı bir tepki içerdiğini, bir yönüyle de ticarileşmiş ve tekelleşmiş yayıncılığa karşı çıktığını belirtmektedir (McQuail, 1987; 122).

Kuramın bir başka özelliği mevcut iletişim ortamında genel olarak pasif ve edilgen özneler konumundaki alıcı kitlelerinin artık aktif ve etken hale dönüşümü için gerekli yapısal değişimlerin zorunluluğunu önermesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan kuram, diğer tüm basın kuramlarından farklılaşmaktadır (Budak, 1997).

Sosyal sorumluluk kuramı gibi demokratik sosyalist medya kuramı da, medyanın farklı bakış açıları ve görüşleri yansıtan bir aracı olarak görür. Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan demokratik sosyalist medya kalıbı, kitle iletişim araçlarının varlığını demokratik bir toplumun olmazsa olmaz şartlarından biri olarak görmektedir. Bu iletişim araçları kalıbına göre devlet vatandaşlarının medyaya erişmesi için iletişim araçlarının finansman durumu ve mülkiyet yapısı üzerinde müdahalede bulunabilir. Picard, böyle bir iletişim araçları düzeninde “medya kurumlarının mülkiyetinin vakıflar,

kar amacı gütmeyen kuruluşlar, gazetecilerin işlettiği kooperatifler ve ya müşterek yönetime dayalı diğer örgütlerin ortaklığı ile kamuya ait olacağı için medyanın varlık nedeninin kar maksimizasyonuna dayanamayacağını” belirtmektedir (Çebi, 1999; 54).

Demokratik Katılımcı Kitle İletişim Kuramı’nın gelişimi açısından önemli bir katkı, Mac Bride Komisyonu Raporu’nda bulunabilir. Komisyon Raporunun son bölümünde –Yarının İletişimi-iletişimin demokratikleşmesi için yapılması gerekenler belirtilirken, “çeşitlilik ve seçim”, bütünleşme ile katılım” konularında Katılımcı Kuram’ın özellikleriyle paralel öneriler sunmaktadır.

Komisyon Raporunda iletişim içeriğinde çeşitlilik ve seçim olgularının yer almasını, demokratik katılım için ön şart olarak görmektedir:

“Her birey ve özel grup, çeşitli mesaj, düşünce ve her türlü enformasyon temeline dayalı olarak karar oluşturabilmeli ve bu fikirleri diğerleriyle karşılaştırma olanağına sahip olmalıdır. Merkezi olmayan ve farklılaştırılmış iletişim araçlarının geliştirilmesi, halkın iletişim süreçlerine dolaysız katılım için daha geniş olanaklar sağlamalıdır” (Mac Bride Komisyon Raporu, 1993; 87).

Kuram, diğer basın kuramlarında çok fazla önemslenmeyen amatör çabaları, kitle iletişim alanına dahil eder. McQuail, “iletişimin profesyonellere bırakılamayacak kadar önemli olduğuna” (McQuail, 1987; 123) dikkati çekmektedir. Şimdiye kadar yalnızca alıcı konumunda olan tüm bireylerin, grupların kendi seslerini kendi iletişim araçlarında duyurmak hakkına sahip oldukları belirtilir. Böylece pasif-edilgen öznelerden oluşan alıcı kitleleri, aktif-etken olmaya yönelir. Bu noktada katılımcı bireyler-gruplar, politik-sosyal süreçlerde ve kolektif toplumsal kararlarda söz sahibi olmaktadır (Budak, 1997).

Kitle İletişim alanında, makro düzeyden mikro düzeye yapısal bir değişim ve geçiş, kuramın bir başka özelliğidir. Kuram, küçük ölçekli kitle iletişim araçlarının, demokratik katılım içinde var olan etkileşim, paylaşım, katılım süreçlerinde büyük ölçekli medyaya göre çok daha işlevsel olduklarını belirtmektedir (Budak, 1997).

2.1.3 Medya’da Yeni Kuramsal Eğilimler

Siebert ve arkadaşlarının çalışmalarının ardından Williams, Lowenstein, Merrill, Saxer, Graber, Hatceten ve Keplinger gibi kişiler de medya kuramları sınıflandırması denemelerinde bulunmuşlardır. Bu sınıflandırmaların çoğunda Siebert ve arkadaşlarının çalışmalarının etkisi görülmektedir (Işık, 2002; 12).

2.1.3.1 Raymond Williams’ın Medya Kuramları

Raymond Williams, geliştirdiği ideal medya kuramları tipolojisinde ele aldığı ilk yaklaşım, otoriteci medya kuramıdır. Otoriteci medya kuramına göre, kurulmuş bir medya düzeninde kitle iletişim araçları, egemen siyasi erkin veya yönetici sınıfın mutlak egemenliğine dayalı siyasi iktidarın aslı yarı taşları olarak kabul edilirler (Çebi, 1999; 42). Williams’ın himayeci medya kuramı, gerçekte otoriteci medya kuramının bir uzantısıdır. Bununla birlikte otoriteci kuramla karşılaştırıldığında himayeci kuramın öngördüğü tekçi iktidar yapısının meşruluğu biraz daha yumuşatılmıştır. Himayeci kuramda egemen siyasi erk veya yönetici sınıf elde ettiği gücü, toplumu kruma ve kişisel yönetim yetenekleri gibi gerekçelerle meşrulaştırmaktadır. Egemenin ve yönetici sınıfın siyasi açıdan meşruiyet kazanmasını destekleyen bu anlayış Himayeci İletişim araçları kalıbında doğrudan veya dolaylı medya denetimine yol açar. Halkın zararlı olarak etiketlenen yayınlardan korunması gerektiği iddiası, himayeci devletin medya üzerinde her türlü müdahalede bulunmasına kılıf oluşturur. Himayeci medya kuramının düşünsel temelleri üzerinde kurulmuş bir medya düzeninde egemen siyasi erk ve yönetici sınıf, egemen değerleri yıkan, bozan kitle iletişim araçlarına hoşgörü göstermez. Himayeci medya kalıbında kitle iletişim araçları, hükümler siyasi erkin ve yönetici sınıfın amaç ve çıkarlarına ters düşen gerçekleri yayımlayamaz. Williams’ın ticari medya kuramı, otoriteci ve himayeci medya kuramlarının tam karşıtıdır. Ticari iletişim araçları kalıbında devlet veya devlete egemen olan siyasi erk ve yönetici sınıf, medyanın varlık nedeni değildir. Otoriteci ve himayeci medya kuramlarının aksine merkeze bireyi alan ticari yaklaşımın hareket noktası, medya pazarında bireylerin her türlü yayını arz ve talep etme hakkı olduğunu düşüncesidir. Arz ve talep hakkı, iletişim özgürlüğünün temel koşulu olarak kabul edilir. Ticari anlayışa göre devlet, insanların hangi medyayı okuduğuna, dinlediğine veya izlediğine karışamaz.

Ticari medya kalıbında bütün medya kurumları özel mülkiyetin elinde olup kar amacı güden ticari işletmeler şeklinde çalışırlar (Williams, 1968).

Williams'ın demokratik medya kuramı, liberal kuram'ın bazı önermelerini içermektedir. Bu önermelerden en önemlisi, bireylerin düşüncelerini açıklama, açıklanan görüşlerden beğendiklerini tercih etme ve benimsemem hakkına sahip olduğudur. Demokratik yaklaşım, tahakkümü ve korumacılığı dayatan otoriteci ve himayeci medya kuramlarının yanı sıra salt karı öne çıkaran ticari medya kuramına da karşıdır. Demokratik medya kuramının merkeziden, birbiriyle ilişkili iki hak bulunmaktadır: Bilgiyi aktarma hakkı ve bilgiyi edinme hakkı (Williams, 1968).

2.1.3.2 Lowenstein'in Medya Kuramları

Medya sistemlerini çalışan diğer bir araştırmacı ise Ralph L. Lowenstein'dir. Lowenstein, medya kurumlarının mülkiyet yapısına göre iletişim araçları kalıplarına üç grupta toplamaktadır: 1. Özel Mülkiyete Dayalı İletişim araçları Kalıbı. 2. Çok taraflı Mülkiyete Dayalı İletişim araçları kalıbı. 3. Devlet Mülkiyetine Dayalı İletişim araçları kalıbı. Bir toplumda geçerli iletişim araçları düzeninin düşünsel ilkelerin belirlenmesi için Lowenstein, medya felsefesi ölçütüne başvurulmasını önermektedir. (Merill ve Lowenstein 1979). Medya felsefesi ölçütüne göre yazar, normatif iletişim araçları kuramlarını beş gruba ayırmaktadır: 1. Otoriteci İletişim araçları Kuramı. 2. Sosyal Otoriter İletişim Araçları Kuramı. 3. Liberal İletişim Araçları Kuramı. 4. Sosyal Liberal İletişim Araçları Kuramı. 5. Sosyal Merkezîyetçi İletişim araçları Kuramı (Çebi, 1999; 43).

2.1.3.3 Merrill'in Medya Kuramları

Diğer bir kuramcı John C. Merrill, Lowenstein'in geliştirdiği kuralcı iletişim araçları kuramlarının Siebert, Peterson ve Schramm'ın dört basın kuramından daha mükemmel ve gerçekçi olduğunu belirtmekle birlikte, onun sosyal-liberal medya kuramının mantıki açıdan çelişkiler taşıdığını ileri sürmektedir. "Özgürlük Zorunluluğu" adlı eserinde Merrill, medya kuramlarının hem liberal, hem de denetleyici olamayacağı iddiasını ortaya atmıştır. Yazara göre, gerek Lowenstein gerekse Siebert ve arkadaşlarının geliştirdiği kuralcı medya kuramları tipolojilerinin paylaştıkları bir başka eksiklik daha

vardır: Her iki iletişim araçları tipolojisi de bir tarafta otoriteci kuramının diğer tarafta liberal kuramın yer aldığı yelpaze önermektedir. Bu kalıp, medya kuramlarının birbirine zıt ve birbirinden bağımsız olduğu düşüncesine dayanan bölümleyici bir kalıptır. Bu iletişim araçları kalıplarının yerine Merrill, medyanın siyasal yörüngesi adlı kapalı bir dairenin üst noktasında liberalizmin, alt noktasında otoriteciliğin yer aldığı bir kuralcı medya kuramları tipolojisi önermektedir (Merrill, Lowenstein, 1979; 164).

2.1.3.4 Saxer'in Medya Kuramları

Kitle iletişim araştırmacısı Ulrich Saxer, medya denetimi ölçütü çerçevesinde ideal tip özelliği taşıyan dört medya kuramı önermektedir: 1. Otoriterci Medya Kuramı. 2. Liberal Medya Kuramı. 3. Totaliter medya Kuramı. 4. Demokratik Denetleyici Medya Kuramı (Çebi, 1999; 44-45).

Saxer, otoriteci iletişim araçları kuramının, egemen siyasal erkin mutlak gücü felsefesine dayalı otoriter toplumlardaki medya düzenlerini biçimlendirdiği görüşündedir. Siyasal ve kültürel konularda alıcılardan çok egemenlerin hoşuna gidecek yönde yayın yapmak, otoriteci tahakküm altındaki medyanın başlıca görevidir.

Saxer, medya üzerinde otoriter denetim icra eden siyasi seçkinleri değişik gruplara ayırır. Çağdaş toplumlardaki siyasi baskı grupları, eskiden kiliseye tabi sansür memurları ve ya İsviçre'deki mutlakiyet rejimindeki gibi siyasi ve kültürel alanlar üzerinde hegemonya kuran demokrasi. Yazara göre, hem otoriter hem de ilerlemeye arkasını dönmüş geleneksel toplumlarda kitle iletişim araçları üzerinde mutlak hegemonya kuran çeşitli siyasi gruplar bulunabilir (Saxer, 1987).

Saxer'e göre, otoriteci medya kuramı demokratik olmayan düzenleme esasları getirirken liberal medya kuramı en azından kanunlar çerçevesinde oldukça özgür bir medya düzenlemesine imkân sağlamaktadır. Liberal medya kuram'ında kitle iletişim araçlarının faaliyeti genel hukuk kurallarının yanı sıra uygulamada iletişim özgürlüğü gibi ayrıcalıklarla güvence altındadır. Liberal düzenleme, aynı zamanda, medyanın ekonomik açıdan başarılı olmasını ve serbest pazar düzenine uygun hareket etmesi zorunluluğunu da öngörür (Çebi, 1999; 44-45).

Otoriter medya kuram'ının gelişmiş bir uzantısı olan totaliter medya kuramı, çağdaş diktatörlük devletlerinde geçerli olmuştur. Egemen siyasi partinin kitle iletişim sürecinin bütün aşamalarında medya kurumları, gazeteciler, medya içerikleri ve iletişim akışı üzerinde kurduğu mutlak denetim, Nazi Almanyası ve komünist ülkelerde hayat sahası bulan totaliter medya kuram'ının belirgin özelliğidir. Totaliter iletişim araçları kalıbında medya denetimi, öncelikle gazetecilerin mesleğe girişi ve eğitimi ile başlar. Parti hedeflerine bağlılık, gazetecilik mesleğine girmek isteyenlerde aranacak en önemli niteliktir. Özel olarak kurulan sansür makamları, medya içeriklerinin siyasi açıdan homojen olup olmadığını denetler. Demokrasilerde zaman zaman şikayet konusu olan kitle iletişimin zihinleri, şuuruları yönlendirici etkisi, çağdaş diktatörlüklerde açık biçimde görülebilecek bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır (Saxer, 1987).

Saxer'in demokratik denetleyici medya kuramı, sadece kamu yayıncılığı anlayışına dayalı radyo/televizyon kurumlarıyla ilgilidir. Yazar, kamu radyo/televizyon kuruluşlarında iletişim politikası hedeflerine kurumsallaşmış demokratik denetim sayesinde ulaşılabileceğini iddia etmektedir. Demokratik denetim, devletin bir yandan medyanın ekonomik bağımlılığını önleyecek önlemler alarak medya tekellerini önlemesiyle diğer yandan medyanın demokrasiyi destekleyen programlar yapmasını desteklemesiyle gerçekleşir. Demokratik denetleyici yaklaşım, radyo-televizyon yayınlarını kontrol eden ve inceleyen kurullarda siyasi partilerin yanı sıra toplumu oluşturan bütün zümrelerin dengeli bir biçimde temsil edilmesini şart koşar. Saxer, televizyon yayıncılığının masraflı oluşunun, demokratik denetleme kalıbıyla ilgili kaygılar uyandıran bir başka problemi ortaya çıkardığı görüşündedir. Bu sorun, reklamların kamu hizmeti yapan radyo/televizyon kuruluşlarına paylaştırma şekli ile ilgilidir. Yazara göre reklamlar, tekel durumundaki kamu radyo/televizyonlarına, bandrol ücretlerini siyasi açıdan kaldırabilecekleri bir düzeyde tutmalarına yardım edecek şekilde dağıtılmalıdır (Çebi, 1999; 46-47).

Saxer'e göre, demokratik denetleme kalıbını diğer iletişim araçları kalıplarından ayıran belirgin özellik, bilgilendirmeye verdiği önceliklidir. Demokratik denetleme kalıbı, farklı sosyal grupların kamu radyo/televizyonlarda temsil edilmesini sağlayarak

kendilerini özgürce açıklamalarına ve kamuoyunun bilgilenmesine hizmet eder (Saxer, 1987).

2.1.3.5 Graber'in Medya Kuramları

Bir başka kitle iletişim araştırmacısı Doris A. Graber, otoriteci medya denetimi düzeni ve otoriter olmayan medya denetimi düzeni adlarında ikili bir kuralcı medya kuramları tipolojisi önerir. Graber'in medya kuramları ve dolayısıyla medya düzenleriyle ilgili yaptığı sınıflamanın hareket noktası, bütün toplumlarda medyanın derecesi ve biçimi farklı olan devlet denetimine maruz kaldığı düşüncesidir. Graber'e göre, devletin kitle iletişim araçlarını denetleme ve yönlendirme gayretleri global bir olgudur. Devletin medyaya müdahalesinin nedeni, kanaat ve irade oluşumu süreçlerinde sevk ve idare merkezi işlevini üstelenen kitle iletişim araçlarının siyasi iktidarın biçimlenmesinde önemli bir güç merkezi durumuna geldiğidir. Medya denetiminin varlığını tartışma dışında bırakan Graber, medya denetiminin derecesi ve biçimini yaptığı sınıflamaya esas alır. Graber'in otoriteci medya denetimi kalıbı, medya düzenlerinin iki çeşidini içerir: İdeolojik olmayan medya denetimi kalıbı ve ideolojik medya denetimi kalıbı. Aynı şekilde otoriter olmayan medya denetimi düzeni de medya düzenlerinin iki çeşidini kapsamaktadır: Liberal kalıp ve sosyal sorumluluk kalıbı (Graber, 1993).

Otoriteci medya denetimi düzeni'nde medya kurumları ve gazeteciler mutlak bir şekilde hükümlan yönetici güce tabi kılınmıştır. Medyanın egemen siyasi sistemi ve hükümlan siyasi erki eleştirmesine kesinlikle izin verilmez. Medya, sadece siyasetteki önemsiz sorunlara dikkat çekebilir, buna karşın büyük ölçüde resmi politikalarla uyum içinde otoriter sistemin açıklarını kapatmaya çalışır. Otoriteci kalıp medyaya, yönetici egemen gücün karşıtı olmaktan çok merkezi otoriteyi ve resmi görüşü destekleyen bir işlev yüklemiştir.

Otoriter olmayan medya denetimi kalıbı, demokrasinin siyasi sistem olarak benimsendiği liberal toplumlarda geçerlidir. Halkı değişik konular hakkında bilgilendirmek, eğlendirmek, liberal kalıba göre düzenlenen medya kurumlarının diğer işlevleri arasında yer almaktadır. Medya içeriklerinin alıcıları önemli olayları medya aracılığıyla dolaylı bir biçimde öğrenseler bile, eğitmek medyanın temel görevi değildir.

Liberal kalıpla karşılaştırıldığında sosyal sorumluluk kalıbı medyaya siyasi süreçlerde önemli işlevler yükler. Medya, siyasi işlevlerini, özellikle bilgilendirme işlevini özel bir sorumluluk bilinciyle yerine getirmekle yükümlüdür. (Çebi, 1999; 48).

Graber, sosyal sorumluluk anlayışı çerçevesinde medya içerikleri üzerindeki devlet müdahalesinin nedenlerini dört kategoride toplamaktadır (Graber, 1980):

- Vatan hainliği ve kışkırtıcılık
- Devletin hayati çıkarları
- Kişisel saygınlık ve özel hayatın gizliliği
- Toplumdaki egemen ahlaki değerler

2.1.3.6 Hachten'ın Medya Kuramları

Kitle iletişim kuramları açısından bir başka değerlendirmeyi Hachten (1981) yapmıştır. Hachten, orijinal ilk dört kuramdan Otoriter ve Komünist yaklaşıma Devrimci (Kanun dışı veya yıkıcı medya, devlet denetimi altında değildir) ve Gelişimci (hükümet ve iktidardaki siyasi partinin denetleyip yönlendirdiği medya) yaklaşımlar ile Batılı Modeli (yazılı basında özel mülkiyet, radyo-televizyon alanında özel veya kamu mülkiyeti) ekleyerek beşli bir ayırım geliştirmiştir (Budak, 1997; 8).

Devrimci medya kuramına göre kitle iletişim araçları kanun dışı ve yıkıcı olarak kabul edilir. İhtilalci medya yer altında veya daha çok ülke dışında faaliyet gösterir. Bu yüzden hükümetler devrimci kitle iletişim araçlarını denetleme imkânına sahip değildir. Yer altı medya'sının başlıca görevi, siyasi sistemin devrilmesi için kendi ülkesinde yaşayan halkı ajite etmektir (Hachten, 1993).

Otoriteci medya kuramının bir çeşidi olan gelişmeci medya kuramına göre gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetler, siyasi ve ekonomik kalkınmada medyaya önemli rol, işlev ve sorumluluklar yüklemişlerdir. Bu kuramın benimsediği gelişmeci gazetecilik anlayışına göre medyadan ekonomik kalkınmayı desteklemesi, siyasi ve kültürel alanlarda halkı aydınlatması beklenir (Çebi, 1999; 49).

Batılı medya kuramı, kendi içinde iki medya kuramını barındırır: Liberal medya kuramı ve sosyal sorumluluk medya kuramı. Liberal medya kalıbında kitle iletişim araçları üzerinde sadece özel mülkiyet kabul edilirken, sosyal sorumluluk modelinde medya, özel ve kamu mülkiyetinde olabilir. Liberal kalıpta medya siyasi iktidarların her çeşit etki, yönlendirme ve denetimden muafken, sosyal sorumluluk kalıbında basın özgürlüğü medyanın topluma karşı üstlendiği bazı sorumlulukları yerine getirmesiyle bağlantılıdır (Çebi, 1999; 48-49).

2.1.3.7 Kepplinger'in Medya Kuramları

Hans Mathias Kepplinger, medya düzenlerini sınıflamak, karşılaştırmak, betimlemek ve incelemek amacıyla Otoriteci medya kuramı ve demokratik medya kuramı olarak nitelediği iki ana yaklaşım önermektedir. Bu tipoloji iktidar yapısı, irade oluşumu ve temsilin biçimiyle belirginleşen siyasi sistemlerin ikili ayrımına dayanmaktadır. Aynı zamanda medya düzenlerini temsil eden bu sınıflamada başvuru olan ölçüt, gerçeklikte siyasi sistemden sisteme büyük ölçüde farklılıklar gösteren iletişim politikasına dayalı düzenlemelerdir (Çebi, 1999; 49).

Tekelci iktidar yapısı, tekelci irade oluşumu ve bütüncü temsile dayalı bir sistemdeki otoriteci medya kalıbında iletişim araçları ve gazeteciler siyasi sistemin bir parçası olarak görülmekte, sistemin yapısı ve hedefleriyle uyum içinde faaliyet göstermek zorunda bırakılmaktadırlar.

Otoriteci medya kalıbında medya ve gazeteciler ülke içinde yönlendirme, ülke dışında da temsil işlevi üstlenirler. Devletin her türlü müdahalesi ve yönlendirmesine maruz kalan medya, yasama erkine bağımlı ve tabi bir konumdadır. Gazetecilik mesleğine giriş şartları, devlet tarafından belirlenir (Kepplinger, 1989).

Çoğulcu iktidar yapısı, rekabetçi irade oluşumu ve kısmi temsile dayalı siyasi sistemlerde geçerli demokratik medya kalıbı medyanın yasama erkine hiçbir şekilde bağımlı olmamasını öngörür. Çağdaş batı demokrasilerinin medya düzenlerini şekillendiren demokratik iletişim araçları kuramı, siyasi irade ve kanaat oluşumu süreçlerinde medyaya etkin roller yüklemektedir (Çebi, 1999; 51).

2.1.3.8 Picard: Demokratik Sosyalist Medya Kuramı

“Basın ve Demokrasinin Çöküşü” adlı eserinde demokratik sosyalist yaklaşım’ın batılı medya kuramının içinde alt bir kategori olarak görülmesi gereğine işaret eden Robert Picard (1985), böylece Hachten’in beş medya kuramı üzerinde önemli bir değişiklik önermiştir. Hachten’in batılı medya kuramının Liberal kuram ve sosyal sorumluluk kuram’dan oluştuğunu hatırlatan Picard, bu kuramlara ilaveten demokratik sosyalist medya kuramını da batılı medya kuram’ına dahil etmektedir.

Sosyal sorumluluk kuramı gibi demokratik sosyalist medya kuramı da, medyanın farklı bakış açıları ve görüşleri yansıtan bir aracı olarak görür. Batı Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan demokratik sosyalist medya kalıbı, kitle iletişim araçlarının varlığını demokratik bir toplumun olmazsa olmaz şartlarından biri olarak görmektedir. Bu iletişim araçları kalıbına göre devlet vatandaşların medyaya erişmesi için iletişim araçlarının finansman durumu ve mülkiyet yapısı üzerinde müdahalede bulunabilirler. Picard, böyle bir iletişim araçları düzeninde ‘medya kurumlarının mülkiyetinin vakıflar, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, gazetecilerin işlettiği kooperatifler veya müşterek yönetime dayalı diğer örgütlerin ortaklığıyla kamuya ait olacağı için medyanın varlık nedeninin kar maksimizasyonuna dayanamayacağını’ belirtmektedir (Çebi, 1999; 53-54).

2.1.3.9 Herbert Altschull Kuramları

Kitle İletişim araştırmacısı Herbert Altschull’un öne sürdüğü ayırım ise ülkelerin politik yapılanmalarına, coğrafi konumlarına ve ekonomik sistemlerine göre üç ayrı kritere dayanmaktadır. Altschull, siyasi açıdan temel medya kuramlarının Birinci Dünya, İkinci Dünya ve Üçüncü Dünya ülkelerini kapsayacak şekilde ele alınabileceğini belirtmektedir. İkinci ayırımında ise ülkelerin coğrafi konumlarını göz önüne almaktadır. Altschull, u değerlendirmesinde Batı, Doğu ve Güney Ülkeleri için üçlü bir ayırım geliştirmiştir. Ancak Altschull, farklı ekonomik sistemlerin ekonomi kriterlerinin asıl belirleyici etkenler olduğunu vurgulayarak son ayırımının belirleyici olduğunu belirtmektedir. Ekonomik sistemler açısından yaptığı değerlendirmede kitle iletişim sistemlerini Birinci Dünya Ülkeleri için Serbest Pazar (Marke), İkinci Dünya Ülkeleri için

Marksist, Üçüncü Dünya Ülkeleri için ise İlerletici (Advancing) kuramlarına göre üçe ayırmaktadır (Altschuull, 1984; 280).

McQuail, Herbert Altschuull'un yaklaşımını, altı basın kuramının daha basit bir versiyonu olarak değerlendirmektedir. McQuail'e göre Pazar yaklaşımının kapsamına 'Liberal ve Sosyal Sorumluluk Kuramı', Marksist kuramın kapsamına 'Sovyet-Komünist Kuramı', İlerletici Kuramın kapsamına 'Gelişme Aracı Kuramı' girmektedir (McQuail, 1987; 123).

2.2 Totaliter ve Post-Totaliter Rejimde Medya

"Totaliter" sıfatı ilk olarak İtalya'da Mussolini'nin diktatörlüğüne karşı olanlar tarafından 1920 yılında kullanılmış, İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere ve Amerika'daki sosyal bilimciler ve tarihçiler, terimi başta Nazi Almanya'sı ve Sovyetler Birliği'ne uygulamışlardır. Onlar bunu, doğası ve acımasızlığı ölçüsünde eşsiz ve yeni bir zorbalık yönetimi türü olarak kabul etmişlerdir. Yani, ayırt edici olan, onların uyguladıkları gücün büyüklüğündeki bu rejimler idi, birisi çıkıp yirminci yüzyılda "totalitarizm" denilen şeyin yasalara uygun bir şekilde çıktığından bahsedebilmektedir. Bu kavram, politikanın üstün olduğu, gizliliğin var olmadığı ve onu devletten koruyacak kurumların yokluğu ile bireylerin temelde sonsuz güçsüzlüğe mahkûm olduğu toplumlar için geçerli genel bir kavramdır (Bergman, 1998; 248).

Kitle iletişim araçlarını Totaliter ya da post-totaliter dönemlerdeki durumlarını incelersek;

- Medya personeli artık siyasi iktidarın monistlik (tekçi) merkezi tarafından atanmamaktadır.
- Erişim, en azından basılı medya için, artık katı bir şekilde kontrol altında değildir ve mülkiyet değişkenlik göstermektedir.
- Basılı medyada, 'üretilen' ve 'desteklenen' çeşitlilikten oluşan dar bir aralığın aksine gerçek bir çeşitlilik ve önemli düzeyde bir çoğulculuk vardır.

- Basılı medyada şu anda var olan çeşitliliğe artık rejim tarafından aracılık edilmemektedir.
- Ayrıca, rejim, tüm yasal basın üzerinde var olan pozitif ve negatif kontrol kapasitesini sürdürmemektedir.

Kısa bir süre için totaliter ve post-totaliter medya sistemlerinin var olduğu Eski Sovyetler Birliği ülkeleri, Sovyet sonrası alana en başarılı geçişlere sahip olma eğilimindedirler (Becker, 2004).

Post-totaliter Arap devleti, devletin mücadele edemediği büyüyen yoksulluk ve sosyal hastalıkların yol açtığı meşruiyet kaybını medyaya yönelik daha fazla hoşgörü ile dengelemektedir (www.uni-erfurt.de/fileadmin/user-docs/philmak/kommunikationswissenschaft/files_publicationen/hafez/inhalt899_bound_hafez.pdf).

Post-totalitarizm, geç totaliter elitlerin hakları kendi çıkarları için ayarlamasıdır. Post-totalitarizm, baskın sınıfın kendini özgülleştirmesidir (www.ucl.ac.uk/ssees/docs/cepsi-documents/legacies-of-totalitarianism.pdf).

Post-Totaliter hükümetler genel itibarıyla zayıftır. Onlar, zararın iadesi ve düzeltilmesinde adalet için geniş bir talep ile karşılaşmaktadırlar. Alternatif yargı seçkinlerin yokluğunda hukukun egemenliği yoktur. Çözüm, kapsam lehine doğruluktan ödün vermektir: haksız adalet (www.ucl.ac.uk/ssees/docs/cepsi-documents/legacies-of-totalitarianism.pdf).

Linz ve Stepan (1996), demokrasiye geçiş ve demokrasiyi topluma yerleştirme mücadelesinde önemli belirleyicileri dikkate alarak, makro düzeyde bir değişken olarak önceki rejim türlerini ele almıştır. Totaliter, post-totaliter, otoriter ve sultanlık gibi bir önceki rejim tipolojilerini kullanarak, yazarlara göre, demokrasiye geçiş için mevcut yolların ve demokrasiyi topluma yerleştirmeden önce yapılması gereken görevler, önceki rejim tipine göre değişmektedir (McConnell, Becker, 2002; 7).

Kısıtlı bir ekonomi ve sivil toplum ile totaliter sisteme geçiş yapmak isteyen devletler ya da bölgeler, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sivil alanları geliştirmeye çalıştığından eşzamanlılık zorluğu ile karşılaşmaktadırlar. (Linz, Stepan, Günter, 1995).

Totaliter rejimlerde, medya, devlet propagandası iletme işini üstlendiğinden çoğunlukla bir devlet organı olarak kabul edilmektedir. O'Neil (1997), Doğu Avrupa'daki sosyalist dönemde, medyayı bir "transmisyon kayışı" olarak betimlemektedir. Görevi; Komünist Partisi'nden halka bilgi iletmek, bilgi sunumunu kontrol etmek ve alternatif bilgileri ve mevcut sisteme dair yapılan eleştirileri bastırmaktır. Ancak, totaliter ve otoriter rejimler arasındaki bazı farklılıklara rağmen, medya ile ilişkileri benzerdir: sıkı sansür, gazeteciler için özgürlüğün baskı altına alınması ve kamuoyuna bilgi aktarımında sıkı kontroller (Gunther, Mugan, 2000).

Totaliter rejimler ve onunla birlikte oluşan sosyo-politik değişimler, bütün kültür alanlarında ciddi kaymaları tetiklemiş ve her yerde köklü 'dokunulmaz' sosyalist düzeni yeniden şekillendirmiştir.

2.3 Hallin Ve Mancini'nin “Karşılaştırılmalı Medya Sistemleri” Modeli

Hallin ve Mancini'nin modeli, yukarıdaki ana akım yaklaşımlardan farklı olarak, batı eksenli liberal yaklaşımın normatif bir biçimde idealleştirilmesine karşı çıkararak somut tarihsel analizin önemini tanır. Evrensel olarak belirli bir modele üstünlük atfetmeden ülkelerdeki medya sistemlerinin tarihsel değişimi sorunuyla ilgilenir (Hallin, Mancini, 2004; 1).

Paolo Mancini ve Daniel Hallin'in çıkış noktaları aslında Siebert vd.nin 1956'da yayınlanan klasik “Four Theories of the Press” çalışmasının eleştirisine dayanır. Buradaki formülasyonun medya mesajlarının tekil kullanıcının tutum ve davranışlarını nasıl etkilediğine odaklanırken, bağlamsal olarak geniş toplumsal ve siyasi sistem içerisinde yer alan medyaya bir kurum olarak bakılmadığını belirterek Otoriter, Liberal, Toplumsal Sorumluluk ve Sovyet Komünist Model şeklinde sıralama yapan normatif kavrayışı eleştirirler (Bek, 2010; 107). Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki 18 ülkeye dayanan çalışmalarında yazarlar üç model etrafında tartışmayı yürütmektedir:

- Kutuplaşmış Çoğulcu Model (Fransa, Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya gibi Güney Avrupa ülkeleri).
- Demokratik Korporatist Model (Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre gibi kuzey ve merkez Avrupa ülkeleri).
- Liberal Model (Kanada, İrlanda, Britanya ve ABD gibi Kuzey Atlantik bölgesi ülkeleri).

Burada önemle vurguladıkları şey, ideal tip olarak tartışılan bu grupların oluşturduğu ülkelerin homojen olmadığı ve benzerlikleri kadar farklılıkları da olduğu, hatta pek çok medya sisteminin birden fazla modelden öge de içerebildiği, bir ülkenin içinde bile tamamen homojenlik olmadığı sürekli değişim geçirdiği ve bu nedenle tarihsel boyutların kavranması gerektiğidir (Hallin, Mancini, 2004; 217-218). Dolayısıyla yazarlar, bağlamsal olana ve tarihsel olana vurgularıyla, kendilerini Siebert vd.nin çalışmasından kesin olarak ayırırlar (Bek, 2010; 107).

Hallin ve Mancini karşılaştırmalarında şu dört değişkeni kullanırlar (Hallin, Mancini, 2004; 218-219) :

- Gazete endüstrisi-Kitle basınının gelişimi (tirajlar, kitle basını, elit basını karakteristikleri).
- Siyasal paralellik: Haber içeriği, gazetecilerin örüntüleri ve okuyucuların örüntüleri boyutlarında bu açıktır.
- Gazetecilerin profesyonelliği: Özerlik düzeyleri, belli normlar ve ilkeler geliştirilmiş olmaları, örgütlenmeleri.
- Devletin rolü: Devlet müdahalesi, teşvikler, düzenleme, kamu hizmeti yayıncılığı.

2.3.1 “Kutuplaşmış Çoğulcu Model”

Orta Asya ve benzeri ülkelerdeki medyayı anlayabilmek ve değerlendirme yapabilmek için Daniel C. Hallin ve Paolo Mancini’nin 2004 yılındaki çalışmasında ele alınan “Kutuplaşmış Çoğulcu Model”i geniş bir şekilde incelemek gerekmektedir.

İspanya, İtalya, Fransa, Yunanistan, Portekiz, Türkiye, Malta ve Kıbrıs'daki medya sistemleri, Daniel Hallin ve Paolo Mancini'nın Akdeniz ya da Kutupsal Çoğulcu model olarak önerdiği kavramı temsil etmektedir. Hallin ve Mancini'nin de (2004; 89) belirttiği gibi, Güney Avrupa ülkelerindeki kitle iletişim araçları, bu bölgenin tarihine damgasını vuran siyasi çatışmalara dahil edilmiştir ve onları, ideolojik ifade ve siyasi mobilizasyon aracı olarak görmek adına genel bir kabul vardır.

Modelin Temel Özellikleri

Hallin ve Mancini (2004) ve Hallin ve Papathanassopoulos'a (2000) göre, Güney Avrupa'daki medya bazı önemli özellikleri paylaşmaktadır: düşük seviyede gazete tirajı, yandaşları savunma amaçlı haberler yapma geleneği, özel sektöre ait medyanın araçsallaştırılması, kamu yayıncılığının ve yayıncılık yönetmeliğinin siyasallaşması ve gazeteciliğin özerk bir meslek olarak sınırlı oranda gelişmesi. Bu yedi ülkenin ortak bir başka özelliği de demokrasiye geç geçmeleridir. Türkiye üç askeri darbeye (1960, 1971, 1980) şahit olurken, İtalya'da liberal kurumlar, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'de ise 1975-1985 yıllarından itibaren birleştirilmiştir. Bu, bölgedeki medya sistemlerini anlama konusunda derin bir öneme sahiptir. Demokrasiye geçiş elbette karmaşık bir süreçtir. Birçok siyasi kurumun - kitle iletişim araçları da dahil olmak üzere ve siyasal, sosyal ve ekonomik kurumlar arasında ilişkilerin dönüşümüne ihtiyaç duymaktadır. Bu dönüşümler genellikle yavaş ve düzensizdir ve bu nedenle, siyasi tarih bilgisi, güncel kurumları anlama konusunda oldukça önemlidir. Bölgedeki medyanın gelişmesinin, Kutupsal Çoğulcu siyasi kalıplardan derinlemesine etkilenmesi ve onların, tarihsel olarak görev almaları ve görüşme süreçlerine katılmaları bir tesadüf değildir.

Diğer taraftan, çoğu Akdeniz Avrupa ülkesindeki devletlerin paternalizmi, devletin sahip olduğu elektronik medyanın en önemli özelliklerinden biri olarak kalmıştır. Akdeniz ülkelerinde kamu yayın sistemleri, kendi ülkelerindeki siyasi tartışmalar ile simbiyotik bir ilişkiye sahiptir. Hem radyo hem de televizyon "devletin kolları" olarak kabul edilmiştir ve birçok durumda, devletin sahip olduğu elektronik medya ile ilgili tartışma; genellikle haberler, programlar ile televizyon üzerinde hükümet kontrolü ve müdahalesine odaklanmıştır.

Medyanın Araçsallaştırılması

Tüm ülkelerde, politik amaçları için medyanın özelliklerini kullanmak isteyen siyasi ittifak ve emellere sahip olan özel çıkar grupları tarafından medyanın kontrol edilmesi için güçlü bir eğilim bulunmaktadır.

Kayırmacılık ve Rasyonel/Yasal Otorite

Kayırmacılık, toplumsal kaynaklara erişime sahip olan bir sosyal örgütlenme modelidir, patronlar tarafından kontrol edilir ve itaat ve çeşitli destekler karşılığında müşterilere teslim edilmektedir. Bu toplumsal örgütlenmenin partikülarist ve asimetric bir şeklidir ve genellikle evrenselci kriterlere ve kanun önünde biçimsel eşitliğe dayanan kaynaklara erişimi olan vatandaşlık biçimleri ile tezat oluşturmaktadır. Kayırmacı ilişkiler, çoğu güney Avrupa ülkelerinde toplumsal ve siyasal örgütlenmenin merkezi olmuştur (Hallin, Papathanassopoulos 2000). Kayırmacılığın Güney Avrupa'da Kuzey Avrupa'dan daha yaygın olması, demokrasinin geç gelişmesi ile yakından bağlantılıdır. Kayırmacılık, haber yayın organlarının gelişimini birçok şekilde etkiler. Birincisi, haber yayın organlarının araçsallaştırılmasını teşvik etmektedir. İşlerin siyasallaşması, sadece devletin ekonomide oynadığı önemli rolün bir sonucu değil aynı zamanda siyasal sürecin de bir doğasıdır. Kayırmacılık geçmişine sahip olan ülkelerde, rasyonel-yasal otorite daha az gelişmiştir. Hukuki ve idari organı daha çok partilerle siyasallaştırılmıştır ve sık sık hukuktan kaçma geleneğine sahiptir. Hukuktan kaçmanın oldukça yaygın olduğu bir kültürün kalıcılığı, partikülarist baskılar için fırsatların yaygın olması anlamına gelir: hükümetler, yasayı titizlikle seçip uygulayarak ve haber yayın organları da, hatası olanları ortaya çıkararak açıkça seçici bir şekilde tehdit ederek baskı yapabilmektedir.

İkinci olarak, bu, medya sistemlerinin daha az öz denetime sahip olmasını ve de ABD ve İngiltere gibi liberal ülkelerde ve demokratik korporatist ülkelerdeki meslektaşları ile karşılaştırıldığında, düzenleyici kurumların daha az bağımsız olmasını sağlamaktadır. Güney Avrupa'da, düzenleyici kurumlar, daha fazla partilerle siyasallaştırılma eğilimindedir ve yönetmelikleri uygulama konusunda zayıftır.

Üçüncü olarak, kayırmacılık, halkın bilgi alma aracı olmasından ziyade çıkarları çatışan aydınlar arasında bir müzakere aracı olarak medyanın özellikle de gazetelerin

içeriğini ve böylece de yüksek tirajı etkilemiştir. Bu, gazetecilik mantığını diğer sosyal mantıklar ile birleştirmeye zorlamaktadır. Örneğin, parti politikaları ve aile ayrıcalığı. Ayrıca, diğer sosyal gruplara yaptığı gibi gazetecilerin yatay dayanışmasını bozmaktadır. Devlet ve medya arasındaki etkileşim, çoğu Güney Avrupa toplumlarında büyük ölçüde gerilimlerden ortaya çıkmıştır. Bu gerilimler, güçlü bir sivil toplumun eksikliği ile birlikte, devleti otonom ve baskın bir faktör haline getirmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi, devletin aşırı genişlemiş karakteri, kapitalizmin az gelişmişliği ile çakışmıştır. Bu, Güney Avrupa sistemlerini, Liberal modeldeki gelişmiş kapitalist sistemlere göre daha az öz denetime sahip kılar. Özdenetim eksikliği, aynı zamanda politik-ideolojik üstyapı düzeyinde belirgindir. Çünkü zayıf bir sivil toplum ve hatta ekonomik açıdan egemen sınıflar, iyi bir şekilde organize olma konusunu ve birbirine bağlı baskı gruplarını yönetemez. Hallin ve Mancini (2004) şunu belirtmiştir: "Devletin kavrayışı, sık sık kendi erişimini aşar: Devletin etkili bir şekilde müdahale etme kapasitesi, genellikle kaynak eksikliği, siyasi uzlaşma eksikliği ve devletin müşterek hareket etme kapasitesini azaltan kayırmacı ilişkiler ile sınırlıdır." Medya örneğinde, devletin müdahalesi, çeşitli yönleri ile görülebilir (Hallin, Mancini, 2004; 119-121).

İlk olarak, devlet, sansürde rol oynamıştır. Diktatörlük yıllarında gerçekleşen doğrudan otoriter kontrolün muhtemelen geçmişte kaldığı varsayılsa da bazı kalıntıları demokratik döneme taşınmıştır. İkinci olarak, devlet ayrıca medya işletmelerinin sahibi olarak önemli bir rol oynamıştır. Elektronik medya, geleneksel olarak devletin toplam ve sıkı kontrolü altında olmuştur ancak devlete ait elektronik medyanın dışında, devlet ayrıca Akdeniz ülkelerindeki yazılı basın ve haber ajansları da dâhil olmak üzere, ticari medyada önemli bir mülkiyete sahip olmuştur.

Üçüncü olarak, daha dolaylı ama daha etkili bir şekilde, devlet, emrinde bulunan geniş müdahale araçlarını kullanarak kuvvet politikasının yazısız kurallarının uygulanmasının yanı sıra mülkiyeti konusundaki politikaları destekler şekilde hareket etmektedir. Bu araçlar arasında; üretim maliyetlerini karşılayamadıkları için bireysel işletmelerin buna bağımlı hale geldiği, basına oldukça büyük miktarlarda mali yardım bulunmaktadır. Örneğin, Hallin ve Mancini'nin (2004; 121) de belirttiği gibi, geniş

kapsamlı dolaylı devlet yardımları; basına, vergi indirimi, indirimli kamu hizmeti ücretleri ve benzerleri şeklinde bir bütün olarak verilmiştir.

Hallin ve Mancini'nin Güney Avrupa ülkeleri için söylediği, Orta Asya için de geçerlidir: Esas olan elektronik medya, ağırlıklı da televizyondur. Son yıllarda TV kanallarının rating rekabeti ise daha çok televizyon dizileri ve realite-showlar üzerinden yürümektedir (Bek, 2010; 109).

Orta Asya'da çoğu yerel televizyon kanalları, ülkenin devlet merkezli politikasıyla uyumlu bir şekilde hiçbir eleştiride bulunmadan yerel hükümet ve iş çevreleri üzerine haberlere odaklandıklarını belirtmek gerekmektedir.

Karşılaştırmalı perspektiften bakıldığında, medyanın gelişimi açısından Orta Asya'daki medya sistemi ile Güney Avrupa ülkeleri arasında birçok benzerlikler görmek mümkün. Örneğin, gazetecilerin aynı zamanda siyasetçi olduğu İtalya ve İspanya tarihindeki gibi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde de parlamentoda gazeteci, hatta gazete veya televizyon kanalı sahibi milletvekilleri yer almaktadır.

Tezin ilerleyen bölümlerinde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemleri “Kutuplaşmış Çoğulcu Model” bağlamında daha detaylı bir şekilde irdelenecektir.

2.3.1.1 Vahşi Deregülasyon (Savage Deregulation)

Deregülasyon özellikle radyo-televizyon yayıncılığı alanında temel olarak yasal düzenleme ya da yeniden düzenlemeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.

Kutuplaşmış Çoğulcu Medya Sistemindeki Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Orta Asya ülkeleri için de geçerli olan “vahşi deregülasyon” kavramı Hallin ve Mancini'nin “Comparative Media Systems” adlı çalışmasında geniş bir şekilde incelenmiştir.

Hallin ve Mancini'nin analizindeki en önemli sorun, onların vahşi deregülasyonu "ticari tufan" ile eşit tutmasından kaynaklanıyor (2004: 125). "Tufanın" "yabani" olduğunu iddia etmek kolay olsa da, "serbestleşme" tamamen ticari bir niteliğe sahip

değildi. Onların Traquina'ninkini (1995) tekrarlayan argümanı, hükümetin ticari anlayışa el pençe divan durması, kamu hizmeti yükümlülüklerinin mevcudiyetini zayıflatmış ve yayıncıların gereğinden fazla türemesine olanak sağlamış olmasıdır. Hallin ve Mancini, mevcut medya sistemlerini etkileyen birçok kavramı detaylandırmıştır. Bunlardan ikisi - kayırmacılık ve araçsallaştırma - doğrudan yabancı serbestleşmeye en bağlı olanlardır.

Hallin ve Mancini'nin geç demokrasi yabancı serbestleşme yörüngesi, Güney Avrupa'nın geçmişindeki kayırmacılığın rolü ile başlar. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de uzun dönem Sovyet Sisteminin çatısı altında kaldığı için demokratik yaşamdan bihaber şekilde yaşamışlar. Bu sosyalist hayat şekli medyayı da etkilemiş ve Sovyet döneminde medya da o çizgide gelişmiştir. Bağımsızlığına kavuşan bu cumhuriyetler daha sonra otoriter ve baskıcı rejimle karşılaşmış ve gene de demokrasiden uzak kalmışlardır. Dolayısıyla vahşi deregülasyon bu ülkelerin de medyasında kendini göstermiştir.

Hallin ve Mancini, araçsallaştırılmayı, güncel siyaset dünyasına müdahale için kullanmak üzere partiler, politikacılar, sosyal gruplar veya siyasi nüfuz arayan ekonomik aktörler tarafından medyanın kontrolü olarak tanımlar (2004; 37). Kayırmacılık dolayısıyla aktörlerin medyayı kontrol edenlere ayrıcalıklı bir şekilde erişim sağlaması mümkün olduğunda, genellikle medyanın kendisi de araçsallaştırılmaya yol açmaktadır.

Hallin ve Mancini'nin elde ettiği ancak burada anlatılanlarla çelişen sonuçlardan biri de onların kapitalizm ortaya çıktığında kamu hizmeti yükümlülüklerinin eksikliğinin, otomatik olarak piyasada kısıtlanmamış bir bağlılığa yol açması gerektiği varsayımlarıdır. Bir sosyal refah 've/veya' piyasa ekonomisi senaryosu oluştururken, onlar Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde meydana geldiği gibi rejimin, kendi kazancı için medyanın kontrolünü sürdürmeye devam ederken serbestleşmenin oluşabileceği üçüncü olasılığı hariç tutmuştur. Orta Asya örneğinde, medyanın güçlü bir şekilde devlet kontrolünde olması, hükümetin, piyasanın serbestleşmesi sonrasında güçlü bir devlet kontrolünü sağlama konusunda devam etmesi adına bir eğilime yol açar. Kamu yayıncılığı ile ilgili olarak Hallin ve Mancini'nin gözden kaçırdığı nokta, küçük, yerel yayıncıların sayısındaki çoğalmanın değil 'büyük' şirketlerin yoğunlukta olmasının, kamu yayıncılığının zayıflamasına yol açmasıdır.

Orta Asya ülkelerinin Sovyet sisteminden ayrılarak yeni düzene geçişi, bir bakıma "üstü örtük" özelleştirme sürecinden "vahşi deregülasyona" doğru evirilen medya politikalarının demokratik bir iletişim düzeni ve iletişim özgürlüğü yerine neo otoriter bir medya düzeni içinde yansımasını bulmuştur. Daniel Hallin ve Paola Manchini'nin (2004:124) belirttiği gibi, Akdeniz ülkelerinde medya politikalarının genel eğilimini, ticari radyo ve televizyonların kontrol edilemeyen yollarla ulus devletler içinde yayın yapması, yasal düzenlemelerin ise çoğunlukla geç kalması ve giderek ticarileşen yayıncılığa karşı kamusal yarar kriterinin uygulamaması oluşturmaktadır. Hallin ve Manchini sözü edilen durumu tam da "üstü örtük özelleştirmeden – "vahşi deregülasyona" doğru bir evrim olarak tanımlamaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için de geçerli olan bu durum bu ülkelerdeki kapitalist düzenin devletle olan ilişkisini de aydınlatmaktadır. Türk Cumhuriyetlerinde kapitalizmin yapısı irdelendiğinde, ideolojik bir söylemin "özgürlük" söylemiyle tasarladığı yapının devlet müdahalesini ortadan kaldırmaktan daha çok, üstelik tam aksine, "alaturka" kapitalizmin yapısal değişimine koşut olarak sermaye fraksiyonları tarafından devletin yeniden ele geçirilmesine yol açtığı gözlenir. Medya politikalarında "üstü örtük özelleştirmeden" – "vahşi deregülasyona" doğru bir evrim geçiren, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri kapitalizmindeki neo liberal dönüşüme koşut olarak, sermaye birikim kuralları ve ideolojisinin egemen olduğu bir medya düzeninde somut açılımını bulan, daha da açık bir ifadeyle, sermayenin bileşenlerinden birisi olan medyanın içinden bakıldığında neo liberal politikaların nasıl da neo otoriter bir medya formasyonu içinde somut açılımını bulduğu gözlenir. Bununla birlikte, sermaye ve siyasal iktidar arasındaki bir tür mübadele unsuru olagelen medya, Fon denetiminde de demokratik bir iletişim düzeni ve iletişim özgürlüğünün öncelikli amaç olmadığı belirtilmelidir (Kaymas, 2008; 98).

2.4 Yeni Otoriter Medya Sistemi (Neo-Authoritarian Media System)

Tüm bu sıralanan medya kuramları ve sistemlerini özetlemek gerekirse; çalışma konusu olan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri örneğin'i normatif kuramların herhangi birine oturtmak mümkün olamamaktadır. Her türlü aksaklık, eksiklik ve olumsuzluklarına rağmen, 1990'lı yılların ardından siyasal ve ekonomik alanda neoliberal politikaların uygulanmaya çalışılması, yazılı basın alanında ve görsel-işitsel iletişim

alanında ön denetim ve sansürün bazı ülkelerde açık şekilde uygulanmaması tamamen otoriter bir yaklaşımın olmadığına bir göstergesi olmaktadır. Anayasanın yanı sıra alanla ilgili diğer kanun ve uygulamalar, ülkede liberal kuramın da tam olarak uygulanmadığını ortaya koymaktadır. Basın Konseyi ve diğer özdenetim girişimlerinin başarısızlığı ve halkın medyaya olan güvensizliği ise bu cumhuriyetlerin Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı'ndan uzak olduğunu göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin temel dokusu içerisinde ortaya çıkan Gelişme Aracı Kuramı çerçevesinde, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde “batılılaşma” kavramı etrafında medyaya önemli roller biçilmekle birlikte; bu ülkeler medyasının tamamen milli hedefler doğrultusunda şekillendiği ve bu amaçlara hizmet ettiği de söylenememektedir.

Dolayısıyla 1990'li yılların ardından Türk Cumhuriyetlerinde de uygulanan medya sistemlerini ülke koşullarına uygun olarak Otoriter, Liberal ve Sosyal Sorumluluk Kuramlarının bir karması ya da bunların karışımından oluşan bir türev olarak nitelendirmek mümkündür. Tam da bu türevle ilgili araştırmacı Jonathan Becker kitle iletişim sistemleri dünyasına “Yeni Otoriter Medya Sistemi” (Neo Authoritarian Media System) kavramını sokmayı başarmıştır.

Jonathan Becker Yeni Otoriter Medya Sistemini Sovyet komünist kuramı ve Otoriter kuramın birleşiminden doğduğunu söylemektedir. (Becker, 2004, 139–163). Yeni Otoriter Kuram, eskiden Sovyetler Birliği çatısı altında yaşamış, daha sonra da bağımsızlıklarına kavuşan ülkelerindeki mevcut durumu eski medya kuramlarının tam olarak karşılayamadığı gerçeğinden hareketle doğan boşluğu bir ölçüde gidermeye yönelik bir değerlendirme olarak ele alınmaktadır. Söz konusu bu yeni kuram, gerek Otoriter Kuram'dan gerekse Sovyet Komünist Kuramı'ndan izler içermekle birlikte günümüzdeki medya ortamını siyasal sistem ve kitle iletişim sistemi arasındaki ilişkiyi (özellikle Rusya ve bazı yeni cumhuriyetlerdeki) betimlemeye yöneliktir.

Yeni-otoriteriyen medya sistemi, tarihsel olarak egemen olan otoriteriyen sistemler (totaliterlerin aksine) içinde geniş bir başlığı oluşturmaktadır ve günümüzde demokrasisi sağlam olmayan ülkelerde en sık rastlanan sistemlerdir. Salazar'ın Portekiz'i gibi geleneksel otoriteriyen sistemlerdeki gibi, medyadaki çoğulculuk tolere edilmekte

ancak özellikle de rejim için kritik öneme sahip olan ulusal güvenlik ve seçimler gibi konularda sınırlara sahiptir (Seaton ve Pimlot, 1980). Franco'nun İspanyası'nda olduğu gibi ise birçok Latin Amerika diktatörlüklerinde ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinin çoğunda, medya, siyasi düşmanlara saldırmak için bir silah olarak siyasi iktidar merkezi tarafından kullanılmıştır (Becker, 2004).

Yeni-otoriteryen sistem kapsamında, devlete ait medya sınırlı bir özerkliğe sahiptir ve kilit pozisyonlara atamalar siyasi sadakate bağlıdır. Medyaya erişim herkese açık olabilir ve özel mülkiyet tolere edilebilir ancak diğer mekanizmalar mesajları kontrol etmek için kullanılmaktadır. Devlet yardımları, hedeflenen (özel amaçlı) vergi avantajları, hükümet reklam ve diğer yardım formları, desteğin artırılması için kullanılmaktadır. Eleştirenleri susturmak için, gazeteciler için para cezaları tayin eden iftira, devlet çıkarları, ulusal güvenlik ve devlet başkanının imajı gibi konularla ilgili büyük ölçüde kaleme alınmış yasaların yanı sıra yasal ve sözde yasal eylemler aracılığıyla medya sahiplerine karşı seçici olarak uygulanan ekonomik baskının oldukça yoğun olduğu yayın öncesi devlet sansürü çözüm değildir (Becker, 2002: 168-70).

Yeni-otoriteryen medya sistemi ayrıca, siyasi liderliğin çıkarlarına esnek olabilecek veya kendi yetkilerini yürütmeyi sağlamada güçlük çekebilecek zayıf bir yargı sistemine sahiptir. En kötüsü de, rejim, muhalif gazeteci ve editörlere karşı şiddeti görmezden gelir ve sesini çıkarmaz. Hedeflerinden biri, gazeteciler arasında belirsizlik yaratmaktır, bu yolla, oto-sansür, gazetecilik faaliyetleri üzerindeki en yaygın ve önemli sınırlayıcıdır.

Yeni-otoriteryen sistemin daha geleneksel otoriteryen sistemlerden biraz farklı olduğu durumlar, demokrasinin yayılması kapsamındaki ve televizyonun iletişimsel gücünün stratejik kullanımındaki durumlardır. Demokratik kitlesel siyasal medya sistemi elemanlarının bazıları tolere edilirken, demokratikleşme imajı düşünüldüğünde, medya özerkliği için temel sınırlar vardır. Yeni-otoriteryen sistemi özellikle diğerlerinden ayırt eden, yayın ve medya ortamı arasındaki dallanmadır. Yeni-otoriteryen sistemde, devlet, yayın araçlarını kontrol etme kapasitesine sahip olduğunu öne sürer, özellikle de televizyon da çünkü televizyon nüfus ile iletişim kurmanın en önemli aracı olarak algılanmaktadır. Özellikle Rusya gibi önemli ekonomik sıkıntılar yaşanan ve halkın satın

alma gücünün önemli ölçüde kısıtlandığı ülkelerde televizyon genellikle en önemli iletişim aracı olduğundan, hükümetin önemli konularda televizyonda yayınlananlar üzerindeki negatif ve pozitif kontrol uygulama kapasitesi, anlamlı çoğulculuğu ve vatandaşların “bilinçli bir seçime dayanarak siyasi kararlar alma ve oy kullanma” kapasitesini baltalar (Gunther, Mugan, 2000; 421).

Yeni otoriteryen medya sisteminin benzersiz bir özelliği de, televizyon üzerinde uygulanan sıkı bir dizginleme varken, periyodik taciz, şiddet ve kapatmalara rağmen nispeten özerk olan, nüfusa erişebilir ve rejim için son derece kritik olan bağımsız bir sahibi bulunan (bireyler, partiler ya da yabancı şirketler) dikkat çekici bir yazılı basın bulunmasıdır. Belki de yeni-otoriteryen sistemin en iyi örneği Zimbabwe'dedir, yayın aracı üzerinde devlet tekeli ve bağımsız yayın aracı üzerinde baskı neredeyse standarttır ancak geçtiğimiz yılki aşırı baskı öncesinde, yayın aracı hala hükümet üzerinde önemli bir kontrol aracı olarak görev almakta idi (Becker, 2004).

Rusya'nın yeni-otoriteryen sisteminin en önemli tezahürü, devlet kontrolünün sınırlı çoğulculuğa sahip olma şeklidir, özellikle de televizyonda. Putin döneminde, muhalefetin kapsama alanında sürekli bir düşüş olmuştur. Rusya, Sovyet döneminde var olan totaliter ya da post-totaliter medya sistemine geri dönmüştür. En belirgin farklılıklar, özerklik, içerik kontrolü, çoğulculuk ve ideoloji/dil açısından bulunmaktadır. Özerklik, içerik kontrolü ve çoğulculuk açısından farklılıklar büyüktür. Gorbachev öncesi dönemde, parti/devlet, kitle iletişime tüm erişimi kontrol ediyordu, tüm basılı ve görsel yayıncılık tesislerinin sahibiydi, ayrıntılı bir yönetim sistemi aracılığıyla buna katılan diğer şeylerin yanı sıra personel atamalarının kontrolü, yayın öncesi ve sonrası sansürü ile tüm yasal basın içeriği üzerinde pozitif ve negatif kontrol uyguluyordu. Yazar ve diğerlerinin de detaylı olarak anlattığı üzere, Marksizm-Leninizm'in dönüştürücü ideolojisine karşılık gelen ve Orwell'in “Aldatıcı dil” olarak adlandırdığı bir söylem olan belirli bir söyleme uyma konusunda basını zorladı. Tüm kamu iletişimi, insanlar buna inansın veya inanmasın bu söyleme uymak zorundadır. Aldatıcı dilin yapısı, temel ideolojiyi ve dolayısıyla partinin kendi kuralına göre gerekçesini korumalı, çünkü kelimeler, gazetecilerin kabul edilenin, resmi inançların dışında düşüncelerini ifade

etmesi için zor olan değerlendirmeli çağrışımlarla oldukça yüklü hale gelmektedir (Becker, 2004).

Orta Asya ülkelerinin medya manzarası Sovyet geçmişine dayanarak dünyadaki diğer otoriter ülkeler ile ortak özellikleri sergilemektedir. Özellikle hükümet kontrolünün kritik alanlarında bu benzerlik kendini daha katı şekilde göstermektedir. Bu bağlamda Orta Asya ülkelerinin medya sistemini “post Sovyet” veya “neo Sovyet” şeklinde adlandırılmaktansa, “neo otoriter” medya sistemi olarak tanımlamak daha mantıklı olacaktır. Bu ayrım iki nedenden dolayı çok önemlidir: 1. Siyasi açıdan bakıldığında, Sovyet sonrası alanda yaşanan durumların Sovyet döneminden çok farklı olduğunu görebilmekteyiz, çünkü 1990’larda demokratik umutların başarısızlığından sonra otoriterlik yükselmekte ve 2000’li yılların renkli devrimlerinden sonra Sovyetler Birliğinin yeniden doğuş umudu hiçbir şekilde mümkün olmamıştır. 2. Medya çalışmaları açısından bakıldığında ise, demokratik olmayan medya sistemlerinin çeşitli şekilleri arasındaki farklılıkların analizi yapan iletişim bilimciler bu konunun az çalışılmış olmasından yakınmaktalar (Nordenstreng. 1999; 150).

Medya politikaları alanında bir tarafını devletin, diğer tarafını egemen medya-sermaye bileşenlerinin oluşturması ve yurttaşların dışlanması gibi düzenleyici otoritede, kurtarılan medya ve banka birliklerinde, medya sahiplerine karşı sosyal güvenceye ve hatta mesleki sürekliliğe dahi sahip ol(a)mayan medya çalışanlarında, ideolojik duruşun gerçekte medya sahiplerinin ekonomik ve siyasal tercihleriyle belirlendiği yayın politikalarında baskıcı bir devlet ve onun tamamlayıcısı egemen sermayenin tasarımıyla bir medya düzeni olanca açıklığı ile görülmektedir.

Bu bağlamda, neo otoriter bir medya sistemini gerçekte halkın düşünce ve fikirlerini açıklaması üzerine sınırlar geliştiren veya doğrudan engelleyen baskıcı güç odaklarını içermeyecek ölçüde genişletmek gerekmektedir (Kaymas, 2008; 80). Çünkü, Kaarle Nordensterng’in (2001; 222) belirlediği gibi, “eski” ve “yeni” medya modeli arasında, sanıldığı aksine, çelişkili bir süreklilik bulunmaktadır. Klasik neo otoriter medya sisteminde de, neo liberal hegemonya projesinde de, toplumdaki çoğulcu ve çoksesli yapının temsili medyanın sahipliği bağlamında “dışsal”, ideolojik çeşitliliğin yansıtılması bağlamında “içsel” çoğulculuğu engelleyen önemli güçler bulunmaktadır ve

yeni medya sahipleri, yeni dönemin "feodal lordlarını" oluşturmaktadır (Gunther, Mughan, 2000; 4222). Medyanın yeni dönemi içinde "medya lordlarının" bir yandan siyasal iktidarlara "çıkar" temelinde tanımlanan karmaşık ilişkiler kurduğu, ancak öte yandan medya şirketlerini sermaye grubunun önemli bir bileşenine dönüştürdüğü gözlenilmektedir.

Diğer önemli kurumlar gibi, medyayı kontrol etmek için geliştirilen mekanizmalar, diğer geleneksel medya sistemleri ve Sovyet medya sistemlerine oranla daha zor fark edilmektedirler. Daha sınırlı bir erişime ve etkiye sahip medyaya göreli özerklik imkânı veren güç merkezi, iletişim en popüler şekilleri üzerinde (özellikle televizyon yayıncılığı) kontrol hakkını saklamaktadır. Devlet çeşitli şekillerde kontrolünü sağlamaktadır. Kamu yayıncılığına özerkliği sağlamak için devlet mülkiyeti üzerinde kurallar inşa edilmekte ve engeller aşılmaktadır. Genellikle siyasi liderlerle simbiyotik ilişkilere sahip medya kuruluşlarının sahipleri de karşılıklı yararlı ilişkiler yoluyla kendi yollarını çizmektedirler (Becker, 2014; 195).

Muhalefet medya sahipleri siyasal iktidarın kararlarına karşı direndiklerinde çeşitli tehditlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Onlar medya kuruluşlarının kayıt ve lisans alma işlemleri ile ilgili yarı yasal süreçler konusunda da hep devre dışı bırakılmaktadırlar. Muhalif medya aynı zamanda kendilerini vergi kodlarının en seçici şekilde uygulandığı odak noktası olarak da görmektedirler. Yeni-otoriter medya sistemlerinde sürgün ve hapis vakaları oldukça yaygın bir durumdur. Aynı zamanda neo-otoriter medya sistemlerindeki ülkelerde yabancı medya sahipleri baskılardan daha uzak olması gerekirken onlar da çeşitli baskılara maruz kalmakta, faaliyetleri sınırlandırılmakta, lisanslarının elinden alınması ile tehdit edilmekte ve çalışmaya yönelik cesaretleri de sürekli kırılmaktadır. Uydu televizyonlar ve internet de dâhil olmak üzere alternatif iletişim biçimleri finansal, teknolojik, dilsel ya da yasal engellerle karşı karşıya kalmakta ve bu da onların etkisini sınırlandırmakla beraber yeni otokratların medyaya egemen olmasına izin vermektedir (Becker, 2014; 196).

2.5 Medya Sistemleri ve Siyasal Sistemler Arasında Etkileşim

Her ülkenin medya sistemini değerlendirirken o ülkedeki siyasal durumu göz önünde bulundurmak gerekir. Genel olarak, siyasi bilimler perspektifinden bakıldığında, siyasal sistemler fonksiyonel sistemler bağlamında diğer sosyal sistemlerle sürekli etkileşim halindedir. Medya sistemleri bu etkileşimin içinde çok önemli bir konuma sahiptir.

Medya ve siyasal sistemlerin karşılıklı bağımlılığı ve içelliğini varsayarsak her iki sistemin daha geniş tanımını vermek gerekebilir. Derbyshire (2000; 4) yazdığı “Dünya Siyasal Sistemleri Ansiklopedi”sinde bu sistemlerin tanımını şöyle yapmıştır: “Ülkelerin siyasal sistemleri devletin ve kurumlarının resmi işlemlerinin daha da ötesinde bir şeydir. Bu sisteme insanların fikirlerinin ve çıkarlarının etkileşimi dâhil edilmiştir. Ülkedeki tüm talep ve tepki süreci siyasetin nasıl temsil edileceğine bağlı bir şekilde gelişmektedir”. Bu tanımlama uluslar arası siyasal sistemler ve medya sistemlerinin mukayeseli analizine birçok avantajlar kazandırmaktadır. Birincisi, bu tanım bizlere siyasal kurumları, siyasi aktörleri, siyasi süreci ve bunun yanı sıra ülke politikalarını da kapsayan bütünleştirici bir görünüm sunmaktadır. İkincisi, bu tanım siyasi sistem için tek bir birim olarak ulus devlet üzerine odaklanmaktadır. Siyasal sistemin ve medya sisteminin ulusal özelliklerinin birbirini etkilediğini varsayarsak, o zaman bu sistemleri teorik düzeyde bile birbirinden ayrı tutmak mümkün değildir. (Engesser, Franzetti, 2011; 4).

Mungiu-Pippidi (2008) medya ve siyaset arasında iki yönlü bir ilişkinin olduğunu varsayarak medya değişiminin dairesel modelini sunmaktadır. O, liberalleşmenin ve deregülasyonun iki ortak başlangıç aşamalarından sonra post-komünist medya sistemlerinin ya ‘oligarşizme’, ya da ‘rekabetçi siyasete’ doğru yollarını ayırdıklarını savunmaktadır (Mungiu-Pippidi, 2008: 91).

Hallin ve Mancini (2004; 8), Siebert, Peterson ve Schramm’a referansla her iki sistem arasındaki ayrıma karşı çıkmaktadır: “Haber medyası devletin yapısını, siyasi partilerin sistemini, ekonomik ve siyasi çıkarları arasındaki ilişkilerin kalıbını, sivil toplumun gelişimini ve sosyal yapının diğer unsurları arasındaki çok taraflı ilişkileri anlamadan sistemin bir parçası olamaz”.

Hallin ve Mancini medya sistemlerinin özelliklerine karşılık gelen siyasal sistemlerin özelliklerini beş ana farklılık şeklinde özetlenmiştir:

1. Devletin ve toplumun karşılıklı ilişkisi, aynı zamanda liberal ve refah devlet demokrasisi arasındaki ayrım.
2. Uzlaşmacı ve çoğulcu hükümet arasındaki ayrım
3. Örgütlü çoğulculuk (veya korporatizm) ve liberal (bireysel) çoğulculuk arasındaki ayrım
4. Rasyonel-yasal otoritenin geliştirilmesi
5. Orta (ölçülü) ve kutuplaşmış çoğulculuk arasındaki ayrım

Medya sistemleri siyasi sistemler içinde önemine ve konumuna göre de birbirinden ayrılmaktadır. Liberal medya sistemi medya sahipliği ve gazeteci taraflılığı gibi konularda siyasal “bekçi” olarak medyanın gücünü azalmaktadır. Eğer sistem tüketici odaklı ise, o zaman siyasal elitlerin güçlü grubu tarafından veya gelişmemiş kitleler tarafından manipülasyona daha az hassaslık göstermektedir. İzleyicilere yüksek düzeyde güven duygusunun yerleştirilmesi neyin önemli olduğuna karar verilmesinde onlara yardımcı olmakta ve toplum kendi hakkında eleştirel mesajlara açık olabilmektedir. Buna rağmen seyirci üzerindeki bu yüksek güven bazen problemler de yaratabilir, böyle ki yapılan çalışmalar seyircilerin çoğu zaman ciddi konular üzerinde de eğlenceli bir şeyler aradığını göstermektedir. Toplumsal etkisi dikkate alınmadan yayımlanan filtrelenmemiş bilgiler ciddi sorunlara yol açabilmektedir. Çok kısa vadede, bu şiddet anlamına gelebilmekte, uzun vadede ise toplumun rasyonel yapısının aşınması anlamına gelebilmektedir (Oates, 2007; 1281).

Sosyal sorumluluk modelinde ise medya sivil toplumu desteklemek için kendi haberlerini tasarlamakta ve toplumu anti-sosyal davranışlardan caydırmaktadır. (Negrine 1994). Medya arzu olunmayan bakış açılarını ve sansasyonel bile olsa şüpheli, sorgulanabilir iddiaları, suçlamaları yayınlamamalıdır. Ancak, eğer medya hükümetin kamu yararına hayati öneme sahip bilgileri gizlediğini tespit ederse, o zaman bu bilgileri

bulmalı ve yayınlamadır. Sosyal sorumluluk modeli panik ya da şiddete yol açabilecek bilgilerden “kötü bir tat” alırsa, toplum için bir koruma düzeyi sağlamaktadır.

Çoğu modern siyasal iletişim bilginleri Siebert ve arkadaşları tarafından geliştirilen modelleri reddetmektedir. Örneğin, Bennett medyanın toplumlar üzerindeki etkisini değerlendirirken siyasi iktidar ve medya ilişkisi ile ilgili düşünmenin faydalı olabileceğini belirtmiştir: medya “teşvik etme, vazgeçirme, gizleme ve maruz bırakma” yolları ile toplumlar içinde baskıcı gücün çerçevesi olabilir. Ayrıca, medya bazı politikacıların ve onların faaliyetlerini ışıklandırırken diğerlerini göz ardı ederek kendi siyasi kapsama alanı konusunda da seçici olabilmektedir. Son olarak, medya, toplumdaki insanların değerlerini, problemlerini ve görüntülerini iletmek için büyük önem taşımakta ve toplumun hükümetle, siyasetle olan ilişkilerinde kendi yaşamlarını düşünmesi için kaynak sağlamaktadır (Bennett 2000; 205). Bu son tanımlama özellikle, ülke içinde otoriter rejime sahip ve demokratik kurumlarının hala zayıf olduğu (Orta Asya ülkeleri gibi) geçiş toplumları için önemlidir (Oates, 2007; 1282).

Dünyada var olmuş bazı medya sistemleri ister dönem itibariyle isterse de başka nedenlerle artık kullanılmamaktadır. Örneğin, Sparks, Siebert ve arkadaşlarının geliştirdiği klasik modellerden ikisinin (Sovyet medya modeli ve Liberal medya modeli) artık işe yaramadığını iddia etmektedir. Çünkü her iki sistemde ekonomik ve siyasi güçler iç içe geçmiştir. Böylece, ister Sovyet modelinde, isterse de Liberal medya modelinde medya kontrolünün temel bileşenlerinin siyasi elitlerin elinde olması nedeniyle sistemler gerçekten asla karşıt olmamaktadır (Oates, 2007; 1283).

Makro düzeyde uluslararası siyasal sistem ve medya sistemi karşılaştırmalı araştırmaların yararı iki ana yönü ile örneklendirilmiştir. İlk olarak, medya sistemlerinin ve siyasi sistemlerin yapısal özelliklerindeki benzerlikleri ve farklılıkları daha derinden anlamak gerekmektedir. Bu en benzer sistemlerin tasarımı veya en farklı sistemlerin tasarımı örneklerini verebilmek için kabul edilen ön koşuldur. İkincisi, makro düzeydeki araştırma projeleri, olası etki faktörleri hakkında bilgi sunarak, orta düzeyde ya da mikro düzeyde yapılan çalışmalara ek fayda sağlayabilmekteyiz. Böyle bağlamsal faktörler çok boyutlu karşılaştırmalardaki mevcut çalışmaları uzatmak için kullanılabilir (Engesser, Franzetti, 2011; 274).

Genel olarak, medya ve siyasi sistemlerin karşılaştırılmasındaki benzerliklerde ve değişkenlerde çok çeşitlilik gözlemlenmektedir. Medya sistemleri “ticaret” gibi üst düzenli boyutlarla karakterize edilmenin yanı sıra, ‘kamu yayıncılığı’ ve ‘reklam gelirleri’ gibi alt değişkenleri de içermektedir. Aynı zamanda, siyasi sistemin tanımı için de kullanılan ‘istikrar’ gibi ana değişkenin yanı sıra, sistem ‘hükümet değişikliklerinin sayısı’ gibi alt değişkenleri de kendi içinde barındırmaktadır (Engesser, Franzetti, 2011; 280).

Medya sistemlerinin ve siyasi sistemlerin karşılaştırılmasında medyanın özgürlüğünü kısıtlarken hükümet olanaklarının kullanımında da benzerlikler mevcuttur: sansür, mesleki yasak ve devlet medya mülkiyeti bu benzerliğe örnekler teşkil etmektedir.

Uluslararası karşılaştırmada medya ve siyasal sistemlerin mukayesesinde dört ana unsura dikkat edilmektedir: özgürlük, çeşitlilik, merkeziyetçilik ve gelenekçilik.

Bu unsurları araştırdığım tez konum bağlamında değerlendirecek, siyasi özgürlüğü kısıtlanan Orta Asya ülkelerinin medya özgürlüğü de kısıtlanmaktadır. Medyanın bağımsızlığı siyasi sistemin bağımsızlığı ile doğrudan ve düz bir şekilde ilintilidir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde siyasi düzen genelde merkezde ve başkentlerde kendini göstermektedir, bundan dolayı da bu ülkelerde medyanın merkezi de başkentler veya ülkenin önemli kentleridir. Siyasi merkez aynı zamanda medyanın da merkezidir.

Orta Asya’da siyasi yapı Sovyet geleneğinden geldiği için yeni demokratik siyasi sistemlere zor geçebilmektedir. Onun için bu ülkeler hem siyasi hem de medya sistemi olarak halen Sovyet ve sosyalizm geleneğinin özelliklerini taşımaktadır. Çünkü çok partili yönetim sistemine sahip olmalarına rağmen, aslında bağımsızlıktan bu yana hep tek parti tarafından yönetilmektedirler. Dolayısıyla Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin medyası da siyasi sisteme direk bağlı olduğu için çok çeşitlilikten yoksundur.

Sonuç olarak, bir siyasal sistemin özgürlüğü o ülkedeki sivil haklara ve onların uygulanması konusuna büyük ölçüde dayanmaktadır. Bu özgürlüğün sürdürülebilmesinin en önemli unsurlarından biri de kitle iletişim araçlarının söz ve ifade özgürlüğü

gibi hakları ve onların demokratik işlevleridir. Doğal olarak da, tarihsel gelişimin gösterdiği gibi, her iki sistemin hürriyeti ve özgürlüğü birbirinden bağımsız var olamaz. Böylece de, medya sisteminin ve siyasal sistemin özgürlüğü pozitif ilişkilidir.

Siyasal sistemin merkeziliği bir devlet yapısı içinde dikey ve yatay güç dağılımı şeklinde görülebilmektedir. Güçler konsantre edildiğinde, federal yapıya sahip olmayan merkeziyetçi ülkelerde olduğu gibi iktidarın bariz bir merkezi ortaya çıkmaktadır. Medya sistemi siyasal sistemden asılı bir konumdadır, çünkü medyanın malzeme konusunu genellikle siyaset ve onun aktörleridir.

Modern medya düzeninin kurulması siyasal sistemde sivil hakların uygulanması gibi birçok önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir (Engesser, Franzetti, 2011; 286).

2.6 Rekabetçi Otoriterizm Siyasal Rejimi (Competitive Authoritarianism)

Yeni Otoriter Medya Sisteminin karakteristik özellikleri Rekabetçi Otoriterizm siyasal rejiminde kendini göstermektedir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle küresel çevre ülkelerinde otoriter yönetimler çözülmeye başlamıştır. Askeri diktatörlüklerin ve tek parti yönetimlerinin çöküşü küresel çevre ülkelerinde demokrasi umutlarını yeşertmiştir. Ancak günümüzde bu ülkelerin büyük çoğunluğunda seçilmiş hükümetler bulunsada seçimler ve siyasal rekabet göstermelik olmaktan öteye geçememektedir (Emre, 2013; 1).

Küresel çevrede otoriterlik-demokrasi ekseninin siyasal rejimleri sınıflandırmak açısından yetersiz kaldığını belirtmek gerekmektedir. Bu iki rejim türünden farklı ve ikisinden de daha yaygın olarak Soğuk Savaş sonrası dönem küresel çevre için melez rejimler (hybrid regimes) dönemi olarak adlandırılabilir.

Melez rejimler içinde Levitsky ve Way'in (2010) tanımladığı rekabetçi otoriterizm (competitive authoritarianism) ise en yaygın olanıdır. Bu rejimde seçimler, demokratik kurumlar bulunmakla birlikte siyasal aktörlerin oyun sahası adil olmayan şekilde düzenleniyor. Seçim hileleri, medyanın eşitsiz kullanımı, devlet kaynaklarının suistimal edilmesi, farklı derecelerde şiddet ya da baskı bu rejimlerde sıklıkla görülüyor. Bu türden etkilerin doğal sonucu da oyun sahasının iktidarda

bulunanların lehine bozulmasıdır. Levitsky ve Way bu türden rejimlere rekabetçi otoritaryanizm adını veriyor ve özellikle Soğuk Savaş sonrası bu rejimlerin yaygınlaştığını belirtmektedir.

Levitsky ve Way bahsi geçen araştırmayı yürüttükleri evrede bu türden rejimlerin sayısını otuz beş olduğunu belirtmektedir. Bu sayının küresel çevredeki demokrasilerin sayısından fazla olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. 1990'lardan 2000'lere geçilirken bu rejimlerden bazıları demokratikleşmektedir. Bazıları ise rekabetçi otoriter olarak kalmaya devam etmektedir. Levitsky ve Way bu durumu iki belirleyici faktörün önemini vurgulayarak açıklamaktadır. Bunlardan ilki Batı'yla ilgili ülkelerin bağlarıdır. Eğer Batı'yla bağlar güçlüyse bu türden rejimler demokratikleşmektedir. Eğer bu bağlar güçlü değilse ikinci bir faktör devreye girmektedir. Bu faktör iktidar elitinin örgütlülüğüyle ilgilidir. Eğer iktidardaki parti ya da hükümetin örgütlülüğü az gelişmiş ve iktidardaki grubun birbirine bağlılığı güçlü değilse bu tür rejimler daha az istikrarlı olmaktadır. Bununla birlikte rejimin yüksek düzeyde örgütlü olmaması ise kesinlikle demokratikleşmenin gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir. Sadece rejimin ani ve beklenmedik durumlara karşı daha duyarlı olduğuna işaret etmektedir. Görüldüğü gibi küresel çevrede demokrasi iddiası taşıyan rejimlerin birçoğu gerçekte otoriter yönetimlerdir (Emre, 2013; 2).

Rekabetçi otoriter yönetimler ve tam otoriter yönetimler küresel çevre ülkeleri siyasal rejimleri arasında büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Otoriter yönetimlerin böylesine yaygın olmasının en önemli sebebi neo-liberal küreselleşme politikalarının başarısızlığı ve bu politikaların ancak baskıyla uygulanabiliyor ve devam ettirilebiliyor olmasıdır (Emre, 2013; 2).

Rekabetçi Otoriter rejimlerde medya genellikle çekişmelerin merkez noktası olmaktadır. Tam gelişmiş otokrasilerde medya tamamen devlete ait, büyük ölçüde sansürlü olmakta, ya da sistematik olarak baskı altında bulunmaktadır. Önde gelen televizyon ve radyo istasyonları hükümet (veya yakın müttefikleri) tarafından kontrol edilmekte, ülke için önemli olan bağımsız gazeteler ve dergiler kanunen yasaklanmakta (Küba'da olduğu gibi), ya da defacto elimine edilmektedir (Özbekistan ve Türkmenistan'da olduğu gibi). Hükümetin öfkesine maruz kalan gazeteciler tutuklanma,

sürgün ve hatta suikast riski altında yaşamaktadırlar. Bunun aksine rekabetçi otoriter rejimlerde bağımsız medya kuruluşları yasal olarak faaliyet göstermelerine rağmen çoğu zaman etkili bir güce sahip değildir. Sıkı sık tehdit olunan, saldırıya uğrayan ve işlerine sürekli iktidar tarafından müdahale olunan gazeteciler çoğu zaman ülkenin önemli muhalefet figürleri olarak ortaya çıkmaktadırlar. Rekabetçi otoriter rejimlerde hükümetin üst düzey yöneticileri aktif otoriter rejimlerdeki muadillerinden farklı olarak baskının ve sansürün daha ustaca mekanizmalarını kullanarak bağımsız medyayı bastırmaya çalışmaktalar.

Bu yöntemlere:

1. Medya kuruluşlarına rüşvet verilmesi
2. Devletin Medya Üst Kurulu gibi organlarının reklamların dağılımında seçici davranması
3. Borçlu medya kuruluşlarına vergi manipülasyonu yapılması
4. Yayın kuruluşlarının hissedarları arasındaki çatışmaları kışkırtmak
5. Bağımsız ve muhalif gazetecilerin yargılanmasını kolaylaştıran kısıtlayıcı medya yasalarının uygulanması

Örneğin, Rusya’da devlete borçlu olan birçok bağımsız televizyon kanalları hükümet dostu güçler tarafından ülkenin büyük gaz şirketi “Gazprom”a devredilmiştir.

Ancak rekabetçi otoriter rejimlerde medyayı baskı altında tutmak için yapılan çabalar hükümet yetkilileri açısından masraflı olabilmektedir (Levitsky, Way, 2002; 57).

2.7 BÖLÜM SONUCU

Birinci Bölümde Siebert, Peterson ve Schramm’ın dört basın kuramı tipolojisine dayanılarak geliştirilen alternatif kuralcı medya kuramları ve sistemleri ele alınıp incelenmiştir.

Bu bölümde betimlenen medya kuramları ve sistemleri, dünyanın birçok ülkesinde ve tarihin çeşitli dönemlerinde uygulanmış, ancak kavram anlamlarındaki saflığıyla gerçekte hiçbir zaman bulunmayan ideal tip özelliği taşıyan iletişim araçları kalıplarıdır. Alternatif kuralcı medya kuramları, belirli siyasi fikirlere ve onların merkezi öngörülerine dayanmaktadır. Bu öngörüler bireyin doğası, devlet ve toplum anlayışı, birey, devlet ve toplum arasındaki ilişkiler, bilgi ve hakikat anlayışı ile ilgili düşünceleri kapsamaktadır. Bu önermelerde bir medya kuramı devleti merkeze alırken, diğer bir medya kuramı bireyi, bir başkası da birey ve toplumu, diğer biri de toplumu merkeze koymaktadır. Olanı kapsayan pozitif bilgi yerine olması gerekeni konu edinen normatif bilgiyi merkeze alan alternatif kuralcı medya kuramları, değişik toplumların medya düzenlerinin düşünsel esasları arasındaki farklılıkları vurgulayan batılı çoğulcu ölçütlerin biçimlendirdiği muhafazakâr bir bakış açısına sahiptir. Medya kuramlarının ve sistemlerinin hareket noktası kitle iletişim araçlarının her zaman içinde yer aldığı sosyal ve siyasi yapının rengini ve biçimini yansıttığı fikridir. Bu medya kuramları aynı zamanda toplumsal, felsefi, siyasi ve ideolojik akımların, kültürel, ekonomik ve teknolojik değişim ve dönüşümlerin ifadesi ve sonucudur (Çebi, 1999; 56).

Bu bölümde ele alınıp incelenen medya sistemleri ve kuramlarının düşünsel temelleri üzerinde kurulan iletişim düzenlemeleri otoriter, totaliter, sosyalist, gelişmeci, demokratik sosyalist, ihtilalcı, liberal, sosyal sorumluluk yaklaşımlar şeklinde gruplandırılabilir. Aynı zamanda “Neo Otoriter Medya Sistemi” ve Rekabetçi Otoriterizm Siyasal Rejimine bu bölümde genel bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmama konu olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin medya sistemleri “Neo Otoriter Medya Sistemi” ve “Kutuplaşmış Çoğulcu Model” kapsamında ve Rekabetçi Otoriterizm Siyasal Rejimi bağlamında ileriki bölümlerde daha detaylı bir şekilde araştırılacaktır.

3. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Yaşam Düzenine ve Medyanın Durumuna Genel Bir Bakış

3.1 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal, Sosyal Ve Ekonomik Hayat

Sovyetler Birliğinin dağılması, komünizmin yıkılması ile iki kutuplu dünya sistemi sona ermiş, Türk Cumhuriyetlerinin de içinde bulunduğu yeni cumhuriyetler dünya sahnesinde yerini almıştır. Bağımsızlığın üstünden geçen yirmi yıldan fazla bir dönem boyunca önemli değişimlerin gerçekleştiği Orta Asya ülkelerinde Sovyetlerin egemenliği altında yıllarca süren geçmişin izlerinin hemen silinmesi şüphesiz mümkün gözükmemektedir. Yönetim süreçlerinde halkın her yönden temsilinin sağlanabilmesi, iktidar ve muhalefet ilişkilerinin rasyonel ve sağlıklı bir çerçeveye oturtulması, ekonomik ve sosyal yapılanmaların dengeli bir gelişim çizgisi tutturabilmesi, düşünce ve ifade özgürlüğünü de içeren temel hak ve özgürlüklerin tümüyle sağlanıp geliştirilebilmesi gibi birçok konu daha yıllarca sürececek bir geçiş döneminin olduğunu göstermektedir (Budak, 2005; 121).

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin Batı ile bağlantısı 1990'lar boyunca sınırlı kalmıştır. Bölgenin stratejik ve ekonomik potansiyeli, aynı zamanda Rusya gibi büyük gücün sömürgesinde olması dış baskılara izin vermemiştir.

Orta Asya ülkeleri büyük petrol rezervlerine sahiptir ve doğalgazda da dünyanın büyük tedarikçilerinden biridir. 2000'li yıllarda, artan enerji fiyatları bölgenin konumunu daha da güçlendirmiştir.

Bağımsızlıktan sonra Orta Asya ülkelerinin Batı ile bağlantılarının yeniden düzelmesi bölgedeki medya değişiklikleri üzerinde de en etkili etkenlerden biri olmuştur (Toepfl, 2013; 251).

Bağımsızlıktan sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde geçmişte tabu olan birçok kavram halkın gündemine taşınmıştır. Eskiden tartışılması bile düşünülmeyen basın ve ifade özgürlüğü hakkı tartışılmış, kitle iletişim sistemlerinin demokratikleştirilmesi ve özel girişime olanak sağlanması gibi konular, hem Anayasalar,

hem de ilgili yasalar tarafından teminat altına alınmış, birçok kişi ve kuruluşun medya alanına girmesi ile sonuçlanan yeni bir dönem başlamıştır.

11 Eylül terör saldırılarından ve Irak'ta devam eden savaşlardan sonra Orta Asya Afganistan'a yakınlığından dolayı uluslararası arenada dikkat merkezi olmuştur. ABD ve onun müttefikleri bu olaylardan sonra Kırgızistan'da ve Özbekistan'da askeri kadrosunu iyice genişletmiştir (Freedman, Shafer, 2003; 58).

Önemli fırsatlar ve tehditler arasında varlıklarını sürdüren Orta Asya Türk Cumhuriyetleri siyasi acıdan kırılğan bir yapıya sahiptirler. Bu durum, iktidarı koruma adına her türlü siyasi baskıyı meşrulaştıran ve uygulayan politik durusu beslemektedir. Fakat meseleye milletleşme süreci açısından bakılırsa sosyolojik surece uygun düşen bir durum olduğu da söylenebilir. Bağımsızlıklarının erken döneminde kendilerini ekonomik krizin içinde buldukları bir gerçektir. Fakat ilerleyen süreçte üretim ve üretilen malların arza sunumu gibi konularda yasadıkları ekonomik sorunları asma çabasına girmiş ve önemli mesafe almışlardır. Bu mevzuda karsımıza çıkan en önemli husus: Kırgızistan'ı hariç tutarsak diğer ülkelerin kaynak itibarıyla sorunları asma imkânına sahip olduklarıdır. Çünkü Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan petrol ve doğalgaz kaynakları açısından zengin ülkelerdir. Dört ülkenin eko-politik haritasını belirleyen çizgiler bir kalkışma hareketinin ve yeni düzenleme faaliyetinin imkânı konusunda bir ipucu verebilir (Macit, 2012; 39).

3.1.1 Kazakistan Cumhuriyeti

Kolonizasyon karakteri açısından Sovyetler Birliği dönemi, imparatorluk yönetiminin değişmesi dışında, Kazakistan için farklı bir sonuç doğurmamıştı (Kesici, 2003; 169).

Orta Asya'da yerel milliyetçi liderlerle Sovyet yöneticileri arasındaki iğreti ittifakın bozulduğu ilk ülke Kazakistan'dır. Bunun en önemli nedeni Sovyetlerin, Çarlık Rusya'sı gibi, Kazak topraklarının ekonomik kullanımına ilişkin yürüttüğü politikaların, yerel toplumun sosyoekonomik yapısıyla açık bir çelişki taşımasıdır. Diğer bir neden, Çarlık rejimi gibi, Sovyet yönetiminin de Kazakistan'ı Rusya'ya "çok yakın" bir bölge olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Oliver, 2000; 149).

Sovyet enternasyonalizminin örnek ülkesi olan Kazakistan'da Glastnost nedeniyle her şeyin medyanın gözü önünde seyretmesi, olayların hem diğer Sovyet cumhuriyetlerinde ve hem de dünya ülkelerinde duyulması ve Sovyetler Birliği'nde etnik gerilimin boyutlarını ortaya koyması yönüyle oldukça önemlidir (Alkan, 2011; 35).

Delegasyoncu demokrasi post-Sovyet Kazakistan'da siyasi gelişim dinamiklerini yakalamak için daha kullanışlı bir demokrasi şeklidir. Delegasyoncu demokrasi biçimsel olarak demokrasinin tüm gereksinimlerini karşılamaktadır, ama gerçek uygulamalarda otoriter bir devlet özellikleri göstermektedir. Kazakistan'da demokrasinin tarihi deneyimsizliği ve keskin sosyoekonomik kriz kültürel ve kurumsal bağlamda delegasyoncu demokrasilerin ortaya çıkışına zemin teşkil etmektedir (Kubicek, 1998; 34).

Kazakistan'da siyasal rejimin şekillenmesinde etkili olan bazı siyasal dinamiklerin anlaşılması için, bağımsızlıktan hemen önce ülkenin karşı karşıya bulunduğu temel sosyoekonomik sorunların üzerinde durulması gerekmektedir. Bu sorunlardan ilki, Kazakistan'ın sahip olduğu etnik yapıdan kaynaklanmaktadır. Genel nüfus içinde azınlıkta kalan bir Kazak toplumu, bağımsızlık aşamasında yönetimin en önemli sorunlarından biriydi. (Alkan, 2011; 36).

Kazakistan'da etnik kimliklere bakıldığında, Kazak nüfusunun toplam nüfusun yarısı kadar olduğu görülmekte ve Kazakistan Slav kökenli vatandaşların da ağırlıklı olarak yaşadığı bir bölge olarak tanınmaktadır. Fakat etnik Slavların birçoğu Kazakistan'ın bağımsızlığı yönünde ikircikli bir tutum sergilemekte. Etnik çatışma ve bölücülük potansiyeli konusunda endişeli olan Kazakistan Cumhurbaşkanı Nazarbayev demokrasinin gerçek anlamda uygulanmasının ülke için yıkıcı olacağını düşünmekte ve devlet bütünlüğünün tehdit altına girebileceğini iddia etmektedir. Nazarbayev devletin ilk görevinin siyasi topluluğu pekiştirmek ve toplum içinde vatanseverlik duygusunu geliştirmek olduğunu söylemektedir (Kubicek, 2011; 35).

Etnik dağılım konusunda Kazak yöneticilerinin siyasal tavırlarını belirleyen diğer bir etken, Kazak halkının bağımsızlıktan önceki sosyal yapısı ile ilgilidir. Kazak nüfus içinde Rus kültür araçlarının azımsanmayacak bir etkisi bulunmaktadır. Yönetici

seçkinler arasında, Rusça bir yönetim ve kültür dili olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır (Schatz, 2000; 494).

Bağımsızlık sürecinde ülkenin karşı karşıya bulunduğu ikinci sorun, Kazakistan ekonomisinin sektörel ve finansal açıdan fazlasıyla Rusya'ya entegre bir biçimde yapılandırılmış olmasından kaynaklanmaktadır (Alkan, 2011; 38).

2010 yılında Kazakistan, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'na (AGİT) kabul edilmiştir. Otoriter rejimli bir ülkede demokrasi yanlısı birileri Kazakistan iktidarı için garip gelmekte idi.

Kazakistan politik açıdan liberalleşme de, ekonomik açıdan liberalleşme eğilimine girmiştir. Ülkenin olumlu makro-ekonomik değişimi (muazzam petrol ve maden kaynaklarının varoluşu nedeniyle) ve teknokratik politikleşmesi ülke nüfusunun büyük bir kısmının refah düzeyi müspet yönden etkilenmiştir.

2000'lerin ortalarında Nazarbayev rejimi Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da yaşanan siyasi ayaklanmaların ardından ekonomik refahın ülke vatandaşları için yetersiz olabileceğinden endişe duymuştur.

3.1.2 Özbekistan Cumhuriyeti

Özbekistan'da siyasal rejimin kurumsallaşması, ülkenin bağımsızlık sürecinde sahip olduğu sosyal ve ekonomik durum, kültürel dinamiklerin güncel yansımaları ve yöneticiler ile muhalefetin çekişmesi paralelinde şekillenmiştir. Bu süreci, pamuk üretimine dayalı bağımlı ekonomik altyapı, kültürel ve etnik ayrımlarla yer yer örtüşen dini oluşum ve farklılaşmalar, bütün bunların üzerinde gelişen muhalefetle güçlü devlet bürokrasisinin arasındaki çekişme olarak nitelemek de mümkündür (Alkan, 2011; 128).

Özbekler ülkelerinde hâkim topluluk olmalarının ötesinde, bürokratik kadrolara da hâkimlerdir. Merkezi yönetimden gelen baskılar dışında, iktidar tekeli ellerinde tutabilmişlerdir. Buna paralel olarak, Özbekistan genç nüfus yapısına sahip bulunmaktadır. (Alkan, 2011; 129).

Özbekistan bağımsızlık sonrasında, ekonomik sorunlarının dışında diğer birtakım sorunlarla da karşı karşıya kalmıştır. Ülke, İslamcı radikal muhalefetin doğurduğu rejim karşıtı tehditle, Tacikistan'dan sonra, en fazla karşılaşılan Orta Asya ülkesidir (Yerekesheva, 2007; 28).

Sovyet rejimi, Özbekistan'ı Üçüncü Dünya, özellikle Arap ve İslam ülkeleri ile olan ilişkilerde bir anahtar, bir vitrin ülke olarak kullanmayı istemiştir. Bu amaçla SSCB'de tek dini yayın Özbekistan'da çıkartılmaktaydı (Devlet, 1993; 343).

Bağımsızlıktan günümüze Özbekistan siyasal rejimi, eski Sovyet cumhuriyetleri içinde en baskıcı olanların başında gösterilmektedir. Ülkede sıkı bir sansür uygulaması yürütülmekte, siyasal etkinlik ve örgütlenmelere getirilen geniş çaplı yasaklar bulunmakta, sertliğe varan yöntemlerle muhalefetin engellenmesi, bazı siyasal muhaliflerin “kaybolması” gibi uygulamalara sıklıkla rastlanmaktadır (Alkan, 2011; 132).

Özbekistan'da siyasal rejimin temel belgesi niteliğindeki Anayasa 8 Aralık 1992 tarihli'dir. Bu tarih, Özbekistan'da Kerimov yönetiminin muhalefeti tasfiye ettiği döneme denk gelmektedir. Anayasa'nın diğer bir özelliği, referandum yolu ile değil, Sovyet döneminin parlamentosu olan Özbekistan Yüksek Prezidyumu milletvekilleri tarafından kabul edilmiş olmasıdır. (Alkan, 2011; 144)

Özbekistan'da siyasal hayat, Kerimov yönetiminin ülkeyi siyasal, sosyal ve ekonomik olarak yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir biçimde örgütlenme isteğinin paralelinde şekillenmektedir.

1992'de başlayan ve 1996-1997'ye kadar geçen süreç Kerimov'un iktidarını pekiştiren bir kurumsallaşmayla tamamlanmış oldu. Hükümet kontrolündeki bir meclis; iktidar ile sıkı bir ilişkiye sahip yerel örgütlenmeler; korporatif nitelikleri ağır basan sözde muhalefet partileri; bu sürece yeni siyasal aktörlerin girmesini siyasal ve toplumsal düzeyde bloke eden bir seçim sistemi ve siyasal partiler yasası, rejimin belirleyici unsurlarını oluşturmuşlar (Alkan, 2011; 172-173).

Komünist dönem geçmişinden de etkilenen Kerimov daha etkili bir ekonomik sisteme geçişin sadece devlet aracılığıyla yapılmasından yana olmuştur. O, Özbekistan'ın sadece bu yolla diğer post-Sovyet devletlerinin karşılaştığı kaostan uzak kalacağına inanmaktadır. Ekonomik cephede, Kerimov devlet tarafından yönetilen kademeli ve kontrollü bir reform savunucusu olmuştur (Kubicek, 1998; 32-33).

Özbekistan, tarihsel olarak köklü bir kurumsal geleneğe, ulusal bilince, ticarileşmiş bir toplumsal yapıya sahiptir.

Bağımsızlıktan bugüne yaşanan gelişmeler demokratik bir kurumsallaşmadan çok, Orta Asya'nın en otoriter rejimlerinden birini doğurmuştur. Muhafif bütün oluşumlar ülke dışına çıkartılmış, muhalefetin ülke içindeki uzantıları ağır bir baskı altına alınmıştır. Pratikte ülkedeki siyasal rejim toplumun tepeden tırnağa devlet eliyle örgütlendirildiği bir korporatizme doğru evrilmiştir. Bu rejim, Özbek toplumunun sahip olduğu dinamiklerin frenlenerek, otoriter rejime bağlı kılınmasına hizmet etmektedir (Mann, 2002; 297).

3.1.3 Türkmenistan Cumhuriyeti

Günümüz Türkmenistan'ında siyasal hayata yön veren tarihsel dinamikleri açıklayabilmek için, bir ayrımı belirlemek gerekmektedir. Bu ayrım, tarihsel süreç içerisinde Türkmenistan topraklarının dışında, İran, Anadolu ve Arap dünyasına Oğuz kabilelerinin yayılması sonucunda oluşan, Selçuklular ve Osmanlılar gibi büyük devletlerle, bugünkü Türkmenistan'ın dinamiklerini oluşturan ve yukarıdaki sürecin dışında kalan kabilelerin tarihi arasında şekillenir (Alkan, 2011; 319).

Sovyet döneminde olduğu gibi, günümüzde de bölge yöneticileri mensubu oldukları kabilelere göre, yerleşik olunan bölgelere atanmaktadırlar. Ayrıca, Türkmenistan'da merkezi yönetim kadrolarında ülkenin en büyük kabilesi olan Tekelerin görünür bir hâkimiyeti bulunmaktadır.

Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı), Orta Asya ülkeleri içinde kesintisiz, en uzun süre iktidarda kalmış bir liderdir. 1985 yılında Cumhuriyet'in TmKP Birinci Sekreterliği ve Hükümet Başkanlığı görevine atamasından, ölümüne kadar ülkenin

başında kalmıştır. O da Teke kabilesinin ve Aşkabat merkezli Türkmen nomenklatürünün bir üyesidir (Alkan, 2011; 327).

Nitekim bağımsızlıktan sonra, Türkmenistan'ın, Rusya ve Ukrayna ile doğal gaz transferi ve ücretlendirilmesi konusunda yaşadığı sorunlar, yöneticilerin bu kaygılarının ne kadar yerinde olduğunu göstermektedir. Türkmenistan sahip olduğu doğal gazı kendi imkânları ile dünya pazarına ulaştıracak kanallara sahip değildi. Benzer şekilde, doğal gaz üretiminin ağırlıklı olarak Rus uzmanları denetiminde gerçekleştirilmesi nedeniyle, bağımsızlıkla birlikte yaşanacak bir Rus göçü, üretimi azaltıcı sonuçlar doğurabilirdi. Geniş bir coğrafyaya sahip bulunmasına karşılık nüfusun azlığı; Sovyet ordusu içinde kendilerine fazla yer verilmemesinin bir sonucu olarak, ülkenin bağımsız bir askeri güç oluşturacak altyapısının bulunmaması ve Birliğin dağılmasıyla birlikte çevresinde kendisinden güçlü veya istikrarsız ülkelerle çevrelenmiş bir konumda bulunması diğer sıkıntılı durumlardır.

Ülke Anayasa'sına göre, Türkmenistan'da da başkanlık rejimi ile birlikte fonksiyonel-yumuşak kuvvetler ayrılığının uygulandığı üniter bir model bulunmaktadır (Alkan, 2011; 339).

3.1.4 Kırgızistan Cumhuriyeti

Kırgızlar, Kazaklarla birlikte, hatta onlardan daha fazla göçebe nitelikleriyle öne çıkan bir topluluktur. Diğer ülkelerde olduğu gibi, Kırgızistan'da da Sovyet yönetiminin yerleşmesinden hemen sonra ilk siyasal gerginlikler yerel liderlerle Moskova arasında yaşanmıştır (Alkan, 2011; 203).

Kırgızistan'da siyasallaşma, kolhoz temelinde ve geniş Kırgız ailelerinin kısmen yerleşik hayata geçmelerine paralel olarak şekillenmiştir (Collins, 2002; 144).

Sovyet dönemi yapılanma süreci, Kırgız toplumu için çok etkili bir siyasal kurumsallaşma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Kırgızistan çok etnili bir toplumsal yapıya sahiptir. Bağımsızlığın hemen öncesinde 1989 sayımına göre, ülkenin %52,4'ünü Kırgızlar oluşturmaktaydı. Ülkedeki en büyük etnik azınlık %21,5 ile Ruslardır (Huskey, 1995; 833).

Bağımsızlığını kazandığı ilk yıllarda Kırgızistan basın ve ifade özgürlüğü gibi yürütme ve yasama arasındaki kuvvetler ayrılığına da uyum sağlamakta idi. Cumhurbaşkanı Asker Akayev, kapsamlı bir siyasi sistemi oluşturmak için ülkede yaşayan etnik azınlıklara dil politikasında ve kendi dillerinde eğitim almak konusunda taviz vermiştir (Kubicek, 1998; 37).

Akayev iktidarının en önemli güçlüklerinin başında etnik gerilimleri frenleyici politikalar üretebilmek, nitelikli mesleklerde istihdam edilen Rus nüfusun dışarıya göçünü önlemek, tarımdaki atıl işgücünün başka sektörlere sağlıklı bir şekilde aktarımını gerçekleştirmek gelmekteydi.

Akayev'in karşılaştığı güçlüklerden bir diğeri de, Kırgızistan'ın önceden Sovyet sisteminin bir parçası iken, bağımsızlıkla birlikte yeni komşular, sınırlar ve sorunlarla karşı karşıya kalmasıdır. Her şeyden önce, Çin ile bağımsız bir ülke olarak sınırdaş olmanın getirdiği bazı güvenlik kaygıları mevcuttur (Alkan, 2011; 216)

Akayev çevresinde bocalayıp duran diğer cumhuriyet yönetimlerinin aksine, “demokrasi ve kapitalizm adası”, “Orta Asya'nın İsviçre'si” rolünü ateşli bir biçimde oynayarak, Batı için stratejik bir ülke konumuna gelmeye çaba harcamıştır. Komünist Parti kökenli olmaması, kolaylıkla finansal yardım yapılabilecek küçük bir ülkenin cumhurbaşkanı olması başlıca avantajlarıydı. Akayev, ülke ekonomisinin liberalizasyonuna en istekli lider olarak Batı kamuoyunda ün kazanmıştır.

Ancak Akayev'in konumu, incelenen diğer ülkelerden farklı bir iktidar ilişkisini de ortaya çıkarmıştır. Akayev, yerel Komünist Parti örgütü içinde yükselerek bu makama gelmiş isim değildi. O kendinden daha güçlü ve farklı ittifakların her zaman oluşabileceği, dengeleyici yetkilere sahip bir parlamentoyla iktidarını paylaşmak zorundaydı. Bu gerçekte, farklı yerel ilişki ağları ile şekillenmiş güç dengeleri içinde, o dengelerin parçası olan bir siyasal liderlik yapısı ortaya çıkarmıştır (Alkan, 2011; 218).

Kırgızistan'da diğer bir tartışmalı konu olan Rus dilinin statüsü, 2002 yılında anayasa değişikliği çözümlenmiştir. Yapılan değişikliğe göre Kırgızistan'ın devlet dili Kırgızca olarak kalırken, Rusça resmi dil olarak tanınmıştır (Alkan, 2011; 223).

Hızlı kadro rotasyonu, merkezde yönetici seçkinlerin kabile bağları, yerel bölgelerde ise etkin yerel otoritelerin siyasal süreç üzerinde etkisi Kırgızistan’da zayıf bir yürütme mekanizmasının oluşmasına neden olmaktadır (Andreew; 53).

2005 yılında dünya kamuoyu Kırgızistan’da otoriter Akayev rejimine karşı halkın kitlevi mobilizasyona şaşırmıştı. ‘Lale Devrimi’ olarak tarihe geçen bu ayaklanma sonucu Akayev rejimi devrilmiş, yerine yeni hükümet gelmişti.

Akayev yönetiminin devrilmesinden iki gün önce ise yeni meclise MSK tarafından verilen onay, 24 Mart’ta Kırgızistan Yüksek Mahkemesi tarafından seçim usulsüzlükleri ile ilgili yapılan itirazlar gerekçe gösterilerek geçersiz sayılmıştır. Bu karar, aynı zamanda eski meclisin görevine devam edeceği anlamına gelmekteydi. Meclis, karardan hemen sonra toplanarak Kurmanbek Bakiyevi geçici başbakan olarak atadı. 26 Mart’ta ise, MSK itirazları sonuçlandırarak seçimler sonucunda oluşan meclise tekrar onay vermiştir. Yeni Meclis ilk toplantısında Bakiyev’in kabinesini onaylayarak, Kırgızistan’da yeni dönemi başlatmış oldu (ICG, 2005; 7-8).

2005 yılı Lale Devrimini doğuran birçok sebep var idi. Her şeyden önce, ülkedeki siyasi elitlerin ortak çıkarları onları kilit noktalarda paydaş olmaya zorlamıştır. İktidardaki statükoyu korumak ve kaynakların dağıtımındaki kontrolün kaybedilmemesi onları birleştiren ortak çıkarlar olarak bilinmekte idi. Seçimler, medya ve yasama üzerindeki kontrol gibi mevcut tüm yasal araçlar ve aynı zamanda rakiplerine suikastlar ve idari kaynakların kullanımı gibi tüm yasadışı araçlar da çıkarların korunması için kullanılmıştır (Temirkulov, 2010; 590). Özellikle Akayev ailesi mensuplarının ülke bütçesini sağa sola çok rahat bir şekilde kullanması halkın gözünden kaçmamış ve devrime sebebiyet vermiştir.

Diğer bir taraftan, ne kadar inkâr edilse de, dış faktörlerin etkisi ve desteği ile devrim için ortam hazırlanmıştı. Ülkenin durumundan rahatsız olan halkın da toplu şekilde hareketlenmesiyle ‘Lale Devrimi’ gerçekleşmiştir.

Şubat 2010’da hükümet yetkilileri Sovyet döneminden kalan fiyatlandırma politikasının ekonomi üzerindeki yükünden yakınarak, kamu hizmetleri fiyatlarının yeniden belirleyeceklerini açıklamışlardır (Alkan, 2011; 281)

2010 yılında Kırgızistan’da genel durum yeniden bozulmaya başlamış ve ikinci bir devrimin gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir.

2010 olaylarının en önemli içsel nedenleri, ülkedeki siyasal kurumların muhalefeti büsbütün dışarıda bırakacak şekilde yeniden formüle edilmesi ve buna duyulan tepkiye yaygın bir desteğin oluşmasını sağlayan kamu hizmetlerine yapılan yüksek zamlardır. Bu iki faktöre ek olarak, 2005 sonrasında oluşan iktidar yapısının işleyiş olarak Akayev dönemindeki işleyişten ayırt edilir bir farklılaşma doğurmaması da belirleyici olmuştur (Trilling, 2010).

Kırgızistan, bölge ülkelerinin aksine, bağımsızlıktan sonra serbest piyasa reformlarını gerçekleştirme ve uluslararası finans kuruluşları ile yakın ilişkiler kurma yönünde oldukça istekli bir tutum sergilemiştir. Ayrıca diğer ülkelerde bağımsızlıktan önceki parti kadroları ve liderler konumlarını koruyarak bir geçiş süreci gerçekleştirilmişken, Kırgızistan’da bağımsızlığın hemen öncesinde parti kadroları içinde başlayan görüş ayrılıkları, partiye hâkim olmayan yeni bir lideri iktidara taşımış, bağımsızlıktan sonra KırKP’nin rejim üzerinde, yeni bir isimle, hâkim konum edinmesi bu nedenle mümkün olmamıştır (Alkan, 2011; 315).

Sonuç olarak, yakın zamana kadar Kırgızistan bölgenin en “uyumsuz” devleti olarak tanınmakta idi. Çünkü ABD eski Başkan yardımcısı Al Gore bu cumhuriyeti bölgenin “demokrasi kalesi” olarak adlandırmakta idi. Gerçekten de bölgedeki diğer cumhuriyetlere nazaran daha liberal siyasal, sosyal ve ekonomik yaşama sahip Kırgızistan coğrafi konum itibarıyla de Orta Asya’nın “İsviçre’si” olarak tanınmakta idi (Kubicek, 1998; 36)

3.1.5 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Yönetim Sistemleri

Üniter devletler: Devlet kurma kisvesi altında, üç Orta Asya devletinin lideri, yeni başkentlerde, daha önce hiç olmamış bir dereceye kadar gücü merkezileştirmeye çalışmıştır. Siyasi alan yeniden düzenlenmiştir. Bu sürecin bir parçası olarak, bölgesel elitlerin gücü zayıflatılmış ve/veya bunların merkez ile ilişkilerinin şekli değiştirilmiştir (Melvin, 2001).

Orta Asya'daki yönetim anlayışları genel olarak benzer özellikler paylaşıyor, üç vakada otoritarizmin doğasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, Özbekistan'daki siyasi düzen, Linz'in Sultanlık yönetim şekli kavramına yakından benzerken, Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti, daha liberal politikaların önemli alanlarını içermektedir (Olcott, Ottaway, 1999).

Bu farklılıklar önemlidir çünkü onlar, farklı unsurların çeşitli siyasi formları ne derecede şekillendirdiğini vurgular. Beş farklılık kümesi, özellikle de Orta Asya'nın otoriter devletlerini birbirinden ayırır; 1. Merkez ve bölgeler arasındaki ilişkiler; 2. Ekonomik liberalleşme politikaları; 3. Etno-politik bölünmeler; 4. Elit yapılar ve 5. Baskı(zorlama) kullanımı.

1. Merkezi-bölgesel ilişkiler: Üç cumhuriyet de, üniter devlet biçimini benimsemiştir. Ancak, merkezi bölgesel ilişkilerin gerçek doğası, büyük farklılıklar göstermektedir. Kazakistan'da, merkezi otoriteler, bölgeler üzerindeki kontrollerini genişletmek için çalışmışlardır ancak bu politikalar, sadece kısmen başarılı olmuştur. Ulusal eliti oluşturma ve bölgeleri merkeze bağlama politikalarına rağmen, bölgesel elitler, özerkliğin önemli alanlarının keyfini çıkarmaya devam etmiştir. Bu özellikle, kuzey ve doğuda büyük azınlık (Slav) nüfusunun yaşadığı bir durumdur. Güneydeki Özbek azınlığı sorunu da, eğilimlerin merkezileştirilmesini sınırlamıştır. Her iki durumda da, bir diaspora nüfusunda potansiyel iddialara sahip güçlü dış aktörler, merkezi-bölgesel sorunlardaki duyarlılığının önemini vurgulamaktadır (Melvin, 1995). Yeniden canlandırılmış veya yeniden oluşturulmuş sosyal bölünmelerde (grupçuluk), merkezileştirme dürtüsünü zayıflatmak için hizmet etmiştir (Schatz, 2000; 489).

Kırgız Cumhuriyeti'nde, kuzey ve güney arasında önemli bir bölünme, bağımsızlığın ilk yıllarındaki siyaseti karakterize etmiştir. Bağımsızlık döneminin başında ülkedeki politik ağırlık merkezinin kuzeyden güneye geçişi ile Akayev yönetiminin birincil hedefi, güney toprakları üzerindeki kontrolü genişletmek oldu. Özbekistan sınırındaki bölgelerde güneyde büyük bir Özbek azınlığının varlığı, duruma ilave bir karmaşıklık düzeyi eklemiştir.

Aşağıdaki tabloda merkezi-bölgesel ilişkilerin özeti verilmiştir.

Tablo 1: Orta Asya ülkelerinde merkezi-bölgesel ilişkiler

	Merkez bölgesel ilişkilerin başlıca özelliği	Başlıca merkezi-bölgesel bölümlene	Bölgesel Elit Yapı
Kazakistan	Dominant Merkez	Etnopolitik / sosyal bölünmeler	Yarı bütünleşik bir ulusal elit
Kırgızistan	Merkezi-bölgesel pazarlık	Etnopolitik / sosyal bölünmeler	Yarı bütünleşik bir ulusal elit
Özbekistan ve Türkmenistan	Oldukça Merkezi	Patron-müşteri/ Dini bölünmeler	Ulusal Elit

2. Ekonomik Liberalleşme: Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sahip oldukları ekonomik özellikler onların medya sistemlerinin ve siyasal rejimlerinin şekillenmesinde ve işleyişinde belirleyici dinamiklerden birini oluşturmaktadır. Orta Asya açısından konuya bakıldığında, belirleyici unsurun dışarıya yönlendirilebilir doğal enerji kaynaklarının varlığı olduğu görülmektedir. İncelenen ülkelerin ekonomik yapıları bu unsura bağlı olarak birbirlerinden farklılaşmaktadır. İncelenen ülkeler arasında ekonomik açıdan en avantajlı konumda bulunan ülkenin Kazakistan olduğu belirtilebilir. Paraya çevrilebilir enerji kaynaklarına sahip olma ve bu kaynakları pazarlayabilme olanakları, özellikle ülkenin 2000 yılından sonra dikkat çekici bir büyüme göstermesine neden olmuştur.

Tarihsel ve kültürel açıdan önemli dinamiklere sahip bulunan Özbekistan için ekonomik açıdan aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Petrol ve doğalgaz rezervleri ülke gereksinimlerini karşılayabilmekle birlikte, dışarıya potansiyeli Kazakistan'ın gerisindedir. Özbekistan dış pazarlara açılmaktan çok, ihraç edilebilir ürünlerin getirisinden maksimum yararlanmaya dayalı bir ithal ikameci politikası ile ekonomik yapılanmayı belirlemektedir (Alkan, 2011; 407).

Dağıtım çıktısı üretmekte sorunları bulunan Kazakistan'ın aksine, Özbekistan'da transfer harcamaları yolu ile toplumsal süreçlerin kontrolü amaçlanmakta, gelir dağılımındaki dengesizliklerin siyasi otoritelere yönelik tepkileri körüklemesi ve

muhalefeti güçlendirmesi frenlemeye çalışılmakta, halk bu şekilde siyasetten uzak tutulmaktadır.

Türkmenistan, enerji kaynakları bakımından Kazakistan'a benzemekle birlikte, bu kaynaklarını pazarlayabilme açısından önemli sorunları olan bir ülkedir. Ülkedeki siyasal reformlar, fazlasıyla enerji kaynaklarının dış satımından elde edilecek gelirlerin, iç ekonomik ve sosyal yapılanmaya girdi olarak aktarabilme yeteneğine bağlı kılınmıştır. Otoriter siyasi yapısı ve toplumun siyasetten dışlanmışlığı, bu ekonomik amaç ile rejimin geleceğini birbirine bağımlı yapmaktadır. Transfer harcamaları, Özbekistan'da olduğu gibi toplumun siyasi olaylardan izole edilmesinde hükümetin elindeki önemli bir araçtır (Alkan, 2011; 408)

Kırgızistan, ekonomik dinamikler açısından en sıkıntılı ülkedir. Pazarlanabilir enerji kaynaklarına sahip olmaması, eski Sovyet sistemine son derece bağlı bir üretim yapısı, coğrafi açıdan elverişsiz konum, ülkeyi bağımsızlıktan sonra büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Kırgızistan başlangıçta liberal ekonomiden yana bir söylem geliştirerek, Batı'dan düzenli olarak parasal yardım alarak bu sorunları aşmaya çalışmıştır. Ancak bu yardımlar ekonominin yeniden yapılandırılmasına transfer edilememiştir. Sürekli yaşanan ekonomik krizler ve dış yardıma bağımlılık ortaya ikircikli bir ekonomik ilişki biçimini çıkarmıştır (Alkan, 2011; 409).

3. Elit Yapılar: Orta Asya devletlerinin tümü, Cumhurbaşkanı olan kişinin etrafında şekillenen elit yapılar geliştirmiştir. Bu yapıların niteliği ülkeden ülkeye göre değişir. Kazakistan'da, elit kesim, önemli çatlaklar (ayrılmalar) ile karakterizedir. Ana bölümler, merkezi ve bölgesel elitler ve siyasi ve ekonomik aktörler arasındadır.

Kırgız Cumhuriyeti'nde, bağımsızlık döneminin başlarında, diğer stratejik gruplardaki önemli aktörleri de dâhil etmek üzere, Cumhurbaşkanının destek tabanı giderek genişletilmiştir. Bu açıdan çok önemli olan, 1990'ların ortalarındaki bir iktidar koalisyonuna bölgesel elitlerin üye olarak seçilmesi – özellikle güneyden temsilciler. Bu koalisyonun önemli figürleri, nispeten istikrarlı bir ağ içerisinde yetkinin toplanması ve parlamento ve muhalefet liderleri başta olmak üzere diğer önemli isimlerin dışarıda tutulması için bir temel oluşturmuştur.

Özbekistan ve Türkmenistan’da, Cumhurbaşkanı olan kişiye bağlı ve değişken olan elit bir yapı, bağımsızlık sonrasında hızlı bir şekilde oluşturulmuştur. Rakip figürler temizlenmiş ve yönetime sadık olan kimseler ile değiştirilmiştir. Cumhurbaşkanı’nın kendisi haricindeki tüm pozisyonlar, yüksek derecede dönüşüme maruz kalmıştır. Eski Komünist Partisi’nin Yüksek Okuluna benzer kurumlar, yeni bir ulusal elit kesimi eğitmek için kurulmuştur.

Aşağıdaki tabloda elit yapılar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 2: Orta Asya ülkelerinde elit yapılar

	<i>Elit yapının ana özellikleri</i>	<i>Ana bölünmeler</i>	<i>Elit istikrarlık</i>
Kazakistan	Bölünmüş / Rekabetçi	Ekonomik/ bölgesel	Hareketli
Kırgızistan	Koalisyon	Bölgesel	Elit sirkülasyon
Özbekistan, Türkmenistan	Hiyerarşik	Kuşaklar arası	Yüksek devir hızı

4. Baskı: 1990'lar boyunca, baskının kullanımı, Orta Asya'da ve birçok yerde önemli ölçüde genişlemiştir. Grupları ve bireyleri yıldırma için devlet kurumlarının kullanımı olağan bir şey haline gelmiştir. Baskının görevi ise, her cumhuriyette kullanılan derecesine ve biçimine göre farklıydı. Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti'nde hukuki manipülasyon ve vergi baskıları yoluyla rahatsız etme gibi yöntemler, (şiddet de kullanılıyor olmasına rağmen) baskının birincil yöntemi oldu. Oysa Özbekistan’da işkence ve infaz, yönetim araçlarının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir.

Tablo 3: Orta Asya ülkelerinde devlet baskının biçimleri

	<i>Baskının istihdamı</i>	<i>Baskının egemen biçimleri</i>
Kazakistan	Düzenli	Hapis, taciz, şiddet
Kırgızistan	Ara sıra	Hapis, taciz
Özbekistan, Türkmenistan	Sistematik	Hapis, işkenceli taciz, infaz

5. Etno-Politik Bölünmeler: Orta Asya'daki tüm devletler, genellikle potansiyel 'anavatanları' sınırındaki çevre bölgelerde bulunan büyük azınlık nüfusları içerir.

Özbekistan, önemli sayıda ve coğrafi açıdan yoğunlaşmış azınlık topluluklarını içermesine rağmen, yeni devlet için ciddi bir etnik sorunla karşılaşmamıştır. Oldukça büyük Slav nüfusu çatışma yerin göç etmeyi tercih ederken, Tacik ve Karakalpak nüfusları harekete geçmede önemli ölçüde başarısız olmuştur.

Kazakistan ve Kırgız Cumhuriyeti'nde, etnik azınlıklar, yeni yönetim biçimleri için çok daha önemli bir sorun oluşturmıştır. Kırgız Cumhuriyeti'ndeki etnik çatışma, Gorbaçov döneminin sonlarındaki rakip elit grubun siyasi zaferinden büyük oranda sorumluydu. Bağımsızlık döneminde, Özbek azınlığı sorunu, devletin toprak bütünlüğüne karşı önemli bir tehdit olarak ortaya çıktı. Buna rağmen, kuzeydeki Slav nüfusun önemi, ulusal politikada önemli değişimlere, özellikle de Rusçanın ikinci devlet dili olarak kabulü ile ulus inşası stratejisinin yumuşatılmasına ihtiyaç duyuyordu.

Kazakistan'da, kuzey, doğu ve eski başkentte (Almata) yoğunlaşmış büyük Slav nüfusu, bağımsızlık döneminin başlarındaki siyasetinin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Olası ayrılıkçı hareketlere ilişkin kaygılar ve Slav güç gruplarının baskın olan önemi, Kazakistan'daki siyasi sistemin temelde şekillenmesine yardımcı olmuştur (Olcott, 1997; 218).

Son yıllarda, Slav asıllı nüfusun ağırlığının azalması, siyasi elitleri güneyde yaşayan Özbek azınlığın meselesine daha duyarlı kılmıştır.

Tablo 4: Orta Asya ülkelerinde etnik azınlıkların durumu

	<i>Başlıca Azınlıklar</i>	<i>Oranları</i>	<i>Yerleşme</i>	<i>Dış Aktör</i>
Kazakistan	Slav asıllı Özbek asıllı	40.9% 2.2%	Kuzey ve Doğu (başkent) Güney	Rusya Özbekistan
Kırgızistan	Özbek asıllı Slav asıllı	12.9% 21.5%	Güney Kuzey (başkent)	Özbekistan Gayri devlet aktörleri
Özbekistan	Tacik Karakalpak Kazak Slav	4.7% 0.6% 4.1% 8.3%	Güney Batı Kuzey, Batı Başkent	Gayri devlet aktörleri

3.2 ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDE MEDYANIN DURUMUNA GENEL BAKIŞ

3.2.1 Kazakistan’da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu

Bağımsızlığını kazanan Kazakistan’da medyanın durumu oldukça karmaşık seyir izlemiştir. Uygulama alanında çok sayıda sorunla uğraşan Kazakistan, bağımsızlığın üstünden geçen uzun yıllar sonra da medya alanında hala önemli mücadeleler vermek durumundadır. Kazakistan’ın yeniden yapılanması sürecinde uluslaşma-demokratikleşme reformları birçok alanda sürdürülürken kitle iletişim alanında da önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir.

1991 yılında Kitle İletişim Alanını düzenleyen ilk yasa kabul edilmiştir. Söz konusu yasada sansür yasaklanmış, ifade ve düşünce özgürlüğü koruma altına alınmış, devlet ve idari kurum ve kuruluşların profesyonel gazetecileri mesleki faaliyet ve çabalarını engellemeleri gerekliliği ilke olarak kabul edilmiştir. Yasa, daha sonra çeşitli düzenlemeler ve kanun hükmünde kararnamelerle yeniden ele alınmıştır (Budak, 2010; 50).

Günümüzde Kazakistan’da Rusça, Kazakça, Ukraynaca, Korece, Almanca ve İbranice 1000’in üzerinde basılı yayın çıkarılmaktadır. Fakat tiraj olarak çok düşük olan basılı yayınlar maddi olarak çok zorlanmaktadırlar. Kazakistan’da Rusça okunan gazetelerin sayı çokluk teşkil etmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri ülke vatandaşlarının halen büyük bir kısmı gazeteleri Rusça okumakta ve Rusya televizyon kanallarının programlarını izlemektedir. Diğer bir sebep ise insanların Rusya kanallarının sunduğu haberlere daha çok inanmasıdır. Onlara göre Kazak medya mensupları haberlerin çoğunu siparişle ve rüşvet karşılığında yazmakta veya yalan haberler yaymaktadırlar. Kazakistan’da yazılı basın çok zayıf gelişmiş ve hep devlet desteğine muhtaç kalmıştır. Günümüzde devlet desteği, yazılı basın için hala önemini korumakla birlikte asıl önemli sorunun tekelleşme eğilimleri olduğu bilinmektedir.

Kazakistan yazılı basına nazaran görsel ve işitsel medya ’da daha başarılı bir konuma sahiptir. Radyo-Televizyon’da programcılık kaynakları açısından Kazakistan Orta Asya’daki komşularından daha gelişmiş bir durumdadır. Ulusal düzeyde yayın

yapan özel yayın kuruluşlarının, canlı yayın stüdyoları, program üretim ve dağıtım merkezleri bulunmaktadır. Reklam gelirleri açısından da Kazakistan diğer Türk cumhuriyetlerine göre daha iyi bir durumda olup kendi kendine yeterliliği sağlayabilen özel yayın kuruluşlarına sahiptir.

Fakat hükümet gizliliği ve bilgilere ulaşılmazlık Kazakistan medyasının önündeki en büyük engellerdendir. Gazeteciler için iktidar ile ilgili haber yazmak, onlarla ilgili enformasyon hazırlamak çok zaman alıcı bir süreçtir. Çünkü önce hazırlayacakları haberle ilgili bilgilere ulaşmak için hükümete resmi mektup yazmak zorundalar. Tabi hükümetin de bu mektuba resmi cevap yazması bazen aylarca sürmektedir, böyle olunca da birçok gazeteci yazacağı haberin peşini bırakmaktadır.

Rusya'nın etkisiyle beraber bağımsızlığın üstünden geçen yirmi yıl içinde batının etkisinin ne kadar güçlü olduğunu anlamak için harcanan maddi tutara bakmak yeterlidir. Batılı ülkeler başta olmak üzere ABD, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine gazetecilik anlamında maddi desteğini şimdiye kadar hiç kesmeden sürdürmektedir.

Kısaca özetlersek, Kazakistan Cumhuriyeti yumuşak otoriter rejim ortamında medya faaliyetlerini ilerletmektedir.

3.2.2 Özbekistan'da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu

Özbekistan'da kitle iletişim alanı “Özbekistan Anayasa'sı” ve diğer ilgili yasalarla düzenlenmiştir. Anayasanın 4. Maddesinde anadilin Özbek dili olduğu belirtilmiş, azınlıkların da dil ve kültürüne saygılı kalınacağı açıklanmış, düşünce ve ifade özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Sansür resmi bir şekilde yasaklanmıştır. Kitle iletişim araçları ile ilgili diğer yasal düzenlemeler şunlardır: “Kitle İletişim Yasası” (26 Aralık 1997), “Gazetecilerin Profesyonel Uğraşlarının Korunması Hakkında Kanun” (24 Nisan 1997), “Enformasyon Özgürlüğünün Garantileri ve İlkeleri” (24 Nisan 1997), “Reklamcılık Yasası” (25 Aralık 1998) ve s (Budak, 2004; 34).

Özbekistan'da halkı okuma yazma oranı yüksek olduğu için burada vatandaşlar yazılı basına çok meyillerdiler. Bağımsızlık öncesinde yazılı medyanın sayının çokluğu bağımsızlık sonrası dönemde de artış göstermiştir. Ancak Özbekistan genelinde

gazetelerin maddi sıkıntılar nedeniyle sürekliliğin olmaması, tiraj sayılarındaki düşüşler, gazete içeriklerinin zayıflığı gibi faktörler söz konusudur.

Fakat kâğıt konusunda yaşanan ciddi sıkıntılar Özbekistan'daki yazlı basını oldukça ciddi etkilemiştir. Özbek dilinde yayınlanan gazeteler maddi sorunlar yüzünden gündemliğini koruyamamakta, böyle olunca da halk Rusya'dan getirilen gazetelere merak salmaktadırlar.

Ülkede devlete ve özel sektöre ait gazeteler basılmakta, kimi gazeteler sadece reklam içerikli yayınlanmakta, kimi gazeteler ise abone usulü ile siyasetçilere ve kamu görevlilerine dağıtılmaktadır. Ancak özel gazetecilik alanındaki maliyet artışları, basım-dağıtım zorlukları, sansürün ve yasal sınırlamaların son zamanlarda artması, basında tekelleşme eğilimleri, çalışanların ücretlerindeki yetersizlik ve halkın alım gücünün sınırlı olması gazetelerin tirajlarında düşüşlere neden olmakta, gazetelerin sürekli yayınlanması engellenmekte ve diğer bir yandan da meslek etiği zedelenmektedir.

Özel radyo ve televizyonculuk alanında da benzer olumsuzluklar artmaktadır. Yazılı basına göre farklı ve gelişmiş teknolojik altyapı gerektiren bu alan, ülkede yaşanan genel ekonomik sıkıntılar ve basını olumsuz etkileyen diğer nedenlerle gelişme gösterememiştir. Teknik altyapının önemli bir kısmı geçmiş yıllardan kalmadır. Bu alandaki sorunların giderilmeye çalışıldığı fakat yeterli olamadığı görülmektedir. Lisans, frekans, yayın ücreti ve vergiler nedeniyle bazı kuruluşlar yayın hayatından çekilmek zorunda kalmışlardır. Devlete ait yayın kuruluşlarının ise daha çok bağımlı bir yapı içinde çalıştıkları söylenebilir (Budak, 2004: 39).

3.2.2.1 Özbekistan'da İnternet Medyasının Sorunları

Ulus-temelli dijital medya da Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için analiz edilmesi gereken konudur. Ana akım geleneksel medya ve çevrimiçi siyasi tartışmalar arasındaki en önemli fark çevrimiçi tartışmaların daha açık ve daha sert bir şekilde cereyan etmesidir, diğer taraftan da zaman zaman çevrimiçi söylemlerin parçalanmış doğası ulusal bir anlayışı çağrıştıran “medya sistemine” de meydan okuya bilmektedir.

Orta Asya’da internet erişimi her zaman özgür haberlere erişimi sağlamamaktadır. Örneğin, Özbekistan hükümeti resmi olarak devletle ilgili yolsuzluk iddiasında bulunan bazı Özbek kaynaklı olmayan internet sitelerini bloke etmiştir. Kazakistan’da ise hükümet yetkilileri CNN.com haber sitesinin vermiş olduğu Kazakistan’ın cumhurbaşkanı hakkında sert eleştiriyi içeren haberini değiştirmiştir (Freedman, Shafer, 2003; 61).

Nispeten kapalı rejimler olarak tanınan Orta Asya ülkelerinde açık internet politikaları yürütülmektedir. Bu ülkeler arasında internete erişim konusunda en katı kurallar ve yasal düzenlemeler Özbekistan’da görülmektedir.

Özbekistan vatandaşları için internet, ‘Demir Peride’nin arkasında yaşayan SSCB vatandaşları için Batı radyo istasyonlarının oynadığı rolü oynamaya başlamaktadır. Cansız yerel gazeteler ile karşılaştırıldığında, internet yayınları kendi Özbek okuyucularına hayal bile edemeyecekleri bir ifade özgürlüğü sunmaktadır (<http://ioc.sagepub.com/content/34/1/170.full.pdf+html>).

Devlet Başkanı İslam Kerimov’un otoriter rejimi, Özbekistan’da hem geleneksel hem de yeni BİT (Bilişim ve İletişim Teknolojileri) medya akışı üzerinde sıkı kontrol uygulamaktadır. Uluslar arası toplum, koşullu ekipman sağlanması yoluyla sınırlı bir ölçüde Özbekistan’ın BİT politikalarını etkilemiştir. Yine de, BİT düzenlemesi hala belirsizliğini koruyor. Tutarlı bir BİT düzenleyici çerçevenin yerine, geleneksel medyayı kontrol eden aynı kısıtlayıcı yasalar internet üzerinde de uygulanmaktadır. Elektronik ortamda bu açıklığa katkıda bulunmak karmaşıktır ve Özbekistan’ın BİT pazarını yöneten görevli düzenleyiciler kurumların ağında karışıklığa yol açmıştır. Ülkede Özbekistan anayasası, karışık Medeni Kanun ve Vergilendirme Yasaları ve devletin İdari Sorumluluk Yasaları da dâhil olmak üzere 15’den fazla yasa, BİT sektörünü düzenler. Düzenleyici kurumların eşit derecede karmaşık bir dizisi, Ulusal Güvenlik Servisi, Savunma Bakanlığı, Özbek Bilgi ve İletişim Ajansı ve Bakanlar Kurulu’nun yürütülmesinden sorumludur. Özbek hükümeti, bu birçok kurum aracılığıyla, güçlü bir şekilde bağış camiasına karşı hareket ederek periyodik olarak internet üzerinde etkili olmayı denemektedir (Cengiz, 2015; 175-176).

Online medya üzerindeki kısıtlamaların Özbekistan Anayasa'sına aykırı olduğu bilinilse de, Kerimov yönetiminin bu sansürcü ve baskıcı politikalarını değiştirmek için yapılabilecek çok bir şey yoktur. Tüm uluslararası kısıtlamalara rağmen, Özbek hükümeti internet konusunda reform için hiç istekli görünmemekte ve bunun aksine ne şekilde olursa olsun internet erişiminin kontrolü ve kısıtlamaları mevzusunda oldukça karardır (Cengiz, 2015; 179-180).

3.2.3 Türkmenistan'da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu

Orta Asya ülkeleri bu veya diğer şekilde kısmen veya tamamen Sovyet yaşamından kopsa da, Türkmenistan için aynı durum geçerli değildir. Hem siyasal sistemi, hem de medya sistemi Sovyet dönemindeki merkezîyetçilik, tek partililik ideolojisinden uzaklaşmamıştır. Bunun en bariz örneği ise ülkede devlet yayın organları dışında hiçbir özel medya kuruluşunun olmamasıdır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri, Türkmenistan lideri, kendi çıkarları adına siyasetin her yönünü başarıyla yönetmiş ve böylece elindeki gücü ve iktidarı da iyice pekiştirmiştir. Medya bu stratejinin ayrılmaz bir parçasıydı.

İfade özgürlüğü ile ilgili olarak, Türkmenistan insanların hakları sözde anayasa tarafından garanti edilmektedir. 2008 anayasa taslağının 28. Maddesine göre 1992 anayasasının 26. maddesi hükümlerini yeniden ele almıştır - Türkmenistan vatandaşlarının kanaat hürriyeti ve bu düşüncelerini serbestçe ifade etme hakkı vardır. Çarpıcı bir biçimde, Madde 28 kanaat hürriyetine ait tek hükümdür, bu nedenle de medya politikasının özellikle de bilginin toplanması ve yayılması ile bağlantılı olan önemli yönlerini ele alma konusunda başarısız olmuştur. Anayasada koruma altına alınan çoğu ilkeye olanlara benzer olarak, Niyazov ve Berdymhammedov rejimleri, Madde 28'in hükümlerini uygulamada başarısız olmuştur (Anceschi, 2011; 62)

Yürürlüğe giren mevzuata göre, hükümet, ulusal medyayı herhangi bir biçimde düzenlemeyi karardlılıkla reddediyordu. Yasal baskının oluşturulması ve sürdürülmesi, ülkenin medya sistemi üzerinde rejimin bir tekelinin kurulmasında önemli bir faktör oldu. Sovyet sonrası dönem boyunca, hükümet, katılımcı devletlerin (OSCE 2002; 96). Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Örgütü demokratik çevrelerinde kabul edilebilir herhangi

bir önemli medya mevzuatı geliştirme konusunda başarısız oldu. Kendi medya ortamının çoğu yönü, hala Türkmen Sovyet Sosyalist kitlesel medyasının basın ve diğer kaynakları ile ilgili Sovyet döneminden kalma yasalar ile düzenlenmektedir.

Hemen hemen hiçbir bağımsız basın, yayın veya elektronik medya ile tüm medya, rejimin kontrolüne tabidir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na göre (OSCE, 2002; 86-95), rejim, medya tescili, medya finansmanı ve yayıncılık olanakları ile karşılaştırınca tekeli kontrolde memnundu. Aynı zamanda, rejim, her medya çıktısının düzenleme konularını elinde tutuyordu. Yasama araçlarının eksikliği ve medya siyasetinin farklı yönleri üzerinde hegemonik kontrol kurulması, sonuçta Niyazov'un rejiminin medya düzenini bir tekel haline dönüştürmesine olanak sağlamıştır.

Niyazov rejimi, basın özgürlüğünün ihlali konusunda korkunç bir sabıkaya sahiptir. Gazetecilere yapılan baskı/zulüm vakaları, iktidarda geçirdiği yıllar boyunca sık sık meydana gelmiştir. Radio Free Europe/Radio Liberty (RFE/RL) Türkmen ajansı kasıtlı olarak hedef alınmıştır. Örneğin, 2003 yılı Eylül ayında, önemli bir gazeteci olan Saparmurat Ovezberdiev, üç gün boyunca gözaltında tutulmuş ve bu sırada polis tarafından işkence görmüştür (RSF 2003). 2004 yılı Mart ayında takımın diğer iki üyesi, Rakhim Esenov ve Ashyrguly Bayryev, benzer şekilde kötü muamele görmüştür. Türkmen ajansı Moskova muhabiri Mukhamed Berdyev ise, Rusya'nın başkentindeki dairesinde ciddi şekilde dövülmüştür (RSF 2005).

2006 yılının Haziran ayında, polis, *Türkmenistan: Niyazovland'a Hoşgeldiniz* başlıklı bir belgesel yapımında Fransa 2 TV kanalından bir ekibe destek veren üç gazeteciye tutuklamıştır (Annakurban Amanklychev, Sapardurdy Khadjiyev ve RFE/RL'den Ogulsapar Muradova). Ayrıca insan hakları savunuculuğuna da katılan bu üç gazeteciye işkence edilmiş ve yasadışı mühimmat bulundurma suçundan (Muradova) altı ve (Amanklychev ve Khadjiyev) yedi yıl hapse mahkûm edilmişlerdir. Onların mahkûmiyeti uluslararası düzeyde büyük eleştirilere neden olmuştur (RFE/RL 2006a; RFE/RL 2006b). 14 Eylül 2006 tarihinde, dünyadaki tüm medya organları, Türkmenistan'ın dışında olduğu kabul edilen siyasal bir suikasta kurban olan Muradova'nın ölümünü haber yapmıştır. Uluslararası örgütler, çok sayıda yabancı

hükümet ve insan hakları grupları, Muradova'nın ölümü ile ilgili bağımsız bir soruşturma talep ettiler ancak rejim, bu tür baskılara yanıt vermemiştir.

Niyazov döneminde, rejim, ulusal medya düzeninin serbestleştirilmesi için diğer birçok çağrı ile karşı karşıya kaldı. Hem kamusal (Birleşmiş Milletler 2003; AGİT 2002, 102-04 gibi) hem de sivil toplum kuruluşlarının (örneğin, RSF ve CPJ gibi) da içinde yer aldığı uluslararası örgütler, medya üzerindeki baskıcı kontrolün azaltılması için defalarca çağrıda bulunmuştur. Rejim, bunu görmezden gelmiş ve bu tür taleplere karşı çıkmıştır.

Niyazov'dan sonra iktidara geçen Berdymuhammedov en başından itibaren, Niyazov'un iktidardaki yöntemlerini takip etmeyeceği düşüncesini kamuoyuna yansıtmakla meşgul görünmekte idi. Yeni rejimin görünümünde, medya düzenini serbestleştirme niyeti - Türkmenistan devlet başkanı 2007 yılının başlarında defalarca işaret etmiştir - potansiyel olarak hükümet imajını yenileme konusuna katkıda bulunabilmekteydi. Yine de, Berdymuhammedov'un medya organlarını ve özellikle de elektronik medyayı serbestleştirme taahhüdünden sonra bununla ilgili pratik tedbirler görülmemiştir (RFE/RL 2007a). 2007 yılı boyunca, ülke genelinde 15 internet kafe (Açık Toplum Enstitüsü 2007, 2008b) açılmasına rağmen, CPJ (2000), daha sonra bu tür çıktıların askerler tarafından korunduğunu, bağlantılarının dengesiz olduğunu ve saat ücretinin engelleyici biçimde yüksek olduğunu rapor etmiştir. 2008 yılının ortalarında, bu kafelerin büyük çoğunluğu, esas olarak Turkmen telecom'un yeterli iletim hızını temin etme konusundaki başarısızlığı nedeniyle kapandı (OSI 2008b). 12 Ekim 2007 tarihinde, nihayet hükümetin resmi web sitesi sayfalarında kullanıcıların yorum yazmasına izin verildi. Ancak, Berdymuhammedov'u ve onun hükümetini eleştiren bir dizi yorum sonrası, bu özellik hızlı bir şekilde siteden kaybolmuştur (RFE/RL 2007b).

Medyanın serbestleşme sorunu ayrıca, Berdymuhammedov'un ABD'ye yaptığı ilk resmi ziyaret sırasında büyüdü. Eylül 2007'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmadan sonra, Columbia Üniversitesi'nde de konuşma yapmıştır. Türkmenistan'ın medya durumuyla ilgili sorulara yanıt olarak, Berdymuhammedov basın üzerindeki devlet baskısını kesin bir şekilde yalanlamıştı (Krastev, 2007). Bu tür çelişkili iddialar, siyasi liberalleşme ile ilgili dış baskılara, yurtiçi ve uluslararası kitlelere yanıt

vermek adına sık sık rejimin söylemsel tasvirinin gerektirdiği bir şekilde sadık bir insan hakları destekçisi olarak önceki rejim tarafından geliştirilen strateji ile uyumludur.

Berdymuhammedov rejimi, medya özgürlüğünün tanıtımına göstermelik bir ilgi göstermeye devam etmiştir: Eylül 2010'da, resmi kaynaklar, Türkmenistan Devlet Haber Ajansı ya da TDH tarafından ülkedeki ilk özel gazete olarak sunulan Rysgal'in yayınlanmasını duyurdu (2010). Ancak, bu gazete, - neredeyse tamamen iş hayatı ile ilgili haberleri içeriyordu- gerçek anlamda bağımsız bir kitleyi temsil etmiyordu. Sanayici ve Girişimciler Birliği'nin yayıncısı olarak tüm niyeti ve amacı, devlet kontrolündeki bir örgüte hizmet etmektir (Anceschi, 2011; 64). Söylemsel ifadelerle bakılmaksızın, Niyazov sonrası rejim de artan bir düzenlilik ile medya özgürlüğünü ihlal etmeye devam etmiştir.

Türkmenistan aynı zamanda ülke dışı medyaya da kapalı bir ülkedir. Türkmenistan'da 1990 yılların başlarında dış ülkelere mahsus medya ürünlerinin yayılması, dağıtılması kısmen kısıtlanırsa da, tamamen yasaklanmamıştır. Lakin 2002 yılında alınan kararla ülkeye yabancı medyaya ait tüm yazılı basınla ilgili gazetelerin, derginin ve sairenin girişinin ve bu yabancı yayınların ülkede dağıtımını tamamen yasaklanmıştır. Sınır kapılarında ve havaalanlarının gümrük kontrollerinde bu hususa çok dikkat edilmektedir. Türkmenistan'a gizli şekilde yabancı gazete veya dergi sokmaya çalışan kişiler iktidar tarafından çok ciddi şekilde cezalandırılmaktadır. Diğer taraftan, sadece yazılı basın değil, aynı zamanda görsel medya konusunda da bu yasaklama uygulanmaktadır. Ülkede "ORT" televizyon kanalı hariç hiçbir yabancı televizyon kanalının ve radyo kanalının programları yayınlanmamaktadır. 1998 yılından Türkmenistan'da yayın hayatına başlayan Rusya'nın kamu yayın kuruluşu olan "ORT" kanalının programları ülkede 4 saatlik yayın akışına sahiptir. Fakat Türkmenistan hükümeti bu kanalda yayınlanan programları ciddi sansürden geçirdikten sonra programların video yazısını izleyicilere sunmaktadır (Durdieva, 2005; 159).

Türkmenistan televizyon kanalları Cumhurbaşkanı'nın konuşmaları hariç, hiçbir zaman canlı yayın programları hazırlamamaktadırlar. Ülkede mevcut sansür ve denetim kanalda yayınlanacak tüm programlarının içeriğini detaylı inceledikten sonra yayına izin vermektedir. Böyle olunca da, canlı yayınlar hükümet için tehlike arz etmektedir.

Türkmenistan’da sadece yabancı medya değil, aynı zamanda azınlık medyası da yasaklanmıştır. Ülkede yaşayan azınlıkların kendi dillerinde yayın organları bulunmamaktadır. Türkmenistan’da televizyon ve radyo kanallarında azınlıkların dillerinde hiçbir programa rastlanmamakla beraber, aynı zamanda azınlıkların hayatı ile ilgili programlar hazırlamak da sansürlenmiştir. Ülkede sadece “Neytralnyy Turkmenistan” (eski “Turkmeniskaya İskra”) gazetesi dört sayfalık Rusça yayına sahip yazılı basın örneğidir (Durdıyeva, 2005; 160).

Ülkede faaliyet gösteren yabancı enformasyon ajanslarına bağlı muhabirler de ciddi denetim altında tutulmaktadır. Onlara hükümete zarar verebilecek yazıların yazılması, haberlerin paylaşımı yasaklanmıştır ve bu kurallara uymayan gazeteciler ülkeden sınır dışı edilmektedirler.

Artık ülkede siyasetle ilgili haberler sunulurken “anonim kaynaktan aldığımız bilgilere göre” ibaresi sık sık duyulmakta ve yazılmaktadır. Birçok gazeteci aldığı bilginin kaynağını açık bir şekilde yazmaktan çekinmekte ve böylece de ülkede güvensiz bir medya ortamı şekillenmektedir.

Sonuç olarak, günümüze kadar devam eden otoriter bir yönetim sistemi Türkmenistan’da medyanın gelişmesine izin vermemekte ve bu durum da demokrasi açısından oldukça sakıncalı görünmektedir.

3.2.4 Kırgızistan’da Kitle İletişim Araçlarının Genel Durumu

Kırgızistan’da medya diğer Orta Asya ülkelerine göre daha fazla özgür olabilmeyi başarmıştır. Ancak son dönemlerde Kırgızistan medyası siyasi baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Siyasi gerginlik ve etnik gruplaşma bu ülke medyasını kötü yönden etkilemiştir.

Kırgızistan’ın medya alanını düzenleyen ilk yasası 1992 tarihli ‘Kitle İletişim Yasası’dır. 1998 yılında bu yasa yerini yeni bir Kitle İletişim Yasasına bırakmıştır. Bu yasa ’da basın ve ifade özgürlüğüne geniş imtiyazlar tanınmış, basın mensuplarının kanunların kısıtladığı durumlar müstesna olmak şartıyla özgürce enformasyona ulaşma, dağıtma ve araştırma hakları bulunduğu belirtilmektedir. Yasal durumlar dışında bu

haklar üzerinde kısıtlama yapılamaz ifadesi yer almakta, ancak basılan ve dağıtılan enformasyonun doğruluğundan basın mensupları sorumlu tutulmaktadır (Budak, 2010; 4).

Basın ve ifade özgürlüğü bağlamında ülkenin ilk on yıllık bağımsızlık dönemi siyasiler ve basın arasında yaşanan bazı gerginlikler doğrudan medyaya yansımıştır.

Medya bağlamında Kırgızistan'da ikinci on yıllık döneminde ülkenin güneyi ve kuzeyi arasındaki sorunlar medyaya da yansımıştır. Özbek asıllıların yoğun olarak yaşadığı bir bölge olan Güney Kırgızistan'da Orta Asya'nın ilk özel televizyonu olan OSH TV, Kırgızca, Özbekçe ve Rusça yayınlar yapmış, muhalif nitelikli haberleri ile gündeme gelmiştir. Bu kanal Kırgız askeri güçleri ile Özbekistan sınırındaki Batken bölgesinde dinci militanlar arasındaki çatışmaları haberlerine taşımış ve bu haberin ardından yayın lisansı ile ilgili çeşitli sıkıntılar yaşamıştır (CPJ Reports, 1999).

Kırgızistan'da medya göreceli olarak liberal sistemde çalışıyor gözükse de, aslında iktidarın otoriter baskısına maruz kalmaktadır. Ülkede iktidarın istikrarını korumak için rejim mensupları bireysel gazetecilere saldırılarda bulunmaktadır.

Amerikan medya araştırmacıları Shafer ve Freedman (Freedman, 2012; 52) eski Sovyetler Birliğinden kopan bazı ülkelerin (Baltık ülkeleri örneği) demokratik bir medya ortamına kavuştuklarını belirtirken, bazı post Sovyet ülkelerinin ise (Kırgızistan gibi) bu özgür ve demokratik medya düzenini sağlayamadığının altını çizmektedir. Bunun başlıca nedenleri olarak ise aşağıdakiler sıralanmaktadır:

1. Demografik Faktörler; Buraya Müslüman nüfusun oranı, etnik Rus nüfusunun oranı, Hristiyan nüfusunun oranı ve Türk kimliğine sahip nüfusun oranı dâhildir.
2. Ülkelerdeki okuryazarlık oranı
3. Kişi başına düşen GSYİH
4. Sovyet kontrolü öncesindeki ulusal kimlik
5. Avrupa'ya direk sınırın olması ve Avrupalı gibi düşünmek

Kırgızistan’da medyayı aktif kullanamamakta en önemli etkenlerden biri de internet erişiminin ülke genelinin 39,8% faizinde mümkün olmasıdır (Freedman, 2012; 52). Bunun başlıca nedenleri ne kadar da hükümete bağlı sorunlar olsa bile, ülke vatandaşlarının interneti kullanma amaçları da genellikle eğlenceye ve magazine dönük olması ülkede özgür medya ortamının gelişimini engellemektedir.

Ülkede mevcut yolsuzluk sorunu medyayı da kötü yönden etkilemektedir. Gazeteciler de ülkedeki rüşvet unsuruna başvurmakta ve mesleklerinde de uygulamaktadırlar. Rüşvetle haber yazmak Kırgızistan medyasında çok ciddi sorun haline gelmiştir. Aynı zamanda gazeteciler kendileri de rüşvet vererek haberlere, bilgilere erişim sağlayarak yolsuzluğa ve rüşvete kapı açmaktadırlar.

Masa altı ödemelerin gerçekleştiği Kırgızistan’da bu medyayı “zarf gazeteciliği” de denilmektedir (Freedman, 2012; 54). Gazetecilerin, medya mensuplarının bu denli rüşvete bulaşmasının başlıca nedeni olarak düşük maaşlara çalışıyor olmaları gösterilmektedir. Aynı zamanda güvencesiz ve istikrarsız ekonomik temellere sahip medya kuruluşları da orada çalışan gazetecilere bu olanakları sağlamaktadır.

Son yıllarda iki siyasi devrim ve ayaklanmaya tanık olan Kırgızistan’da medya üzerindeki kontrol artırılmış, medya mensuplarına ve binalarına yönelik şiddet eylemleri artmış, devrimlerin en önemli sebepkarı olarak tanımlanmış, gazetecilere yönelik sayısı dava ve suçlama kamuoyunda yer almış, bazı medya kuruluşlarının yayın lisanslarının iptaline kadar giden ve yayının durdurulmasına yol açan bir dönem yaşanmıştır (Budak, 2010; 13).

3.2.4.1 Kırgızistan’da Lale Devrimin Medya’ya Etkileri

Neo-otoriter sistemin Sovyet sistemine göre zayıf tarafı stratejik zamanlarda potansiyel sorunlar için liderlere açık fırsatlar bırakmasındadır. Geçmişte Latin Amerika gibi daha geleneksel otoriter rejimlerde özel mülkiyetin varlığı, medyada azınlığın düzenli sesinin duyulması ve gelişmiş bir ideolojinin olmaması, bir liderin vefatı, askeri yenilgi ya da ekonomik şok gibi değişim için dönüştürücü anlar ortaya çıktığında çok etkili dönüm noktası olabilmektedir (Becker, 2014; 203-204). Daha geleneksel otoriter ülkelerde yaşanan medya deneyimleri göstermiştir ki, tüm özel medya sahiplerinin

çıkarlarının aynı olduğu durum tüm her kes için geçerli değildir. Özellikle kriz veya devrim gibi dönemlerde böyle medya sahiplerinin tutumları çok önemlidir. Böyle zamanlarda medya özgürlük için önemli fırsatlara sahip olduğunda liderlik makamındaki çatlaklardan faydalanarak iletişimin daha açık şekillerini kullana bilmekte ve iktidara karşı gelebilmektedir. Bunun en iyi örneğine ise Kırgızistan’da rastlamaktayız.

Orta Asya ülkeleri arasında Kırgızistan en demokratik değerlere sahip ülke olarak tanınmaktadır. Fakat zaman geçtikçe Cumhurbaşkanı Asker Akayev ve onun siyasi müttefiklerinin derinleşen yolsuzlukları, adam kayırmacıkları ve ekonomik güçlükler ülkeyi kötü yönden etkilemiştir. Aynı zamanda medya da ülkedeki bu durumdan nasibini almıştır. Tüm bunların sonucu olarak 2005 yılı Mart ayında gerçekleşen Kırgızistan parlamento seçimleri sonrası ayaklanmalar çıkmış, “Lale Devrimi” patlak vermiştir. Bu devrimin neticesi olarak Cumhurbaşkanı Asker Akayev iktidarı devrilmiş, Kurmanbek Bakiyev cumhurbaşkanı seçilmiştir.

25 Mart 2005 yılında Kırgızistan’da gerçekleşen Lale Devriminin ülkedeki mevcut olan otoriter ve baskıcı post komünist rejimi yerinden iterek demokratikleşme yolunda ilerleme kaydettiği görülmektedir.

Birçok gazeteci ve medya uzmanları rejim değişikliğinin sivil toplumun temel taşı olan medya üzerindeki kısıtlamaları azaltacağını ummaktaydı. Aynı zamanda Lale Devriminin ülkede devlete ait yayınların özelleştirilmesini teşvik edeceğine, gazetecilerin özgür ve profesyonel şekilde mesleklerine devam edeceğine ve ekonomik açıdan pazar destekli medya sistemi geliştireceğine inanılmakta idi.

Lale Devriminden sonraki ilk yıllarda medya eski dönemlere göre daha bağımsız ve baskıdan uzak faaliyet göstermeği başarmıştır. Fakat ne yazık ki, bu özgür medya ortamı çok uzun sürmedi. Yeniden Kırgızistan’da gazetecilere ve haber ajanslarına şiddet ve taciz olayları devam etmekte idi.

Lale devrimi sonrasında medya hükümete ait bilgilere, haberlere daha rahat erişim sağlasalar da, bu sefer bu sefer ülke vatandaşları yapılan haberlerin şeffaflıktan uzak olduğunu iddia ederek yerel medyaya inanmamaya başlamışlardır.

2009 yılında yapılan araştırmaya göre Kırgızistan'da insanlar daha çok dini kurumlara inanmakta ve güvenmektedir. Ankette güven seviyesine göre ikinci sırada medya ve üçüncü sırada da eğitim sistemi yer almaktadır.

Diğer taraftan zayıf ulusal ekonomiye sahip ülkede pazar destekli medya sisteminin sürekliliğinin sağlanması oldukça güç bir durumdur. Bunun sonucu olarak da yerel medya kuruluşları yabancı yatırımcıların ve yabancı hükümetlere mahsus çok uluslu kurumların finansal desteğine ihtiyaç duymaktadırlar.

Devrimin diğer sonuçlarından biri de zamanında Akayev yanlısı medya devriminden sonra Anti-Akayev ve Bakiyev yanlısı medyaya dönüşmesi olmuştur (Freedman, 2012; 55).

3.2.5 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Medya Sistemlerinin Durumu

SSCB'de kitle iletişim araçları parti ile özdeşleşmiş ve partiye tabi kalmıştır. Aynı zamanda tüm basın üzerinde muhafıza edilen ve düzenli uygulanan sıkı bir pozitif ve negatif kontrol mevcut idi. Sovyetlerin son dönemlerinde ideoloji canlılığını kaybetmiş bile olsa, toplumu ortak bir dile bağlı kılan sıkı ideolojik kontrol devam etmekte idi ve böylece rejime karşı oluşabilecek herhangi bir potansiyel muhalefeti sınırlandırmakta idi (Becker, 2014; 194).

Bağımsızlıkların kavuştuktan sonra ise Kazakistan, Kırgızistan daha demokratik bir gelişim yolunu seçse de, Türkmenistan ve Özbekistan için bu geçerli olmamıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemlerini üç ana başlıkta sınıflandırmak gerekir: (Shafer, Freedman, 2009; 855)

1. Kanunlar ve yönetmelikler de dâhil olmak üzere yasal ortam;
2. Siyasi içerik üzerinde kontrol, sansür, kendini sansür, bilgiye erişim ve editoryal bağımsızlık da dâhil olmak üzere siyasi ortam;
3. Medya mülkiyeti, devlet reklamcılığı, sübvansiyonlar ve medya içeriği üzerinde rüşvetin etkileri de dâhil olmak üzere ekonomik ortam;

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya toplum için birkaç rolü ifa etmektedir:

1. Propaganda rolü

Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bağımsızlık döneminde de medya hükümette olan siyasi elitin ve iktidar partisinin görüşlerini yaymaktadır. Açık propaganda şeklinde devam eden bu durum Orta Asya ülkelerinde demokrasinin oldukça zayıf gelişim düzeyinde olduğunun göstergesidir.

2. Eğitici rolü.

Sovyetler döneminde medyanın ana görevi toplumu Sovyet ideolojisine uygun bir biçimde eğitmek idi. Radyo ve televizyon yayıncılığında eğitim amaçlı çok sayıda programa rastlanmakta idi. Bağımsızlıklarına kavuşan Türk cumhuriyetlerinde medyanın eğitici rolü halen devam etmektedir. Özellikle sadece devlet yayın kuruluşlarına sahip Türkmenistan cumhuriyetinde eğitim amaçlı programların yayınları sürdürülmektedir.

3. Eğlendirici rolü.

Sovyet döneminde devlet televizyonunda sürekli konserler, tiyatrolar, çocuklar için eğlence programları yayınlamakta idi. Medyanın bu rolü bağımsız Orta Asya ülkelerinde de çok geniş kullanıma sahiptir. Bu ülkelerin yayın politikası toplumu eğlence ve magazin programları ile ‘oyalayıp’ halkı ülke çapında cereyan eden siyasi olaylardan, yolsuzluklardan uzak tutmayı amaçlamaktadır. Bölgede yaşayan vatandaşlar da bu tarz eğlence ve magazin programlarını izleme merakındadır. Dolayısıyla, medyanın bu rolünü kullanan hükümet halkı bu yöntemle ‘uyutarak’ ülkede her şeyin yolunda olduğunu gösterme eğilimindedir.

Post komünist rejimden sonra Orta Asya ülkelerinde ‘elit süreklilik’ terimi çok kullanılmaya başlanmıştır. Elit süreklilik piyasalaştırma süreci var olduğunca sosyolojik bir teoridir, ama demokratikleşme ve bağımsız medya şartlı ve bağımlıdır. ‘Elit süreklilik’ teorisinde Sovyet sonrası siyasi seçkinler özel işletme sahibi olma yolunda kendi

konumları ve işleriyle ilgili yeniden yapılandırma yolunu izlemişlerdir (Sparks, 2008; 11).

3.2.6 Medyanın Genel Sorunları

Orta Asya ülkelerinde yaşanan istikrarsızlığın temelinde birçok neden yer almaktadır. Bunlar; yerel çatışmalar, etnik sınıflar, toprak ve su kaynakları üzerinde çatışmalar, rejim değişikliği ve 2004'ten sonra Afganistan'da kaynaklanan bölgesel belirsizliklerdir. Z. Huasheng “kontrollü bir değişimin” Orta Asya devriminden daha iyi olacağını, hükümetlerin anarşiden daha iyi olacağını belirtiyor. Devrim insani kayıplardan ve sosyal hasarlardan daha da fazlasını içerir ve devrimin çıktıları ne öngörülebilir ne de tahmin edilebilir. Anarşi daha çok kargaşa ve çatışmaya neden olur. Oş'un etnik sınıfı bir anarşik durumun sonucunda meydana gelmiştir. Anarşi özellikle bölgeler için tehlikeli olabilecek aşırı grupların yükselişi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerde tanımlanması ve kontrol edilmesi gerekli olan hareketler görülmektedir. Bölge insanında bağımsız devlet olma arzusunun dışarıdan dayatılan “demokrasi kuşağı oluşturma” telkininin önüne geçeceği söylenebilir (Macit, 2012; 50).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki yönetim sistemleri arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Bölge ülkelerinde başa gelen liderlerin uzun süre iktidarda kalmaları ve bunu sağlamak için her türlü yolu denemeleri önemli bir benzerliktir. İktidarı koruma güdüsü kaçınılmaz olarak baskıcı eğilimleri beslemekte ve baskı siyasi tecrübenin önemli bir parçası olmaktadır.

Siyasi iktidarların baskıları, yolsuzluklar ve yanlış uygulamalar İslami hareketliliği de güçlendirmektedir. Müslüman çoğunluğun yaşadığı bu bölgelerde ekonomik sıkıntılar altında yaşayan halkların son zamanlar çok daha fazla dini-siyasi akımların etkisine girdiği bir gerçektir. Özellikle Afganistan'da Taliban'ın etkin olduğu bölgelerdeki eğitim kamplarına giden gençlerin, yıllar sonra ülkelerine dönerek yeni bir hareketin öncüsü olmaları yeni bir duruma ve insan tipine işaret etmektedir. En basit dini özgürlüklerin yok edilmesi ve diğer siyasi partilerin giderek etkilerinin azalması, yaşanan hayal kırıklığı aşırı eğilimlere ilgiyi artırmaktadır.

Orta Asya Türk Devletleri'nin barındırdığı riskler sadece iç dinamiklerle ilgili değildir. Bir tarafta Çin, Rusya, Almanya, Hindistan, İran gibi bölgesel ve küresel aktörlerin bölgede artan baskısı, diğer tarafta ABD'nin NATO ve benzeri araçlarla bölgeyi kontrol altında tutma faaliyeti bu ülkeleri kısıkaç altına almaktadır. Yoğunlaşan baskı söz konusu ülkelerin tabii seyrini bozmakta ve güvenlik merkezli politikalara sarılmalarına neden olmaktadır. Demokrasi kültürünün oluşmasını engelleyen bu durum ortada olduğu halde bölgenin demokrasi kuşağı modeline dâhil etmenin başka bir anlamı olduğunu göstermektedir. İki yönlü baskı bölgede radikal eğilimleri beslemekte, aşırılığın ürettiği ayrışma ve cepheleşme hareketleri dış müdahaleye kapı açmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 1990 sonrası küresel sistemin de etkisiyle ideolojik kuşatmalara ve etnik-ideolojik-dinsel operasyon olan etno-teolojik operasyonlara maruz kalmaktadır. Bu durumun başkaldırı ihtimalini besleyen bir unsur olduğu açıktır (Macit, 2012; 65).

Orta Asya ülkelerinde yaşanan siyasi, iktisadi olaylar kitle iletişim alanını da derinden etkilemiş ve bu ülkelerdeki medya sektöründe ciddi sorunlara yol açmıştır. Brown (1995) SSCB'nin son başkanı Mihail Gorboçovun glasnost ve açıklık politikalarının Orta Asya ülkelerinde hiçbir zaman kök salmadığı sonucuna varmıştır (Brown, 1995; 254).

Bu bölge ülkelerinin kitle iletişim araçlarının en büyük sıkıntısı maddi olarak bağımsız olamamasından kaynaklanmaktadır. Maddi olarak hükümete muhtaç kalan medya demokratik bir ortamda çalışamamakta ve bağımlı bir medya konumuna düşmektedir. Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan medyasının mali sıkıntıları medya kuruluşlarının normal şartlar altında çalışmasını engellemektedir. Türkmenistan'da ise durum biraz farklıdır. Burada tüm medya organlarının devlete ait olması onları maddi sorunlardan da kurtarmaktadır. Tüm masrafları hükümet tarafından karşılanan bu medya kuruluşları refah bir düzen içinde çalışmaktalar.

Orta Asya ülkelerinde gazetecilik alanında var olan en önemli sorunlardan biri de basılacak kâğıt yetersizliğidir. Genelde Rusya'dan ithal edilen kâğıt ücretleri çok pahalıdır, çünkü Ruslar Orta Asya ülkelerinden çok ücret talep etmektedir, diğer taraftan da Rusya ve Kazakistan sınır kapılarında gümrük ücretleri çok yüksektir. Aynı zamanda tengeyi (Kazakistan para birimi), somu (Kırgızistan ve Özbekistan para birimi), manatı

(Türkmenistan para birimi) Rus parası rubleyle değişmek hem zor, hem de pahalıdır. Ulaşımın da pahalı olduğunu düşünürsek (özellikle Kırgızistan’da) kâğıdın Orta Asya’ya maliyetinin neden bu kadar yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Olcott, Horvitz, 1994; 21).

Diğer önemli sorunlardan biri de baskı matbaalarına erişimdeki zorluklardır. Hükümete mahsus matbaalar hem çok pahalı, hem de güvenilir değildir. Özel matbaaların sayısı ise çok azdır. Hükümet matbaaları malzeme ve kapasite eksikliğini gerekçe göstererek genelde bağımsız veya muhalefet yanlısı yayınları basmayı reddetmektedir. Tüm durumlarda, hükümet matbaalarını küçük tirajlı gazeteler için ekonomik açıdan uygun olmayan 50.000 üzerindeki büyük tirajlı baskılar basmak için inşa etmiştir (Johnson, Olcott, Horvitz, 1994: 22).

Medya alanında bir başka sorun da vergi konusudur. Hükümet, devlet tarafından işletilen medya ile özel medya kuruluşları arasında ayırım yapmaktadır. Özel ve muhalif yönlü medya kuruluşlarına haksız vergi işlemleri uygulansa da, devlet yayın organları çoğu zaman bu vergilerden muaf tutulmaktadırlar. Hükümete mahsus medya organları çoğu zaman reklamlardan kazandıkları gelirlerden katma değer vergisi ödememektedir. Aynı zamanda özel yayın kuruluşları kazandıkları gelirden ödedikleri yüzde 20 vergiler onlara ciddi mali dezavantajlar getirmektedir, çünkü bu yüksek vergiler yüzünden özel medya kuruluşları her ay ödemesi gereken kira ve diğer faturalar konusunda oldukça zorluklar çekmektedir. Bundan dolayı da Orta Asya ülkelerinde çoğu zaman özgür faaliyet gösteren küçük medya işletmeleri kapanmakta veya hükümete sığınarak devletten maddi destek almaktadır.

Orta Asya’da özel medya girişimcileri devlet yetkililerine sürtünmekten kaçınarak, birçok konuda temkinli davranmaktadırlar. Özel medya kuruluşlarının ayakta durması reklam pazarından ve sponsorluktan gelen finansal desteğe bağlıdır. Onlar reklam pazarı çekmek için yeteneklerini etkileyebilecek siyasi çatışmaları önlemek için çok dikkatli olmak zorundalar (International Media Support, 2008; 15). Çünkü reklam veren şirketlerin büyük çoğunluğu devlet yetkililerinin kendilerine veya yakınlarına ait olmaktadır. Bunun için bu insanlarla iyi geçinmeleri onların yayın hayatının ömrünü de uzatmaktadır.

Yukarıda sıraladığımız nedenleri göz önünde bulundurursak bu bölge ülkelerinde medyanın özgür ve bağımsız olamamasını anlamak hiç zor değildir.

Orta Asya ülkeleri medyasında yurtdışından haberlere ve bilgilere çok az yer verilmektedir. Hatta yabancı ülkelere alınan enformasyon çok kez denetlenmekte ve en uygun olanlar içlerinden seçilerek yayınlanmaktadır. Rusya'nın bazı televizyon kanalları naklen yayınlar için Orta Asya ülkelerinden yayın ücretleri talep etmekte, hükümetler ise bu ücretleri vermekten imtina etmektedir. Böyle olunca da, yurtdışı yayınları olarak zaten genelde Rusya'dan yayın alan Orta Asya medyasında dışarıdan enformasyon girişi sınırlandırılmaktadır (Johnson, Olcott, Horvitz, 1194; 26).

Ne Kazakistan, ne de Kırgızistan medyası Reuters, AP gibi dünyaca ünlü uluslararası haber ajanslarına abone olmaya güçleri yetmekte, ne de yurtdışındaki muhabirlerini maddi olarak desteklemektedir (Johnson, Olcott, Horvitz, 1994: 25).

Bölge medyasının sorunları arasında halkın genel olarak bilgi yetersizliği ve parçalanmış ulusal kimliği gibi önemli sorunlar da yer almaktadır. Ortak kökene bağlı olmayan, etnik, ekonomik ve diğer farklılıkların abartılı bir şekilde gösterilebileceği yabancı televizyon kanallarında bazı haberlerin patlak vermemesine çok dikkat edilmektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde medyanın gelişimini engelleyen unsurlardan biri de sosyo-politik, ekonomik ve kültürel seçkinlerin zihniyetlerinde değişmeyen geçmişten kalan komünist kültürün devamlılığıdır (Kenny, Gross, 2008; 523).

Bölge ülkelerinde medyanın genel sorunlarını kısaca özetlemek gerekirse, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin medya düzeninin ve yapısının değişmesinde hangi maddelerin etkili olabileceği aşağıda sıralanmıştır: (Toepfl, 2013; 252)

1. Eski rejimin çöküşünden önce gazeteciler arasında komünist kuralın meşruiyet derecesi;
2. Eğitim kurumlarının gazetecilik eğitimi ile ilgili Batı standartlarına ne derece adapte olması;

3. Siyasi muhalefetin gücü;
4. Yargı sisteminin bağımsızlığı derecesi;
5. Reklam piyasalarının büyüklüğü;
6. Medya pazarında yabancı sermayenin payı;
7. Gayri safi milli gelir içinde doğal kaynakların payı;
8. Medya özgürlüğü ile ilgili vatandaşların tutumları;
9. Vatandaşların kitle iletişim araçlarına güveni;
10. GSYH'nin gelişimi;
11. Batıyla olan ilişkilerin derecesi;

3.2.6.1 Medya Üzerinde Devlet Baskısı

Medya üzerinde siyasi ve idari kontrolün kapsamı ülkelerin demokratik, yarı-demokratik veya otokratik olup olmadığına bağlıdır. Devlet siyaseti ve yasal çerçevesi çok az sayıda medya kuruluşunu devletin veya siyasi kontrolün dışında tutarak onlara hukuki ve mülkiyet statüsünü elde etmeye izin vermektedir. Siyasal sistem düzeyinde kabul edilecek özel kurumsal çözümler medya düzeyinde çoğaltılmaktadır. Bu durum özellikle düzenleyici otoritelerin siyasi iktidar yapısının doğrudan uzantısı olan yayıncılık sektöründe belirgindir: onların bileşimi yürütme yapısının ve seçim sisteminin türüne göre belirlenmektedir. Ülkelerdeki medya özgürlüğü ve bağımsızlığı önemli bir ölçüde siyasi elitler arasındaki davranış ve tutumlar üzerindeki normatiflere bağlıdır, medya özellikle demokratik değerler ve davranışlar üzerindeki tavırları ile devlet kurumlarıyla karşı-karşıya kalmaktadırlar (Jakubowicz, 2007; 16).

Geçiş döneminde ve sistemik dönüşüm sürecinde post-Sovyet ülkeleri sistemik medya politikalarını izlemiştir. Bu ülkeler genel medya politikasında “atavistic” (devamlılığı veya etkili komutanın yeni şekillerini içeren kontrol sistemlerinin, medyayı

kontrol etmek için siyasi seçkinlere izin vermesi) ilkeye yönelmişlerdir. (Jakubowicz, 2007)

Siyasal sistem türleri ve medya politikası yönelimleri arasındaki eşleşme mükemmel değildir. Partitokratik sistemler kamusal hayatın her alanının politikleşmesi ile birlikte (İtalyanca pan politicismo komünizm sonrası versiyon), medyanın da siyasi elitler tarafından kontrol edilmesini tercih etmektedirler (Jakubowicz, 2007; 21).

Siyasi elitler medya üzerinde baskı kurmak için gün be gün daha aktif bir şekilde medya politikalarını izlemekte ve olumlu kapsama alanı sağlamak için gerekli önlemler almaktalar. Richter (2008) Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde bu amaç için kullanılan yöntemleri saptamıştır:

- Devlet yetkilileri gayri-resmi olarak medyada olan sirkülasyona rehberlik etmektedir.
- Devlet veya devlet kontrolündeki medya altyapısı bağımsız veya muhalif yönlü medya için hizmet vermeyi reddetmektedir. Mesela, Özbekistan’da ve Kazakistan’da devlete yakın kişiler tarafından yönetilen matbaalar ve yayın kuruluşları muhalif fikirli siyasilere kapılarını kapamakta ve iktidarın amaçları doğrultusunda üretim yapmaktadır.
- “Hain ve sadakatsiz” medya için bilgi ve reklam kısıtlaması yapılmaktadır.
- Devlet kendi sübvansiyonlarını ve tekellerini “sadık” medya lehine istismar etmektedir.
- İktidar yetkilileri düzenleyici ve denetleyici işlevleri kötüye kullanmaktadır. Örneğin, yetkililer yayın düzenleyici kurumların lisans ilkesini kullanarak “sadakatsiz” medyayı cezalandırmakta ve “sadık” medyayı ödüllendirmektedir.
- Kurum içi sansür
- Ülkede cereyan eden olaylara medya tarafından verilen tepkilere yasadışı baskıların uygulanması. Burada hükümet ve kamu görevlileri medya ve

gazetecilere olağanüstü zorluklar çıkarmaktadır. Bu zorluklara “fiziksel saldırı ve korkutma yoluyla sansür”, aynı zamanda “öldürerek sansürleme” gibi içerikler dâhildir.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki devlet yetkilileri yukarıda sıraladığımız önlemlerin hepsini veya bir kısmını uygulamaktadır, fakat öncelikli olarak geleneksel ve yeni internet medyada görünen herhangi kontrolsüz içeriği önlemek için ciddi çaba sarf etmektedirler (Jakubowicz, 2007; 34).

Siyasi sistem içinde yer alan baskının en önemli kaynağı siyasal muhalefettir. Bu faktörün etkisi Orta Asya medyasının geçiş süresince izlenebilmektedir. Baskının ikinci en önemli kaynağı yargı sistemidir. Orta Asya ülkelerinde mahkemelerin siyasi elitlere bağlılığı bağımsızlıktan sonraki dönemde de çok eleştirilmektedir. Eleştirel ve muhalif yönlü gazetecilere karşı şiddet suçları faillerinin davaları çoğu zaman açılmamakta veya çekinilerek kovuşturulmaktadır (Toepfl, 2013; 246).

3.2.7 Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Medyasında Hukuki Düzenlemeler

Bu alt başlık hukuki düzenlemelerde ve uygulamalarda eleştirel medya konularını dikkate alarak bu sistemi incelemekte ve sonunda da hükümet ve medyanın birlikte ifade özgürlüğünün gelişiminin sistematik yörüngesi boyunca şiddet ve ihmal yoluyla oluşturduğu bir sistemin ortaya çıktığını göstermektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin her birinde yaşanan mevcut siyasi değişimler her ülkenin kendi çıkarları doğrultusundaki politikalarını da değiştirdiğini gözlemlemektedir. Kırgızistan devrimi, Kazakistan’ın finansal baskıya uğraması, Özbekistan’da çıkan olayların sert bir şekilde susturulması tüm bunlara birer örneklerdir.

Bu politikalar farklı gibi görünse de, aslında ulusal ve bölgesel anlamda “sistem” üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Orta Asya’da sistem hep aynı kaldığı için her geçtiğimiz gün özgür medya için alan daralmaktadır (hatta devrim sonrası Kırgızistan’da bile durum aynı).

1990’ların başlarında, yani Orta Asya Türk cumhuriyetleri yeni yeni bağımsızlıklarına kavuştukları zaman gazeteciler daha özgür faaliyet alanına sahiplerdi

ve özgür medya organlarının sayısında da bir patlama görülmüştür. Bağımsızlığın ilk yıllarında medya deneyimsiz idi ve kendi başına hareket etmekteydi, aynı zamanda finansal sorumlulukları yoktu ve gazetecilik tarzları da daha şekillenmemişti. Ne kadar ki, hükümet iktidardaki gücünü daha kavrayamamıştı, kitle iletişim araçları üzerinde de nezaret bir o kadar zayıftı (International Media Support, 2008; 14). Yayıncılar, editörler ve yazarlar gelişigüzel bir şekilde kendi özgürlüklerinin sınırlarını test ettikten sonra, Orta Asya’da bulunan hükümetler 1990’ların sonlarından itibaren medyanın böyle özgür faaliyetlerini tehlikeli bulmuş ve çok küçük yasal bahanelerle medya organlarını kapatmaya başlamıştır. Bu ilk dönemlerde iktidar seçkinleri kendi ülkelerinde otoritelerini sağlamlaştırmak için siyasi ve ticari yöntemlere başvurmuştur (Allison, 2006; 93).

Böylece, rejim değişikliğinin yetersizliği ve rejim değişikliğinin önlenmesi- Orta Asya’da siyaset ve medya manzarasını tanımlamakta kullanılan en uygun deyimlerdir. Diğer politik seslerle mücadele etmek için iktidardaki aileler ülkedeki medya holdinglerine sahiplenmiş ve tüm Orta Asya ülkelerinde devlet kontrolündeki medya organları ülkedeki diğer görsel ve yazılı medya üzerinde sanal tekele sahip olmuştur (Allison, 2006; 94).

Özel medya kuruluşları da bu sistemin oluşmasına ve ayakta durmasına yardımcı olmuştur, dolayısıyla onlar da iktidar yetkilileri ile yaşadıkları sıkıntılarda masum değillerdir. Hükümet seçici olarak yasalara uymamakta, böylece devlet ve özel medya organları da tutarlı bir şekilde yasaları çiğnemektedir. Zaman zaman medya mensupları yasaları mevcut mevzuattan habersiz bir şekilde, bazı zamanlar ise mevcut yasaları kasıtlı bir şekilde hiçe sayarak ihlal etmektedirler. Finansal güçlükler bu durumlara olanak sağladığından medya çalışanları hükümet tarafından satın alınmış konumuna gelmektedirler. Böylece, editörler ve gazeteciler kendilerini suçlu his etseler de, bu sistem ile el ele tutmak zorunda kalmaktadırlar.

Orta Asya’da medya ortamını anlatırken “bağımsız medya”, “özel sektör ait medya” ve “muhalif medya” terimlerini birbirinden ayırt etmek gerekir. “Bağımsız” teriminin çağrıştırdığı düşünce özgürlüğüne ve siyasi yanlılığın yokluğuna Orta Asya medyasında rastlamak oldukça zordur, çünkü burada medya sahipleri büyük oranda

medyanın içeriğini ve yönünü dikte ederek belirlemektedirler. “Özel sektöre ait medya”nın büyük çoğunluğu da hükümet yanlısı politika yürütmektedir, çünkü bu kuruluşlarının sahipleri iktidar üyeleridir. Ancak Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde az sayıda “muhalif medya” kuruluşları da faaliyet göstermekte ve bunların çoğunun sahibi de muhalif siyasilerdir; böylelikle hükümet yanlısı politikaya sahip olmasalar da, burada çalışan gazeteciler bazı siyasi figürlerin propaganda araçları haline gelmektedirler (Allison, 2006; 94).

Orta Asya ülkelerinde ifade ve basın özgürlüğüne en liberal yaklaşım Kırgızistan Anayasasının 16. Maddesinde sunulmuştur: “Kırgızistan’da yaşayan tüm vatandaşlar düşüncelerini, görüşlerini serbestçe yayabilmek hakkına ve ifade özgürlüğüne sahiptir. Aynı zamanda edebi, sanatsal, bilimsel ve teknik yaratıcılık konusunda serbest faaliyete sahip insanlar özgür medya kuruluşu kurabilmekte, özgür bir şekilde bilgiye erişmekte ve yayabilmektedirler” (Haghyeghi; 215-216). Bunun aksine, Özbekistan Anayasası basın ve ifade özgürlüğü konusunda en kısıtlayıcı ve belirsiz maddelere sahiptir. Kitle İletişim başlıklı 15. Maddede şöyle yazılmaktadır: “Kitle İletişim Araçları özgürdür ve yasalara uygun olarak faaliyetlerinde serbestlerdir. Bilgilerin güvenilirliği sorumluluğunu üstlenmek ise Kitle İletişim Araçlarının ana görevi olarak kabullenilmektedir” (Constitution of the Republic of Uzbekistan, 1992; 18.)

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde her ülkenin medya ortamını karşılaştırmak için aşağıdaki altı medya hukuku konularındaki yasaları incelemekte fayda vardır: (Allison, 2006; 95)

1. Medyanın tescili
2. Frekans lisansı
3. Sansür
4. Bilgiye erişim
5. Yayın yoluyla hakaret ve iftira
6. Vergiler

Medyanın Tescili

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya kuruluşları sahiplerinin üstesinden gelmesi gereken ilk engel kayıt yaptırmaktır ve bunun için o medya ya siyasi açıdan sade ya da iktidar yanlısı siyasi görüşlere sahip olmalıdır. Kayıt ve lisanslama işleri ilk önce sıkı bir devlet kontrol mekanizmasından geçmelidir.

Mülkiyet şekilleri ne olursa olsun, Orta Asya’da enformasyon başlığı altında malzemeler üreten tüm kitle iletişim araçlarının kayıtsız faaliyet göstermesi kesinlikle yasaktır. Diğer taraftan Orta Asya’da web siteleri, internet kanun yapımcıları için oldukça problemlili bir durumdur ve tüm bu ülkeler web sitelerinin kayıtlanma işinde çıkarılan sorunlarla mücadele etmektedirler (Allison, 2006; 96).

Medya kuruluşlarının kayıt işlemleri ülkelere göre değişiklik göstermekte ve uygun bakanlıkların (Enformasyon veya Adalet Bakanlığı) kararı ile 15 gün ile bir ay arasında sürmektedir. Fakat bu kayıtlama işlerini yapan bakanlıklar en iyi ihtimalle çok yavaş çalışmakta veya muhalefet medya organlarına karşı ise “kötü” davranarak işlemleri kasten uzatmaktadır. Kayıtlama organları hiçbir açıklama yapmadan ve hesap vermeden tescil işlemlerini belirtilen tarihten çok daha uzun sürede halledebilmektedir. Medya uzmanları bazı gecikmeleri geçerli ücret yetersizliğine bağlasalar da, tescil işlemleri genellikle politik nedenlerle tevkif edilmektedir. (Allison, 2006; 97)

Frekans Lisansı

Televizyon ve Radyo kuruluşlarına frekans lisansının sağlanması Orta Asya’da medya yasasının en sorunlu alanıdır. Bu yasalara, yayıncılık sektöründe faaliyet gösteren medyayı bağımsız yayın ortamından uzak tutmak için çok sık başvurulmaktadır. Özellikle bağımsız yayın organlarının sayısının fazla olduğu Kazakistan’da frekans lisansı konusuna özenle yaklaşılmakta ve yetkiler bu yasalardaki şartları bilerek zorlaştırmaktadırlar. Türkmenistan’da ise frekans lisansı konusunda sıkıntı yaşanmamaktadır, çünkü tüm yayın organları devlete mahsustur. Kırgızistan ve Özbekistan ise birkaç senedir yeni yayın lisansları vermeyi durdurmuş olmasına rağmen, Kırgızistan frekans lisansı konusunda yeni yasal düzenlemeler üzerinde çalışmaktadır (Allison, 2006; 97).

1990'lı yılların sonlarında Kazakistan hükümeti bağımsız medyaya karşı lisans yasasını kullanan “örnek” Orta Asya ülkesi idi. AGİT'in raporuna göre, 1997 yılında kabul edilen frekans lisansı yasasından bir yıl sonra aşırı pahalı lisans ücretlerinden dolayı 20'e yakın yayın istasyonu kapatılmıştır. Bu yasaya göre yeni yayın organının faaliyeti için iki tür lisansa sahip olması gerekmektedir: yayın lisansı ve frekans izni. Frekanslar ilgili kurum tarafından genelde ya ihale yoluyla, ya da başvuru işlemleri sonucu dağıtılmaktadır. Frekansların iki temel çeşidi vardır: çok yüksek frekans (VHF) ultra yüksek frekanstan (UHF) daha güçlüdür. Dağlık araziye sahip Orta Asya ülkelerinin yayın sistemi için de VHF sinyalleri daha arzu edilirdir. Tüm bu tarz yasalar aslında belli siyasi görüşlere sahip yayın kuruluşlarını susturmak veya zayıflatmak amacıyla yetkililer tarafından kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaktadır.

Sansür

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin hepsinde sansür anayasa ve diğer yasalar tarafından yasaklanmıştır. Bu cumhuriyetler arasında Özbekistan'da durum biraz farklı gelişmiştir. Böyle ki, 1992 yılında Özbekistan'da anayasa tarafından sansür yasadışı ilan edilmesine rağmen, Sovyet sonrası dönemde sadece Özbekistan'da 10 yıl süren resmi sansür mevcut olmuştur. “Devlet sırlarının korunması” adı ile kurulan resmi bir organ bu ülkede resmi bir ön-yayın sansürü uygulamıştır. Özbekistan'da resmi sansür 2002 yılının mayıs ayında resmi olarak kaldırıldı, fakat bu durum editörlerin işlerini daha da zorlaştırmıştır. Çünkü kendi yayın akışlarında veya haber bültenlerinde ülke yönetimi ve iktidar ile ilgili kritik malzemelerden sorumlu olmak artık tamamen onların görevi olmuştur (Allison, 2006; 99).

2004 yılının Ağustos ayında Özbekistan Milli Savunma Bakanlığı tüm medya kuruluşlarına mektup göndermiştir. Mektupta medya organlarının askeriye ile alakalı haberleri, enformasyonu yayınlama bilmesi için bakanlıktan onay almak zorunda oldukları belirtilmiştir. Bu da doğal olarak Savunma Bakanlığına medya üzerinde tam kontrol sağlama fırsatı vermektedir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde resmi olarak sansür yasaklansa da, bu ülkelerde birçok gayri resmi sansür mekanizmaları vardır:

1. Hükümet onlara zıt düşen medya organlarının türlü bahanelerle elektriğini veya suyunu kapatmakta;
2. Muhalif gazeteciler sürekli şiddete maruz kalmakta ve tehdit altında yaşamakta;
3. Medya kuruluşlarında yapılan aşırı vergi denetlemeleri;
4. Enformasyon ablukaları
5. Yayın öncesi haberin incelenmesi talepleri.

Bu cumhuriyetlerde kendine sansür ya da diğer adıyla dâhili sansür daha ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Bu ülkelerdeki gazeteciler yerel yönetimden veya çalıştıkları kurumların başkanlarından, editörlerinden çekindikleri için kendileri bile çoğu zaman kendilerine “oto-sansür” uygulamaktadırlar. Çünkü bu gazeteciler işlerini ve canlarını kaybetmekten ciddi anlamda korkmaktadırlar (Allison, 2006; 99).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde medya ekonomik zorunlulukların, sosyal yükümlülüklerin mağdurudur ve böyle bir bölgede gazetecilerin fiziksel saldırıya uğrama, hapsedilme ve öldürülme korkusuyla kurmuş olduğu bir oto sansürün mevcutluyu gayet doğaldır. “Sınır Tanımayan Gazeteciler” (The Reporters Without Borders) Cemiyetinin Özgürlük Endeksindeki 169 ülkeyi kapsayan listede Kazakistan 125. , Kırgızistan 110. , Özbekistan 160. , Türkmenistan ise 167. sıradadır. Bu sıralama aslında Orta Asya’daki medyanın genel durumu hakkında bize fikir vermektedir.

Son yıllarda Kazakistan’da televizyon kuruluşları kendi bünyelerine çok sayıda hukukçular almakta ve yayına giden tüm haberlerin hukuki boyutlarını kendine avukatlarına kontrol ettirerek yayınlamaktadırlar.

Bu dört cumhuriyette aynı zamanda, devlet telekomünikasyon kuruluşları internet sağlayıcılarının pazarını tekelleştirerek hükümete belirli internet sitelerindeki bilgi trafiğini denetlemek anlamında kolaylıklar sağlamaktadır. Tüm bu ülkelerde, özellikle de Özbekistan’da akıllı internet kullanıcıları giderek artan bu internet sansürünü yıkmak için proxy sunucularını kullanmayı öğrenmektedir.(Allsion, 2006; 100).

Enformasyona erişim

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya yasaları vatandaşlarına ve aynı zamanda tüm gazetecilerine bilgiyi özgürce araştırmak, toplamak ve yaymak hakkını tanımaktadır. Bu yasal güvenceler teoride çok iyidir ve ilk bakışta tüm gazetecilere, vatandaşlara resmi bilgilere sınırsız erişim sağlama izlenimi vermektedir.

Fakat bu “sınırsız erişim” bazen gazetecilerin başına bela da olabilmektedir. Hükümet yetkilileri gizli bilgileri ifşa ettiği için gazetecilerin aleyhine mahkemede davalar da açabilmekte ve hakem gazetecinin ulusal güvenliği tehlikeye atan enformasyonu yaydığını düşünürse gazeteciye ceza da verebilmektedir. Yetkililer tarafından politik açıdan en hassas konular olarak sınıflandırılan devlet sırlarını toplumun bilmesini istemeyen iktidar yanlıları bu bilgilere erişen ve yaymaya ceht eden gazetecileri cezalandırma imkânına sahiptirler.

Orta Asya ülkelerindeki bilgilere erişimle ilgili yasalar gazetecilerin güncel bilgilere olan ihtiyacını dikkate almadan hazırlanmaktadır. Kazakistan yasaları bilgiye erişim konusunda çok ideal görünse de, uygulamada maalesef örneklerine rastlanmamaktadır. Kazakistan medya mevzuatında devlet yetkililerine yöneltilen soru talebinin alınmasından itibaren üç iş günü içinde cevap verilmektedir yazılmasına rağmen resmi organlar “özel soruşturma” gerektirmeyen bilgilerin hiç birine bir aydan önce cevap vermemektedir. Kırgızistan’daki resmi kurumların cevap verme süresi minimum 15 günse, Özbekistan’da yasal zaman sınırı bir aydır. Bir ay ve hatta 15 gün bile gazetecilerin haberleri hazırlamasında çok kısıtlı bir zaman içermektedir. Dolayısıyla, Orta Asya ülkelerindeki bilgiye erişimle ilgili yasalar gazetecilerin güncel bilgileri toplayarak kamuya iletmesine engel olabilmektedir. İş böyle olunca, gazeteciler yasal olmayan yollardan resmi bilgilere ulaşma çabaları içine girmekte ve kariyerlerini, hayatlarını tehlikeye atmaktadırlar. Diğer taraftan böyle durumla karşılaşan gazeteciler hiçbir zaman konuyu mahkemeye taşımamaktalar, çünkü mahkemenin özgür faaliyet gösteremediği Orta Asya ülkelerinde dava her halükarda gazetecinin aleyhine sonuçlanmaktadır (Allison, 2006; 101).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yolsuzluk oranı oldukça yüksek düzeydedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütünün yolsuzluk algı endeksi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin hepsinin dünya sıralamasında çok kötü durumda olduğunu belirtmektedir.

Orta Asya ülkelerinde medya holdinglerinin çoğu devlet yetkilileri ve onların akrabalarının elinde olduğu bilinse de, resmi evraklarda isimleri geçmemektedir. Örneğin, Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in kızı Dariga Nazarbayeva ülkedeki medya sektörünün büyük çoğunluğunu yönetmektedir, fakat resmi olarak birçok medya kuruluşunda adı geçmediğinden bunu kanıtlamak bir hayli güçtür.

Tüm bu kısıtlamalar dört Türk cumhuriyetindeki gazetecileri resmi kaynaklar tarafından doğrulanmayan bilgileri de yayınlamak zorunda bırakmaktadır. Genel olarak zaten gazeteciler resmi devlet kuruluşlarındaki tanıdıkları aracılığıyla birçok bilgiye erişmekte, fakat bilgileri aldığı kaynakların isimlerini asla açıklamamaktadırlar. Aynı zamanda haberleri hazırlarken duydukları söylentileri, dedikoduları yayınlarak halkı çok da doğru olmayan yollarla enformasyona kavuşturmaktadır (Allison, 2006; 102).

İftira ve Hakaret

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya yasalarının en sorunlu yönü gazetecilerin iftira, hakaret, manevi zararlar ve bu gibi konularda mahkeme davalarının sonucunda hükümlü durumuna düşebilmesidir. Orta Asya ülkelerindeki iftira ve hakaret ile ilgili yasalar uluslararası standartlara uymamaktadır; çünkü bunlar halen suç teşkil etmektedir. İftira suçunda ceza alan gazetecilere çok nadiren rastlanmaktadır; örneğin Semerkant merkezli gazeteci Şadi Mardiyev 1998 yılında bir hiciv TV yayını için hakaret suçundan 11 yıl hapse mahkûm edildi. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde manevi zararlardan dolayı tazminat talep edilmesi için aşağıdaki şartların yerine getirilmesi gerekmektedir:

1. Yayın içeriğine inançlar ve değerler gibi konuların dâhil edilmesi
2. Yayın içeriğine yanlış bilgilerin dâhil edilmesi

3. Yayın içeriğine sosyal veya ahlaki açıdan şeref, hasiyet ve iş itibarının zedelenmesi gibi konuların dâhil edilmesi

Böyle durumlarda her iki tarafın da ispat yükümlülüğü söz konusudur: davacı tarafın ününün, statüsünün zarar gördüğünü kanıtlaması gerekirken, davalı taraf (medya kuruluşu) da enformasyonun doğruluğunu kanıtlamak zorundadır.

İftira davalarında yasal olarak bir sınırlama da yoktur, yani gazetecinin makaleyi yazdığı tarihten yıllar sonra da iftira nedeniyle ceza alma durumu vardır. Böyle durumlarda da karşı tarafın manevi tazminat talebi oldukça yüksek miktarlara ulaşabilmektedir (Allison, 2006; 103).

Hükümet yetkilileri de iftira ve hakaret ile ilgili yasaları değiştirmekte kararsızlar, çünkü onlar bu yönetmeliklerde gevşeme olduğu takdirde gazetecilerin yazdığı makalelerinde hakaret ve iftira dolu cümlelere daha geniş yer verebileceğinden korkmaktadırlar. Böyle olunca da, hükümet yetkililerinin statülerine gelecek zarar karşısı alınmaz ve kontrolsüz bir şekilde gelişebilir (Allison, 2006; 103).

Vergiler

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde İftira ve hakaret yasaları gibi vergi yasaları da oldukça sıkıntılı bir durumdadır ve bu yasaların uygulama alanında da sıkça sorunlar yaşanmaktadır. Bu cumhuriyetlerde (Kazakistan hariç) medya da dâhil olmak üzere tüm işletmeler oldukça aşırı vergiye tabi tutulmakta ve böyle olunca da çoğu işletmenin vergi kaçırması yaygın bir hal almaktadır. Vergi kanunları sadece devlet dışı (ticari) kuruluşlar veya kişiler için geçerli ve özel sektöre ait medya da büyük çoğunlukla muhalif yönlü medya olduğu için vergilerin bu denli yüksek olması hükümet açısından son derece avantajlı bir durumdur. Örneğin, Özbekistan medyasının yüzde 20 oranında KDV ve yüzde 15 oranında da reklam vergisi vardır. Bu durum Özbekistan'daki özel medya kuruluşlarını oldukça zorlamaktadır. Aynı zamanda bu durum medya organlarını hükümet ile arasını iyi tutmak zorunda da bırakmaktadır. Fakat Kazakistan Orta Asya'daki diğer Türk Cumhuriyetinden farklı olarak vergi konusunda daha yumuşak bir siyaset yürütmektedir. Mesela, Cumhurbaşkanlığı kararıyla, 1995 yılından 2002 yılına

kadar medya organlarının gelir ve katma değer vergileri iptal edilmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev o zamandan beri her yıl kararnameyi daha da genişletmiş ve devam ettirmiştir (Allison, 2006; 104).

Aynı zamanda bu cumhuriyetlerde muhalif medyaya sürekli vergi borcu çıkarılmakta ve borçlar yüzünden medya kuruluşlarının lisansları ellerinden alınmaktadır. Fakat bu durum iktidar yanlısı medya için geçerli değildir. Başka bir deyişle, medya ne kadar devlete ve onun politikalarına bağımlı kalırsa, bir o kadar da vergi ödeme zorunluluğundan kurtulmaktadır. Hükümet yanlısı medyanın vergi borçlarına rağmen yayınları devam etmektedir. Vergi müfettişleri bu yayın organlarının borçlarına göz yummakta ve ödeme süreleri ile ilgili tolerans göstermektedir (Allison, 2006; 104).

Medya kuruluşlarını gelir ve KDV vergileri hariç para kazanmaktan caydıran diğer bir faktör de bağışların ve yurtdışı destek hibelerinin vergiye tabi tutulmamasıdır (Özbekistan dışında). Özbekistan Cumhuriyetinde ise medyada yabancı yatırıma izin verilmemektedir. Örneğin, Ulusal Demokrasi Enstitüsü, Soros Vakfı / Açık Toplum Enstitüsü ve Internews gibi uluslararası kuruluşlar medyaya gizli bir bağış yapma girişimde bulunduklarında hükümet yetkilileri tarafından cezalandırılmış veya kapatılmışlardır (Allison, 2006; 105).

Fakat Orta Asya ülkelerindeki medya mensuplarının hazırladığı yazılar, haber içerikleri Batı standartlarına uymayan çok sayıda iftira ve hakaretler içermektedir. Yani bir taraftan hükümet yetkililerini suçlayan gazeteciler aslında kendileri de gazeteciliğin etik kurallarına uymayarak suçlu konumuna düşmektedirler. Böyle olunca da, hükümet ve medya arasında yasal olmayan bir bağlantı kurulmakta ve medya bir az da “kendi eliyle” demokratik ortamdan yoksun bırakılmaktadır.

3.2.7.1 Hukuki Düzenlemelerdeki Boşluklar

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde hükümet yetkilileri belirli kalıplardaki yasaları kullanarak medyayı baskı ve kontrol yoluyla rejime bağlamak, aynı zamanda rejime karşı çıkmaması için de susturmak gibi ortak davranışlarda bulunmaktadır. Tüm bu kontrol yol ve yöntemlerinde “devlet sırlarını korumak”, “devlete duyulan güveni sarsmamak”, “devlet ve hükümet yetkililerinin zarar görmesini engellemek” gibi nedenler

ön plandadır. Örneğin, demokratikleşmede daha sorunlu bir örnek teşkil eden Türkmenistan’da medya kuruluşlarının kurum içi talimatlarında haber olarak verilmemesi gereken 200’den fazla konu bulunmaktadır. Bir kaza haberinin bile devlete duyulan güveni sarsabileceği düşüncesiyle verilmemesi gerektiği yolunda talimatlar yer almaktadır (Budak, 2005; 112). Bazı analistler Orta Asya ülkelerinin siyasi gelişimlerinde farklı yollar izlediğini iddia etmektedir. Fakat bu değişimler medya alanını ciddi bir biçimde etkilememektedir. Örneğin, Özbekistan’ın Rusya’ya yönelen önemli dönüşü ve Kırgızistan’ın ABD ile devam eden sıcak ilişkilerinin olması medyayı sistematik baskıdan kurtarmak için yeterli değildir. Çünkü ne hükümet ne de gazeteciler gayretli bir şekilde bu sistemi değiştirmeye çalışmamaktadır. Hatta Kırgızistan’da devrim sonrası ortamda bile bağımsız medya için alan her geçen gün biraz daha küçülmektedir. Siyasal değişikliklere rağmen Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki rejimler ülke genelindeki tüm işletmeleri ve medyanın tüm mali olanaklarını baskıcı denetim altında tuttuğu müddetçe, gazetecilerin meslek ahlakına uymayan davranışları devam ettiği ve rüşvetle iş yapma yolunu izledikleri sürece bu dört cumhuriyette medyanın bağımsızlığı çok uzak bir hedef olarak kalacaktır (Allison, 2006; 108-109).

3.2.8 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Gazeteci Etiği

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin medya özgürlüğünden yoksun olması bu bölgedeki vatandaşları ve toplumu da etkilemektedir. Aynı zamanda medyanın ülkedeki duruma göre sürekli değişen yapısı medya bağımsızlığında da çalkantılara neden olabilmektedir.

Halkın kitle iletişim araçlarına yönelik tutumu, sistemlerin demokratikleşmesine önemli ölçüde etki eden faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer halkın bir kısmı medyanın demokratikleşmesini ve bunun sonucu olarak eleştirel yaklaşımlar geliştirmesini, devletin bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak değerlendiriyorsa önemli bir etmenin eksikliğinden söz etmek mümkündür.

Ancak diğer bir taraftan halkın KİA’ya duyduğu güven, çeşitli faktörlerin etkisi ile sıkça sarsılmaktadır. Devlet denetimindeki medya organlarının hükümetlerin kontrolünde olduğunu düşünen halk, ticari amaçlı medyanın içeriklerine genel anlamda

bir güvensizlik duyabilmektedir. Ticari kaygıların özellikle haber içeriklerini etkilediği düşüncesi ön plana çıkmaktadır (Budak, 2005; 115). Halkın kitle iletişim araçlarına güvenememesinin en başlıca nedenlerinden biri de bölgedeki gazetecilerin profesyonel kimlikten yoksunluğudur. Başlıca Gazetecilerin pratik konularda bile kendi iş yerlerini (ve bazen de özgürlüklerini, hatta yaşamlarını) koruması bir kenara, bölgedeki gazeteciler kendilerini siyasi bekçiler veya siyasi statükoya meydan okuyucular gibi görmemekteler. Bunun aksine, onlar kendilerini siyasi oyuncular olarak görmekte ve bu rolü de değiştirmek istememekteler (European Institute for the Media 2000a; Oates 2006). Onlar belirli bir siyasi “patron” için çalışmaktalar. İzleyicilere, okuyuculara ve dinleyicilere sunulan “haberler” de aslında gazetecinin siyasi patronunun bakış açısıyla iletilen propagandalardır (Oates, 2007; 1288).

Ne yazık ki, bölgedeki çoğu gazeteci siyasi adaylar hakkında (özellikle seçimler sırasında) olumlu makaleler yazmak için açıkça rüşvet kabul etmekte ve başkaları hakkında da doğruluğu ispat edilmeyen olumsuz dedikodular, küfürbaz söylentiler yaymaktadırlar (European Institute for the Media 2000a; Oates 2006).

Bölgedeki medya özgürlüğü ve bağımsızlığı için olan tehditler genellikle yeterli kurumlar ve mevzuat eksikliğinden ziyade daha çok siyasi elitlerin ve sivil toplum aktörlerinin medyayı kendi hedeflerini gerçekleştirmek için kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu işte gazetecilerin de rolü inkâr edilemez; çünkü onlar kendilerini bizzat siyasi görüşlerini destekledikleri liderleri desteklemek üzere çağrılan sosyal liderler olarak görmektedirler.

Düşük seviyelerdeki gazetecilik etiği Orta Asya ülkelerinde çalışan gazetecilerin kendi istekleri ile “kiralık kalemler” (aynı zamanda “gizli reklam” olarak da bilinir) olarak hizmet etmesine neden olmaktadır. Yani basitçe anlatmak gerekirse bu kavram, politikacıların ve işletmecilerin olumlu faaliyet alanını genişletmek için alınan rüşvetleri tanımlamaktadır. Rüşvet- bu ülkelerde medya özgürlüğünü ve bağımsızlığını teşvik etme çabalarını engelleyen önemli bir kültürel/davranışsal faktördür (Jakubowicz; 32).

Svetlana Pasti (2005: 1) Sovyet dönemi ve post-Sovyet dönemi gazetecileri arasında ayırım yaparken şu kanaate gelmiştir:

“Çağdaş gazetecilikte profesyonel alt kültürün iki çeşidini temsil eden iki tür mesleki roller vardır: Eski nesil (Sovyet döneminin uygulayıcıları) ve yeni nesil (1990 yılından bu yana meslek katılanlar). Farklı kutuplara rağmen her iki neslin gazetecileri siyasi seçimlerde ve diğer önemli olaylarda iktidarın propaganda makinesi olarak gazeteciliğin politik işlevini kabullenmişler”.

Orta Asya ülkelerinde faaliyet gösteren gazeteciler artık çoğu zaman doğru bilginin peşinden koşmamaktadırlar. Örneğin, eğer resmi kaynaklar kamuoyunu çok yavaş bilgilendirmekte ise veya bunu yapmakta isteksizlerse, o zaman medya sahipleri ve editörler izleyicilerin dikkatini çekmek için denetlenmeyen bilgileri ve hatta hatalı yorumları bile yayınlamaya karar vermekteler. Medya sektöründe öz denetimin zayıflığı ve bu tür durumlar için kurulan basın konseylerinin yetersizliği doğruluğu ispatlanmayan bilgilerin yayınlamasına müdahaleyi de zayıf kılmaktadır.

Acil durumlar sırasında sansasyonel, önyargılı ya da manipülatif haberlerin hazırlanması ve yayınlanması kamuoyu algısında gazetecilerin inandırıcılığını da azaltmaktadır. Eğilim olarak, bu demokrasiye yönelik bir tehdittir, çünkü bu durum genel olarak siyasal iletişimin güvenilirliğini zayıflatmaktadır (İnternational Media Support, 2008; 26).

Yukarıdakiler sayılanlar haricinde, Orta Asya’da sadece siyasi otoriterler gazetecilerin işine engel değildir. Aynı zamanda klan ve aile geleneklerine dayanan bölge genelindeki genel sorunlar gazetecileri eleştirel yazılar yazmaktan kaçındırmakta ve gazeteciler kendilerini bu konularda halka sorumlu his etmektedirler (Kenny, Gross, 2008; 517).

3.2.9 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Medya Ekonomisi Ve Mülkiyeti

Medya sistemlerinin sınıflandırmasını yaparken ekonomik kriterler de göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm toplumlar planlı ekonomi ve serbest pazar arasında devam eden süreklilikte gelişmekteler (Ognianova, 1997; 3).

Ralph Lowenstein medya sınıflandırmasına ekonomi kriteri ekleyen ilk araştırmacılardandır. O, hükümet-medya ilişkileri standardına medya sponsorluğu

kategorisini de eklemiştir. Lowenstein modeli ekonomik gelişmenin çeşitli düzeyleri ve medya mülkiyetinin farklı türleri arasında ayrım yapmaktadır. Onun argümanı mülkiyet değişiklikleri, medya tüketimi ve teknolojilere bağlı olarak - tüm toplumlarda medyanın geçiş aşamalarının kabul edilmesi gerekliliğidir (Merrill, Lowenstein, 1979; 164).

Hala hükümet-medya ilişkileri doğasının bir parçası olan ekonomi, medya sistemlerinin belirlenmesinde siyasi ve sosyal kontrolden daha kapsamlı ve daha detaylı bir kriterdir. Altschull'ın da belirtildiği gibi, eski komünist ve post-komünist toplumlarda medya ekonomik yollarla kontrol altına alınmaktadır. Eski komünist ve sosyalist ülkelerde medya ekonomik olarak hükümete bağlı olduğu için politik olarak da kısıtlanmıştı. Aynı zamanda hükümet medya için kaynak dağılımını yapmakla beraber, kazanılan karlara el koymakta ve karların dağılımını da yapabilmekte idi (Ognianova, 1997; 5).

Eski sosyalist düzenden gelen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de medya ekonomisi ve mülkiyeti konusunda geçmişten gelen geleneklerini bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra da terk edememiştir. Sovyet döneminde olduğu gibi, post Sovyet dönemde de medya mülkiyeti devlete bağlı şekilde gelişmiş ve iktidarın belirlediği siyasete göre yön değiştirmiştir.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya mülkiyetini şekillendiren dört yapısal eğilimi aşağıdaki başlıklar altında incelemekte fayda vardır: (Salovaara, Juzefovics, 2011; 764)

1. Tarihsel miras ve medya mülkiyeti

Post-sosyalist medya piyasalarının tarihsel mirası ve mülkiyet koşulları Batılı meslektaşlarından oldukça farklıdır. Orta Asya ülkelerinde var olan medya sistemleri başından itibaren açıktır ve medyanın işine çoğu zaman başka bir iş gibi muamele yapılmaktadır. Sosyalist geçmişin bir parçası olarak devlet ve siyasiler arasında medya düzenlemesi işinden sürekli bir kaçınma vardı (Salovaara, Juzefovics, 2011; 765). SSCB döneminde medya mülkiyeti sadece tek Komünist partisine mahsus idi. Medya tek merkezden malileştirilmiş ve hep devlet desteğiyle ayakta kalabilmiştir. Bağımsızlığına kavuştuktan sonra kısa bir geçiş dönemi yaşamış ve demokratik, özgür bir medya

mülkiyetine geçmiştir. Fakat daha sonra Orta Asya ülkelerindeki siyasi başkanlar medya mülkiyetinin kendi kendine özgür kalmasını istememiş ve en kısa zamanda devlet müdahalesi ile medya sahipliğini kendi ellerinde tutmayı başarmışlardır. Böylece, eskiden tek partiye ait medya mülkiyeti bu sefer de hükümet bağlı şahısların sahipliğine geçmiştir.

2. Coğrafi faktörler ve “komşuluk etkisi”

Coğrafi faktörler ve “komşuluk etkisi” bölgeye özgü coğrafya, pazar büyüklüğü, dilsel / etnik özellikler gibi değişkenler sayesinde coğrafi komşularla işbirliği yoluyla medya işletmelerinin şekillenmesinde büyük öneme sahiptir (Salovaara, Juzefovics, 2011; 765) Orta Asya bağımsızlık öncesi Sovyet yönetiminin, bağımsızlıktan sonra da Rusya’nın etkisinden çıkamamıştır. Rusya’nın medya pazarında cereyan eden tüm gelişmeler Orta Asya’daki cumhuriyetlerin medya pazarlarına da yön vermektedir.

3. Küresel medya endüstrisi faktörleri

Küresel medya endüstrisi faktörleri gibi Batılı ülkelerindeki benzer krizler Orta Asya ülkeleri için geçerli olabilmektedir. Bunlar: 1) işletmelerin kurum içi üretim maliyetlerini azaltması veya satışa kapaması gibi stratejik yönetimler; 2) azalan okur kitlesinden kaynaklanan ticari içeriği artan yatırımların gelişimi; 3) izleyicilerin yapısal evrimi nedeniyle online programlar. Bu ekonomik nedenlere bağlı gelişen basılı medyadan daha çok dijital platformların “serbest nesil” seyirci kitlesi tarafından benimsendiği anlamına gelmektedir (Salovaara, Juzefovics, 2011; 766).

Orta Asya ülkelerinde online gazeteler halen çok kullanılmamaktadır. İnsanlar basılı gazetelere üstünlük vermektedir. Bu da medya ekonomisini olumsuz yönden etkilemektedir. Kâğıda ve basım malzemelerine harcanan maliyet özgürce faaliyet göstermek isteyen medya sahiplerini çok zorlamaktadır. Aynı zamanda bölgedeki ülkelerin iktisadi refah düzeylerinin iyi durumda olmadığını da düşünürsek, basılı yayının ekonomik seviyesi de dünya standartlarının çok aşağısında kalmaktadır.

4. Yerel medya endüstrisi faktörleri

Yerel medya endüstrisi faktörleri Sovyet sonrası mirasların karışımından kaynaklanan yönetim kültürü ve yerel yatırımcıların kazanmış olduğu siyasi tecrübe ve iş yapma istekleri gibi sanayi faktörleri ile iç içe geçmiş özelliklere sahiptirler (Salovaara, Juzefovics, 2011; 767).

Genel olarak, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya mülkiyeti ya direkt devlete bağlıdır (Türkmenistan gibi), ya da hükümete yakın iş adamları ve siyasetçilerin elinde toplanmıştır.

3.2.10 Orta Asya Ülkelerinde Görsel-İşitsel Medyanın Durumu

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde en dominant kitle iletişim aracı televizyondur. Bölgede faaliyet gösteren merkezi televizyon istasyonları çeşitli faktörler nedeniyle, birçok Batılı ülkelerin aksine rakipsiz kalmaktadır. Her şeyden önce bu ülkelerde internet çok az gelişmiştir ve bunun yanı sıra telekomünikasyon altyapısı ve personel gelir düzeyi ekstra medya hizmetleri almak için oldukça yetersizdir. Orta Asya’da ulusal gazeteler nispeten daha pahalıdır ve birçok kişi gazete aboneliği “lüksünü” göze alamaz. Aynı durum uydu televizyonlar için de geçerlidir, genellikle, şehir merkezlerinde maddi düzeyi iyi olan insanlar kullanmaktadır (Oates, 2007; 1286).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde televizyon izleyicileri haber ve ciddi tartışma programlarına nazaran eğlence ve magazin programlarını seyretmeyi daha çok tercih etmektedirler. Bunun en büyük nedeni ise inanırlık gücünü kaybeden, gerçek olmayan haberlerin ve bilgilerin TV’lerde yayınlanmasıdır.

Orta Asya ülkelerinin görsel yayıncılıkta en önemli sorunlarından biri ve uluslararası medya arenasından da sürekli eleştiriler aldığı kamu yayıncılığıdır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde kamu yayıncılığı diğer medya kuruluşları gibi hükümetten bağımsız faaliyet gösterememektedir. Bazı Orta Asya ülkeleri (Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan) şimdiye kadar devlet yayıncılığını kamu hizmeti yayıncılığına dönüştürmek işinde başarısız olmuşlardır (fakat Kırgızistan hem devlet yayıncılığını muhafaza etmiş, hem de kamu yayıncılığını diğer ülkelere nazaran daha hızlı ve başarılı şekilde kurabilmiştir).

Siyasi elitler kamu yayıncılarının yönetici kadrolarına atananları belirlemekte (bazen de işten çıkarmakta) önemli role sahiptirler. Onlar yayınları düzenleyen otoritenin aracılığıyla çoğu zaman doğrudan, bazen de dolaylı yollarla yayınlara ve yayıncılara müdahale edebilmekteler. Bu nedenle, Splichal (2001; 9-10) Sovyetler sonrası ülkelerdeki kamu yayıncılığını “yeniden devletleştirme” kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır:

“Bölgedeki hemen hemen tüm ülkelerdeki yeni hükümetler belirli bir siyasi yönelime bakılmaksızın ulusal yayın üzerindeki kontrollerini korumak için eski rejimlerin yönetmeliğini ve stratejilerini taklit etmekten çekinmediler. Bölgede kamu yayıncılığına erişim halen iktidar tarafından sınırlandırılmakta ve birçok siyasi kimliklere kapalıdır”.

Orta Asya ülkeleri siyasi elitlerin belirlenmesinde medyanın mümkün olduğunca daha çok takdir yetkisini koruması için birbirine benzer biçimlerde siyasi denetime ve müdahaleye maruz kalmışlardır. Olgunlaşmamış demokrasilerin bir başka özelliği de hükümet-muhalefet rekabetinin yerini, hükümet-muhalefet arasında gizli anlaşmaların almasıdır. Böyle olunca da, farklı siyasi güçlerin, sistemin korunmasında toplum üzerindeki kontrolü açısından sırayla birbirlerinin yerini tutmaları ve patronaj sistemine doğru gittikleri açıkça dikkati çekmektedir (Jakubowicz, 2007; 25-26). Bu gibi durumlarda kamu hizmeti yayıncılığı siyasi seçimlerde kazananların elinde bir kupa gibi diğer seçimlere kadar kalmakta ve bir sonraki seçimlerde kazanan diğer siyasi güçlere devredilebilmektedir. Bu nedenle Orta Asya ülkelerinde kamu hizmeti yayıncıları “boş kabuklar” olarak tarif edilebilmekteler (Jakubowicz 2003: 14).

3.2.11 Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sosyal Medyanın Durumu

İnternetin ortaya çıkması ve insanların, özellikle gençlerin sosyal medyadaki artan katılımı, Orta Asya için pozitif değişim oluşturmaktadır. Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan şu anda her zamankinden daha çok dünyaya bağlıdır. Hükümetlerin interneti kısıtlamak için geniş kapsamlı birkaç girişimine rağmen, sosyal medya aracılığıyla bilgi akışı durdurulmaktadır. Bazı siyasi gözlemciler, politik olarak hassas tartışmaları kontrol altına almak için bu hükümetlerin sosyal medyaya erişimi

tamamen engelleyebilip engelleyemeyeceğini tartışmış olsa da, bu yazar, bunu yapmanın üç özel nedenden dolayı ciddi ve sonuç olarak başarısız bir kumar oynamak olacağını iddia etmektedir.

İlk olarak, değişen düzeylerde, Orta Asya hükümetlerinin hepsi zaten dünyanın internete girdiğini kabul etmiştir. Yüzeysel olsa da modern toplum olarak görülmek amacıyla, internet ortamına uyum sağlamak için girişimler yapılması gerektiğini anlamaktalar. Hatta Orta Asya'da 'e-devlet' fikri günün sözü haline gelmiştir. Kazakistan, 2005 yılında başlatılan iddialı bir proje olarak şu anda elektronik devlet hizmetleri sunmaktadır (<http://egov.kz/wps/portal/index>). Güney Kore ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) ile işbirliği içinde, Özbekistan da 2014 yılında elektronik devlet hizmetlerine başlamıştır (<https://my.gov.uz/en>). Belki de dallanıp budaklanacağını bilincinde olmayan en üst düzeydeki yetkililer, devlet kurumlarında çevrimiçi hizmetler sağlaması ve aynı zamanda internet üzerinden devlet politikaları ve ilgi alanlarının tanıtımının yapılmasına dair siyasi bir karar vermiştir.

İkinci olarak, aktif bir şekilde çevrimiçi olma eğiliminde olan 49 yaşın altındaki insanlar, Orta Asya ülkelerinin her birinde ezici çoğunluğu oluşturmaktadır (<http://www.census.gov/population/international/>). Böyle olunca da, geniş dünyaya erişimi sınırlamak veya serbest bir şekilde fikir alışverişini yavaşlatmak için herhangi bir girişim, hükümetlere imkânsız bir seçenek sunar: modern olmak ya da baskıcı kontrol sağlamak.

Üçüncü olarak, başka bir kitle iletişim aracında olduğu gibi, sosyal medyada, hedef kitleyi çeken, içeriğin kalitesi ve bildirim şeklidir. Çok deneyimli ya da sadece başlangıç seviyesinde olan herhangi bir sosyal medya kullanıcısını sosyal medyada çeken, ileriye doğru bir hareket duygusu, daha sonra ne geleceğinin beklentisi ve onu şekillendirme arzusunu kolayca paylaşmaktadır. Orta Asya'da bir gazetecinin bakış açısı ve sosyal medyanın vaadi, şimdiye kadar mümkün olmamış daha geniş bir kitleye bölgenin zorlu gerçekleri hakkında eleştirel düşünme ve tartışma için eşi görülmemiş fırsatlar yaratmasıdır (İmamova, 2015; 360).

Haberler, siyaset ve çeşitli sosyal konular hakkındaki tartışmaları azaltma ve kolaylaştırma yolunun yanı sıra bir yayın aracı olarak sosyal medyayı uzun bir süre kullanan yazara göre, bu makale, sadece makro düzeyde bakış açısıyla olguyu inceleyerek değil ayrıca sosyal medya kullanıcılarını çeken mantıkları da açıklayarak, Orta Asya için sosyal medyanın önemini araştırmaktadır. Bu alt başlık, Facebook, Twitter, Odnoklassniki ve diğer sosyal ağlara giderek artan bir şekilde daha fazla bağlanan Orta Asyalıların stratejileri ve endişelerini incelemektedir. Hem bir gazeteci hem de bölgenin yerlisi olarak bir sosyal medya kullanıcısının kişisel deneyimi, daha sonra ne geleceğini konusunda vermektedir.

İnternete erişim

Sosyal medya, yaygın internet erişimi olmadan var olamamaktadır. Orta Asya, internet yayılımı ve özellikle dünya çapında internet hızı açısından birçok bölgenin bir hayli arkasındadır. Ancak bu göreceli altyapı eksikliği, bölge hükümetlerinin ağdaki iyileştirmeler ile övünmesine engel değildir (İmamova, 2015; 360).

Orta Asya'da kullanılan sosyal ağlar arasında, Rusya merkezli Odnoklassniki ve VKontakte lider konumdadır. Bununla birlikte, ABD merkezli Facebook ve Twitter'da son yıllarda milyonlarca yeni kullanıcıya ulaşmıştır. Orta Asyalılar, Facebook ve Twitter'ı, özellikle siyasi görüş paylaşımı ve tartışması amacıyla özgür bir ifade platformu olarak görmekteler. MoiMir'in yanı sıra Odnoklassniki ve VKontakte, iletişim kurmak ve bunu sürdürmek için tercih edilmektedir. Viber, Whats App ve Google Hangouts, Skype ile birlikte popüler mesajlaşma ve çağrı yapma programları listesine katılmıştır. Kullanım verileri değişkenlik göstermektedir. Bölgenin en büyük nüfusuna sahip ve Rusya'da çok sayıda göçmen işçisi olan Özbekistan'ın, Odnoklassniki kullanımında Orta Asya ülkeleri arasında lider olduğu tahmin edilmektedir, V Kontakte ise Kırgızistan'da bu türdeki en popüler internet sitesidir. En fazla Facebook kullanıcısı Kazakistan'dadır. Global internet trafiğini analiz eden Kaliforniya merkezli Alexa.com'un verilerine göre, Kazakistan yüzde 5,3'lük ziyaretçi oranıyla tüm Odnoklassniki kullanıcıları arasında üçüncü sırada yer almaktadır (Audience Geography. Where are this site's visitors located? <http://www.alexa.com/siteinfo/odnoklassniki.ru>). ABD Dışişleri Bakanlığı'nda mevcut olan kullanım verileri gösterir ki; Facebook'un Orta

Asya'daki kullanıcı sayıları aşağıdaki gibidir: Kırgızistan – 75,380; Kazakistan – 452,200; Özbekistan – 128,780; Tacikistan – 34,600 ve Türkmenistan – 5,860 (<http://prezi.com/95vbjintigtw/social-media-in-central-asia/>). Çevrimiçi verilerin çoğunlukla bir kişinin nerede olduğunu söylediği bilgilere göre elde edildiği unutulmamalıdır. Özellikle Orta Asya'da, gerçek konumlarını ortaya çıkarmak istemeyebilirler. Buna ek olarak, IP adresleri yanıltıcı olabilmektedir. Çünkü Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi ülkelerde birçok kişi yasaklı sitelere erişmek için proxy adreslerini kullanmaktadır. Yukarıdaki veriler, okuyucunun bölgede sosyal ağın ne kadar karmaşık ancak dinamik bir şekilde büyüdüğünü anlamasına yardımcı olmak için verilmiştir (İmamova, 2015; 362).

Güçlendirme Aracı Olarak İnternet

İnternet hayatın çeşitli yönlerini nüfuz etmeye başlayınca, Orta Asya'daki birçok kişi, onun ne kadar güçlü bir araç olduğunu fark etmeye başlamıştır. Gençlerden yaşlılara kadar, Orta Asyalılar sosyal medyadan haberdar ve Facebook'ta nasıl oturum açılacağını, Odnoklassniki'ye nasıl katılacaklarını, WhatsApp'ta nasıl mesaj atacaklarını veya YouTube'ta nasıl video izleyeceklerini öğrenmektedirler.

Orta Asya ülkelerinde devlet yetkilileri de dâhil siyasi çoğu elitler sosyal medya aleyhine propagandalar yapmakta ve sosyal medyanın özellikle gençler üzerindeki zararlarından bahsetmektedirler. Örneğin, Özbekistan'da devlet kontrollü televizyon kurumları ülkede sosyal medya kullanımına karşı bir kampanya başlatmıştır. Onların sosyal medyanın aşındırıcı pop kültürü desteklediğini ve yaydığını her fırsatlarında söylemektedirler. Hatta cumhurbaşkanı Kerimov her konuşmasında sosyal medyanın gençler için, özellikle genç kızlar için ne kadar tehlike arz ettiğini vurgulamaktadır. Bununla ilgili, 2013 yılında devlet televizyon kanallarında 'Odnaklasniki.ru' adlı bir propaganda filmi yayınlanmıştır. Bu film, öğrencilerin sosyal medyayı kullanırken beyinlerinin nasıl yıkandığını göstermekte idi. Filmde asıl mesaj gençlerin internete erişirken ve onun imkânlarından faydalanırken yozlaştıklarını ve ahlaksızlaştıklarını tasvir etmektedir.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde telefonların çoğu sosyal medya uygulamaları ile donatılmıştır ve bu nedenle, neredeyse her müşteri potansiyel bir kullanıcıdır. Bir kişi telefon ile ne yapabileceğini öğrendiğinde, gördüklerini ve deneyimlediklerini paylaşmaya başlar. Bu, sosyal medyada koydukları her şeyin mutlaka birçok diğer kullanıcı tarafından görüldüğü ya da paylaşıldığı anlamına gelmez ancak bir kez bağlandıklarında çok sayıda insanın ulaşma potansiyeline sahiptirler (İmamova, 2015; 362)

Mobil iletişim önemli bir gerekliliktir. Cep telefonları, sosyal ağlar ve Viber, WhatsApp ve Facebook gibi uygulamaların kullanımını cezbeden belki de en önemli faktör, Özbekistan ve Tacikistan gibi ülkelerde hemen hemen her ailenin yurt dışında çalışması gerçeğidir. Bu platformlar, ücretsiz görüşme ve mesajlaşma sağlar ve kullanımı kolaydır.

Birçok Orta Asyalı için sosyal medya bir eğlencedir - müzik ve video paylaşmak veya keyfini sürmek, yiyecek, giyecek ve modayı tartışmak, çeşitli konularda yorum yapmak -, diğerleri için ise, insanların bilgi aldığı, sosyal ve siyasal sorunlar ile ilgili çeşitli analizlere ulaştığı ve toplumlarını dönüştürmek için bu yeni bilgiyi kullandığı bir kent meydanı oluşturmak için kullanılan bir platformdur. Onlar, bölge için en zorlu, kalıcı ancak merkezi soruları tartışmak için sosyal medyayı kullanmaktadır; etnik gerginliklerin çözümü, istihdam yaratmak, aile içi şiddetle mücadele, yolsuzluğun sona erdirilmesi, reformların hayata geçirilmesi ve aktif vatandaşlar haline gelmektir.

Orta Asya'da sosyal medya kullanıcıları, belirli bir korku faktöründen kaçamaz. Çevrimiçi olmak ve kendi görüşünü açıkça ifade etmek belirli riskleri beraberinde getirmektedir. Ancak, aynı zamanda başkalarının eleştirel görüşlerine maruz kalmak, sosyal medya kullanıcılarının öğrenmesine ve cesaret kazanmasına yardımcı olacak gibi görünmektedir.

Siyasi açıdan hassas bir konu yayınlandığında, dikkatli Facebook ve Tweeter kullanıcıları, herkese açık yorumlar yazmak yerine genellikle özel ve doğrudan mesajlar yoluyla geribildirim vermektedir.

Bununla birlikte, sıkı bir şekilde denetlenen siyasi bir ortamda, sosyal medya da siyasi katılım için çok ihtiyaç duyulan bir platform haline gelmektedir. Sosyal ağlar ile ilgili dikkat çekici olan şey, insanlar, seçim yaparak oradadır ve çoğu durumda, başka bir şekilde erişimleri olmayacağı bir tartışmanın parçası haline gelmektedirler.

Uluslararası medya varlığının kısıtlandığı bir bölgede, sosyal medya, bilgi toplamak ve sunmak için alternatif bir yol haline gelmiştir. Bölgesel dilde içerik sunan VOA, RL, BBC ve diğer birçok Batılı yayınlar, hedef kitlelerine ulaşmak ve genişletmek, en önemlisi onlarla etkileşim kurmak için uzun zamandır sosyal ağları kullanmaktadır (İmamova, 2015; 374).

Sorun, ortalama olarak Orta Asya'nın sosyal medyaya katılıp katılmadığı değil; sosyal medyaya ne zaman katıldığı ile ilgilidir. Orta Asya için sosyal medyanın gücü ve vaadi, şimdiye kadar mümkün olmamış daha geniş bir kitleye bölgenin zorlu gerçekleri hakkında eleştirel düşünme ve tartışma için eşi görülmemiş fırsatlar yaratmasıdır.

3.2.12 Medyanın Demokratikleştirilmesi Kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki KİA'ya Batılı Ülkelerin Yardımı

2005 yılında “Open Society”nin (Açık Cemiyet) “Yumuşak Sansürün Büyüyen Tehdidi” başlıklı Adalet Girişimi raporunda Orta Asya'yı demokratikleşmeye itmek için uygun bir yolun bulunması konusunda girişimlerden bahsedilmektedir (Open Society Justice Initiative, 2005). Batı, özellikle ABD ve Batı Avrupa ülkeleri Sovyetler Birliğinin çöküşünden bu yana Orta Asya'da Batı tarzı medya sistemini geliştirmek için çok ciddi miktarda paralar harcamıştır. Mesela ABD Devlet Departmanı ve USAID'in yıllardır harcadığı maliyet toplam 760 milyon doları geçmiştir (Kenny, Gross, 2008; 516). ABD'nin özellikle Orta Asya ve Doğu Avrupa'ya yaptığı yatırımların nedenlerini ise şöyle tespit edebiliriz:

1. Siyasi; Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde istikrarlı bir siyasal durum olmadığından ABD ve Batı Avrupa ülkeleri bu fırsatı kendi lehlerine kullanmaktadırlar. Orta Asya'da söz sahibi olmak ve onları Rus etkisinden uzaklaştıra bilmek için ise en etkili vasıta olarak medyayı kullanmaktadırlar. Bu

cumhuriyetlerde faaliyet gösteren “İnternews”, “Radio Liberty” ve s. gibi yayın organlarında Batı propagandası yapılmakta ve Batı yönelimli medya sisteminin demokrasi açısından önemi sık sık dile getirilmektedir.

Kırgızistan’da patlak veren Lale Devriminde de Batı medyasının rolü az değildir. Manşetlerinde demokratik seçim için bas bas bağırان medya halkı yönlendirmekte ustaca kullanılmıştır. Ayrıca Özbekistan’ın Andijan vilayetinde baş veren ayaklanmalarda da Batı medyasının parmağı bulunmaktadır.

2. Ekonomik; Orta Asya, özellikle Kazakistan ve Türkmenistan doğal yer altı kaynaklar açısından oldukça zengin ülkelerdir. ABD ve Avrupa bu doğal kaynaklar üzerinde yetkiye sahip olmak için her denli yollara başvurmaktadır.
3. Demografik; Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde halen yerli nüfusla beraber Rus nüfusunun da çoğunlukta olduğu görölmektedir. Özellikle Kazakistan ve Türkmenistan’da Rus nüfusu yoğunluk teşkil etmektedir. Bu coğrafyada Rus nüfusunun bu kadar çokluğu Batı ülkelerini rahatsız etmekte ve batı propagandaları zamanı eski Sovyet nüfusla kendi görüşleri çatışmaktadır. Fikir zıtlıklarının ve ayrılıklarının olduğu böyle bir ortamda Batı kendi medyasını akıllıca kullanabilmektedir.
4. Sosyal; Sosyal nedenler olarak birkaç unsuru sıralamakta fayda vardır. Bunlardan ilki eğitimidir. Yıllardır Rus eğitim sisteminde tahsil almış halkı yeni kapitalist düzenin gerektirdiği Batı tarzı eğitim sistemine entegre etmek için ABD ve Avrupa ülkeleri medya aracılığıyla Rus okullarını kötülemekte ve kendi açtıkları okulların üstünlüklerinden her fırsatta bahsetmektedirler. Ayrıca Rus kültürünün baskın olduğu bu cumhuriyetlerde Batı ülkeleri yayın kuruluşları ve yazılı basın yoluyla kendi kültürlerini tebliğ etmektedir. Aynı zamanda Orta Asya’da hala yaygın bir dil olarak Rusça geniş kullanım alanına sahiptir. Tüm bu dört ülke vatandaşlarının büyük bir çoğunluğu Rusçayı kendi dilleri kadar rahat konuşabilmektedirler. Batı da bu durumdan rahatsızlık duymakta ve kendi dillerini gençlere öğretmek için her çabayı sarf etmektedir.

Rusya Sovyet sonrası Orta Asya ülkeleri için en önemli siyasi ve ekonomik ortak olmakla beraber, aynı zamanda da medya sektöründe de bu ortaklığı sürdürmektedir (İnternational Media Support Report, 2008; 14).

Diğer taraftan, Orta Asya televizyon yayıncılığında ABD'nin kolay bulunan ve ucuz eğlence programları, Latin Amerikan dizileri ve son zamanlar giderek artan Türk ve Çin televizyon programları vatandaşlar tarafından hevesle izlenmekte ve böylece de Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin medya marketine girmektedirler (İnternational Media Support, 2008; 14).

Aynı zamanda, bölge Rusya ve Çin hegemonyasına karşı ve radikal İslam'ın yayılması gibi önemli jeopolitik “tampon” rolü oynamaktadır. Orta Asya aynı zamanda zengin doğal gazı ve petrolü ile Batının ilgisini çekmektedir (Kenny, Gross, 2008; 516-517).

3.2.13 Rus Medyasının Orta Asya Ülkeleri Kitle İletişim Araçları Üzerindeki Etkileri

Orta Asya'daki hükümet kurumları, ulusal medya üzerinde sıkı bir kontrol sağlasa bile, tamamıyla gözetim altında tutamamaktadırlar. Kazakistan, Kırgızistan ve bir dereceye kadar Özbekistan gibi bazı ülkelerde, Rus basını hala baskındır ve yerel kamuoyu görüşüne şekil vermede kritik bir rol oynamaktadır. Bu dört Türk cumhuriyetindeki halkın büyük bir kısmı hala iki dil konuşmaktadır; eski nesil, sürekli bir Rus televizyonu varlığı ile büyümüş ve bu sonradan gelen genç kuşaklarda derin kapsamlı etkiler yaratmış bir faktördür. Rusça, resmi iletişim aracı olarak ilgili yerel dilleri teşvik etme konusunda çeşitli çabalara rağmen hemen hemen her yerde lingua franca (ortak dil) olarak konumunu korumuştur. Rus televizyonunun yüksek üretim değerleri ile birlikte, hiçbir Orta Asya ulusunun rekabet edemeyeceği dilin göze çarpan konumu, Orta Asya'daki insanların kalpleri ve zihinlerinde, güçlü komşudan göçmen işçiler ile gönderilen düzelmeler üzerindeki bağımlılıkları üzerine inşa edilerek, Moskova için büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu nedenle, günümüzde var olan yakın ekonomik bağların yanı sıra ortak bir geçmişi paylaşan Orta Asya ve Rus medya ortamları arasındaki

karşılıklı ilişki, muhtemelen Orta Asya medyasını analiz ederken dikkate alınması gereken bir faktör olarak kalmaktadır (Peter, Marlene, 2015; 228).

Orta Asya ülkelerindeki ekonomilerin, Rus medyasını kendi pazarlarından tamamen dışlayabilecekleri bir ölçüde büyümeleri pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca, Rus medyasının ideolojik temelini oluşturan demokratik olarak maskelenmiş otoriter değerler, Batı tarzı demokrasilerine tam olarak benzemek için birçok yönden sıklıkla "ılımlı otoriter rejim" çeşitlerini tercih eden mevcut Orta Asya elitlerinininkine benzemektedir. Sonuç olarak, Batı ve bir dereceye kadar İslami medya ithalatının, hem bağlamsal hem de yapısal olarak mevcut statükoyu tehdit etmemelerine sadece bir dereceye kadar izin verilmektedir. En güvenli fikir birliği, - birkaç Orta Asya cumhuriyetinde - ticari olandır, kar amacı gütmek kabul edilsin ya da edilmesin kurumsal bir değerdir. Gerçekten de, Kazak ve Kırgız medya ortamlarının Batı ile paylaştığı, medyanın yüksek düzeyde ticarileştirilmesidir; bununla birlikte, parlamenter, serbest piyasa temelli demokrasilere göre, siyasi görüş oluşumu üzerindeki etkisi çok daha doğrudan ve kabataslaktır (Peter, Marlene, 2015; 229).

3.2.14 İslam Dininin Orta Asya Ülkelerindeki Medyaya Etkileri

Orta Asya ülkeleri Sovyetler Birliği döneminde dinden uzak bir yaşam sürmüştür. Komünizm gereği ateist düşüncelerin yaygın olduğu Birlik ülkelerinde insanlar kendi inançlarını açık şekilde gerçekleştirememişlerdir. Orta Asya ülkeleri de tarihi geçmişlerinde İslam dinini kabullenmiş, fakat Sovyet sistemine dâhil olduktan sonra kendi dinlerine özgü ayinleri yapamamışlardır. Sovyetler altında dini uygulamalar yasaklanmıştı. Yıllarca bastırılmış inançlarla yaşayan Orta Asya toplumu bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra İslam dinini açıktan açığa yaşamaya tekrar başlamışlardır. Özbekistan gibi bazı cumhuriyetlerde yıllarca saklanılmış bu duygular kendini daha yoğun şekilde dışa vurmuştur. İslami radikalizme neden olan bu dışa vurumculuk Özbekistan'da dini karşı durmaları da beraberinde getirmiştir.

Dini açıdan Kazakistan ve Kırgızistan'da dini algılama ve yaşantıda heterodoks öğeler güçlüdür. Buna karşılık Özbekistan'da Sünni İslam daha Ortodoks ve kurumsal bir yapı içinde yaşanmaktadır. Göçebe hayat nedeniyle heterodoks unsurlar taşısa da

Türkmenistan’da da sufi-Sünni gelenekler güçlüdür. Dini açıdan, incelenen ülkeler içinde Özbekistan’ın özel bir önemi bulunmaktadır. Ülke İslam’ın kurumsal yapısının en güçlü olduğu ülkelerin başında gelmektedir ve toplumsal açıdan da etniler üstü İslam anlayışının yaygın olduğu bir geleneğe sahiptir. Bu durumun bir uzantısı olarak muhalif siyasal İslamcı oluşumlar ülkede rejimi açıktan tehdit etmektedir. Kazakistan ve Kırgızistan’da ise dini etkinlikler, siyasal hareketler olmaktan çok bir misyoner etkinliği olarak kendini göstermektedir. Özellikle Hristiyan misyonerlik örgütleri bu ülkelerde oldukça etkindirler (Alkan, 2011; 405).

İslam Orta Asya ülkelerinin medya başlıklarını da etkilemektedir. Gazeteciler de bu hassas konuda daha dikkatli yazılar yazmaya özen göstermeye çalışmaktadır.

Fakat uzun zaman dinden ayrı kalan Orta Asya ülkeleri diğer İslam ülkeleri gibi olamamıştır. Örneğin, 2005 yılında Danimarka gazetesinde uygunsuz bir şekilde tasvir edilen Muhammed Peygamber’in karikatürüne neredeyse tüm İslam ülkeleri sert tepkiler verse de, Orta Asya ülkelerinin gazetecileri de dâhil medyanın ve halkın büyük çoğunluğu bu duruma tepki vermemiştir.

İslam bölgedeki demokratikleştirme sürecine ilişkin belirleyici bir faktör olabilmektedir (Freedman, Shafer, 2009; 852).

70 yıl ateizmin hüküm sürdüğü Sovyetler Birliğinde anti-terörizmle mücadelede dinsizliğe başvurulması daha uygun görülmüştür ve Halid’in (2007) de anlattığı üzere, otoriter rejimler radikal İslamcı fundamentalistlerden korkmaktadırlar (Khalid, 2007). Otoriter hükümetler siyasal İslam’ı kendi iktidarları için bir tehdit olarak görmekte ve Hizb-ut Tahrir gibi yerel medya harekâtları sansür veya oto-sansür aracılığıyla baskılanmakta, sınırlandırılmakta, ya da dengesiz bir şekilde müdahaleye uğramaktadır.

Sovyetler Birliğinde İslami okullar, mahkemeler ve neredeyse tüm camiiler toplumu dinsizleştirme adına kapatılmıştır (Khalid, 2007). Orta Asya ülkelerinin hepsinin kültürel anlamda da İslam dinine bağlı kalması bu anlamda da aşırı baskıyı oluşturmaktadır (Freedman, Shafer, 2009; 857).

Orta Asya ülkelerinin hepsinin Müslüman olmasına rağmen, buradaki hükümetler vatandaşları dinden yıldırarak laikliği desteklemektedir. Dine yaklaşım şekli aynı Sovyet döneminde var olan ateizm gibidir; devlet yetkilileri muhalefetin İslam dinini kullanarak halkı iktidarın kurallarına karşı hareketlendireceğinden korkmaktadırlar (Freedman, Shafer, 2009; 60).

3.2.15 Etnik Azınlık Medyası

Sovyet döneminde dil komünist propagandayı iletmek için bir araç olarak görülmekteyken, Sovyetlerden sonra da, ulus-devlet söyleminin ileti aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Orta Asya'nın kamusal alanı etnik hatlar boyunca parçalanmıştır. Çeşitli faktörler bu bölünmeyi sürdürebilmekte ve kültürel bir muhafazayı desteklemektedir. Birincisi, dil belirgin bir varlık olarak insanın hayatta kalması için önemli bir katkı sağlamaktadır. Çünkü olumlu bir özeleştiri ve benzersiz bir dil kimliği azınlık toplumunu güçlendirmektedir (Riggins, 1992: 283). Dil yoluyla kendi izleyici kitlesini hedefleyen azınlık medyası kültürel muhafaza yönünde önemli bir bileşeni sağlamaktadır. Bir etnik grup tarafından dilin sistematik kullanımı endişe doğurmamaktadır, fakat içeriği ne olursa olsun medya tarafından geliştirilen yerli dil kültürel değerleri tanıtmakta daha etkili olabilmektedir.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde etnik azınlıkları temsil eden medya da faaliyet göstermektedir. Etnik azınlık medyası ikiye ayrılmaktadır:

1. Devlete ait Medya
2. Özel Medya

Devlete ait medya iki dilliğinin işlevselliğini azınlıklara kazandırmada oldukça etkili bir medya aracı olabilmektedir. Fakat azınlık toplumu devlet kararlarını ve resmi kronikleri okumaya az ilgi duymaktadır (Fernando, 2011; 167).

Etnik azınlıkların kompakt şekilde yaşadığı il ve ilçelerde etnik azınlıkların dilinde yayın yapan devlet medyası mevcuttur, aynı zamanda da bu bölgelerde medyanın çok dilli sürümleri faaliyet göstermektedir. Özbekistan'da, bu tür yerel gazeteler Özbekçe,

Rusça, Kazakça, Karakalpakça, Türkmence ve Korece yayınlanmaktadır (Fernando, 2011; 167).

Orta Asya’da özel medya anlayışı oldukça yeni bir kavram olarak bilinmektedir. İlk kez Özbekistan’da azınlık medyası olarak Semerkant merkezli Tacik gazetesi *Oina* (*Ayna*) özel medya faaliyetlerine başlamış ve toplum, eğitim üzerine makaleler yayınlamıştır (Fernando, 2011; 169).

Azınlık medyasının rolü, başlıca olarak faaliyet gösterdikleri siyasi ve ekonomik ortama çok bağlıdır. Fakat bağımsızlıktan sonra Orta Asya ülkelerinde azınlık medyasının çoğu sıkı devlet kontrolüne tabi tutulmuştur.

Azınlık medyasının önemli sorunlarından biri bu medya kuruluşlarında haber gündeminin sıralamasının belirlenmesidir. Orta Asya ülkelerinde azınlık medyasının büyük kısmı etnik derneklere bağlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir. Azınlık medyası aynı zamanda kendi folklorik kavramalarını çok kültürlülük anlayışının içine taşıırken de zorluklarla karşılaşmaktadır (Fernando, 2011; 171).

Diğer taraftan, etnik topluluk medyası faaliyetinin devamlılığını sürdürme bilmek için etnik grupları güçlendirme yoluna başvurmaktadır. Özel medya bu güçlendirmeyi daha da teşvik edici kılabilmektedir. Örneğin, Özbekistan’da yayınlanan Tacik topluluğuna hitap eden “Oina” gazetesi üç binden çok baskısı ile ülke çapında özel medya alanında oldukça yüksek orana sahiptir. Bu gazete eleştirel makaleleri ile Özbekistan hükümetinin dikkatini çekmiş ve 2001 yılında Tacik dilli okullardaki kötü durumla ilgili hazırlanan yazı bahane gösterilerek yerli idare tarafından kapatılmıştır (Fernando, 2011; 172).

1990 yılında Kırgızistan’da Kırgızlar ve Özbekler arasında yaşanan şiddetli çatışmalarda azınlık medyası etnik grupları kışkırtarak olayların alevlenmesine neden olmuştur. Özbek dilinde basılan *Mezon* gazetesi 2010 yılında Kırgızistan’da yaşanan siyasi devrimden sonra hükümete gelen Kurmanbek Bakiyev bu gazeteyi Özbekçe çıkarmak istememiş ve gazete Kırgızca ve Rusça yayınlanmaya devam etmiştir. Fakat *Didor* gazetesinin editörü hükümetten gizli bir şekilde bu gazeteyi Özbekçeye çevirip Özbek azınlık grubunun okumasına sunmakta idi (Fernando, 2011; 174).

Orta Asya ülkelerinde azınlık medyası etnik çoğulculuğu destekleyerek bölgede demokrasinin gelişimine büyük ölçüde katkı sağlamaktadır. Fakat hükümet bunun farkında olduğu için bu etnik çoğulculuğa zorluklar çıkarmakta ve onlara ait medyayı sıkı denetime tabi tutmaktadır.

3.3 Bölüm Sonucu

Bölümün sonunda dört Orta Asya Türk cumhuriyetini bir biriyle kıyaslarsak aşağıdaki kanaate gelmiş oluruz: Türkmenistan da bağımsız medya faaliyetleri sınırlı olduğu için hükümet siyasi ve ekonomik gündemi kontrol etmekte zorluk çekmemektedir. Tüm olanakları kendi ellerinde toplayan devlet yetkilileri istedikleri şekilde gündeme müdahale etmektedirler.

Kazakistan da özgür medya konusunda daha liberal davranmaya çalışsa da, bu durum sadece magazin, eğlence ve kültürel konular için geçerli olmuştur. Siyasal mevzularda bu özgürlüğe müsaade etmeyen Kazakistan medyası tek taraflı liberal yaklaşım sergilemektedir.

Kırgızistan medyası Kazakistan medyasına nazaran daha özgür medya faaliyetlerine sahiptir. Kırgızistan hükümeti devam eden yayınların devamlılığını sağlamak için bağımsız gazetelere verdiği sübvansiyonları genişleten yegâne Orta Asya ülkesi olarak da seçilmektedir. Kırgızistan medyası hükümetle ilgili politik tartışmalarda yerini alırken, Özbekistan medyası özellikle eleştirel olmayan iktisadi ve ticari içerikli haberlere yoğunlaşmaktadırlar (Haghyeghi; 219).

Orta Asya ülkelerinde gündemi takip eden başlıca haber kaynağı devlete mahsus haber ajanslarıdır. “Kaztag” (Kazakistan) ve “Kyrgyztag” (Kırgızistan) haber ajansları hazırladıkları röportajlarda ve haberlerde muhalefetin görüşlerine de yer veren haber ajansları olarak Orta Asya’daki diğer haber ajanslarından ayrılmaktadır (Haghyeghi; 223).

Orta Asya ülkelerinde kâğıt için ciddi paralar harcılandığından medya mensupları yayınlar için sorun yaşamamak adına hükümetle münakaşaya girmemektedir. Kâğıda yapılabilecek kısıtlamalar Orta Asya’da yazılı basın için ciddi sorunlara yol

açabilmektedir. Bu yüzden, örneğin, Kırgızistan’da sansür daha az sıklıkla kullanılmaktadır, çünkü burada medyaya ödeme yapmama ve kâğıt kıtlığı devletin kabul edilen kontrol yöntemleri olarak nitelendirilebilmektedir.

Aynı zamanda ikinci bölümün sonunda şu kanaate gelinir ki, her ülkenin iç ve dış politikasındaki kararlar zaman zaman değişmesine rağmen, medya kontrolündeki sistem hep değişmez kalmaktadır.

Bölgesel bir eğilim olarak, çoğu Orta Asya ülkelerindeki medya yasaları 1990/1991 SSCB’nin “Kitle İletişim Araçları” Kanunu izlemektedir. Kitle iletişim araçlarına daha geniş özgürlük alanı tanıyan bu mevzuat daha önceki Sovyet Kanun’dan daha demokratik olmasına rağmen, basın özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar halen kanunun maddelerinde yer almaktadır. Mevcut yasalar gibi, 1990 yasası da özgürlüğün suiistimalini yasaklamanın yanı sıra, anayasal düzeni korumak için sistem değişikliği içerikli mevzuları konu alan yayın malzemelerine de spesifik sınırlamalar getirmiştir. Ancak 1990 “Kitle İletişim Araçları” kanunu medya tekellerini yasaklasa da, bağımsızlık yıllarında Orta Asya ülkelerinde kabul edilen bir sonraki kanunlarda bu konu atlatılmış veya uygulama alanında ihmal edilmiştir.

Kazakistan’da 1999 yılında kabul edilen ve 2001 yılında değiştirilen yeni “Kitle iletişim araçları” yasası Sovyet hukuk yapısına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. 2006 yılında ise bu yasaya eklemeler ve çıkartmalar yapılmış, fakat kanun içerik açısından bir öncekinden çok da farklı olmamıştır (Allison, 2006; 95).

Kırgızistan da 1992 yılında “Kitle iletişim araçları” yasası kabul etmiştir (1993 yılında değişiklikler yapılmış), fakat Kırgızistan’daki yasa Kazakistan’da kabul edilen yasadan daha çok Sovyet Kitle iletişim yasasına benzemekte idi. Özbekistan’da da Kitle iletişim araçları ile ilgili yasa hukuki açıdan diğer komşu ülkelerdeki yasalardan seçilmemektedir.

Tüm değişikliklere rağmen Orta Asya’da medyanın gelişimi hala Sovyet terminolojisi, kuralları ve önderliğinde şekillenmektedir. Bu tarz yasalar medyanın demokratik gelişimine engel olsa da (özellikle “devlet sırrı” ifadesinin geçtiği maddeler), aslında eski yasaları tutmak gazeteciler için tamamen elverişsiz değildir. Orta Asya’da

her çıkan yeni yasanın amacı bağımsız medya için daha fazla özgürlük alanı açmak değil, bunun yerine medya halkasına dâhil özel sektöre ait küçük medya kuruluşlarına yakın olmak ve onları kendi lehlerine kullanabilmektir. Kazakistan’da her çıkan yeni yasa daha acımasız bir şekilde ülkedeki medya mülkiyetini daha zor kılmakta veya frekans lisansı kurallarını daha da anlaşılmaz hale getirmektedir (Allison, 2006; 96).

4. ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDEKİ MEDYA SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMA YÖNTEMİ İLE ANALİZİ

4.1 Sosyal Bilimlerde Karşılaştırma Yöntemi

Karşılaştırmalı analiz yaygın olarak birçok bilimsel araştırma alanlarının içinde kullanılan eski bir araştırma yöntemidir. Bir yöntem stratejisi olarak, karşılaştırma hem insan bilimleri, hem de sosyal bilimlerin farklı dallarında kullanılan önemli bir çalışma metodudur; geçmişi Antik çağa dayanan bu yöntem modern dünyamıza kadar gelmiş ve her zaman daha da gelişmektedir. Çağdaş karşılaştırmalı araştırma sonuçlarını neredeyse tüm bilimsel disiplinlerde bulmak mümkündür. Örneğin, tek bir toplumsal bağlam içinde yaşam değerleri farklarının analizi, ülke çapında çalışma koşullarının karşılaştırılması çalışması, farklı kültürlerdeki insanların dış görünüm tezatlarının incelenmesi gibi hemen hemen her konunun çalışma yöntemi olarak uygulanabilmektedir (Azarian, 2011; 113).

İnsan zihninin doğal ve temel işlevi olan, benzeri ve benzeri olmayan olayların karşılaştırma eylemi en derin, üretimsel ve algısal süreçlerden biridir. Genel anlamda karşılaştırma yöntemi iki ve daha fazla olgunun açığa çıkarılmasındaki benzerlikleri ve farklılıkları keşfetmek için kullanılan bir yaklaşımdır. Çoğu zaman bu olgular devletin oluşum süreçleri, devrim, belirli politikalar veya kuruluşların türleri gibi belirli fenomenler açısından karşılaştırılmaktadır. Bu yöntemin ana hedefi vakalar arasında gözlemlenen benzerlikler ve farklılıklara dayalı bir tipolojiye ulaşmak olsa da, tekil olguların daha iyi anlaşılabilmesi de karşılaştırmalı çalışmaların önemli bir amacını teşkil etmektedir (Azarian, 2011; 115).

Karşılaştırmalı çalışmaların geçmişi Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır ve hiçbir zaman aşınmaya, kesintiye uğramadan zaman geçtikçe daha da gelişmiştir. İletişimin, teknolojik gelişmelerin muazzam artışı ve uluslararasılaşma eğilimlerinin yoğunlaşması gibi bazı tarihsel gelişmeler, karşılaştırmalı araştırmalarda, özellikle de çapraz-ulusal karşılaştırmalarda çok dikkat çekicidir. Bunun bir sonucu olarak da, insan, toplum ve sosyal bilimlerdeki çalışmalar karşılaştırmalı yaklaşımlı örneklerle doludur (Azarian, 2011; 114).

Toplumsal bilimlerde doğal bilimlerdeki gibi deney yapmak çok güç ve sınırlı olduğundan, bu eksikliği gidermek bakımından toplumsal bilimlerde ve sosyal bilimlerde karşılaştırmalı yöneme sık sık başvurulmaktadır. Durkheim buna *dolaylı deneyim* adını vermiş ve bunu toplum bilimlerin özü saymıştır. Bu yöntemde, aynı olayın zaman içinde ve farklı yerlerdeki durumunun karşılaştırılarak incelenmesidir.

4.1.1 Karşılaştırma Yönteminin Bilimselleşmesi

Karşılaştırma yönteminin aşırı pozitivist yaklaşımlardan uzaklaştırılarak, sağlıklı ve güvenilir bir bilimsel yöneme dönüştürülmesinde, özellikle Durkheim'ın katkıları yadsınamaz. Gerçekten de Durkheim, karşılaştırmının (kendine özgü deyişiyle "dolaylı deney") toplumbilimsel açıklamalar bakımından en uygun yöntem olduğunu ileri sürmektedir. Daha da önemlisi Durkheim, Comte'çu geleneğe karşı çıkarak, az-çok karmaşık nitelikteki bir toplumsal olgunun, tüm toplumsal yapılardaki genel oluşumu izlenmedikçe açıklanamayacağını kesin bir biçimde ortaya koymaktadır. Buradaki "açıklama" sözünün "betimleme" ile aynı ya da benzer anlamda kullanılmadığı kesinlikle gözden kaçırılmamalıdır. Durkheim'ın nerdeyse bir devrim yaratan bir diğer katkısı da "toplumsal olgu" kavramını tanımlamasıdır. Söz konusu tanımlamada "karşılaştırılabilirliğin" kuralları geliştirilmiş ve her somut olayda karşılaştırma yöntemi açısından elverişli olgu dizileri oluşturulmuştur. Durkheim'a göre toplumsal olgular yeterli bir zaman dilimindeki tek bir topluma dayandırılarak açıklanmaya çalışılmalı ("İntihar" incelemesinde denediği gibi) ya da farklı toplumlar ve zamanlar açısından karşılaştırılmalıdır (Durkheim bu konuda "patriarkal aile yapısının gelişimini örnek olarak vermekte ve tam anlamıyla geçerli bir toplumbilimsel açıklama için, başka zamandaş toplumlardaki gelişmelerin de göz önünde" tutulması gerektiğini vurgulamaktadır) (San, 1993; 156).

Karşılaştırma yönteminin bilimselleştirilmesine, özellikle 20. yy. başlarında "alman tarihçi okulunun" toplumbilimde başlattığı yöntem tartışmaları çerçevesinde, Max Weber'in yaptığı katkıları da anımsamak yerinde olur. Weber, toplumsal olguların zaman ve mekân boyutlarında ayrı ayrı karşılaştırılmalarının zorunlu, ancak yeterli olmadığını, ayrıca söz konusu olguların tanımlandığı toplumların birer toplumsal bütün

olarak karşılaştırılıp "yorumlanmaları" gerektiğini ileri sürmektedir. Daha açık bir anlatımla, amaç sınırlı toplumsal olguları tanımlayıp yorumlamak değil, belki bu yolla belli bir toplumun bütününe karşılaştırma yöntemiyle yorumlamaya çalışmaktır. Görüldüğü gibi bu yaklaşım, yetersiz parçasal açıklamalara (belki de betimlemelere) dayanıp tek yönlü evrim eğrileri bularak, toplumsal bütünün sözde açıklanmasından (Marx'çı yaklaşımlar) ya da toplumsal gerçekliğin bütünden kopartılarak tek tek olgu ve olaylar düzleminde parçalanmasından (Amerikancı hiper görgül yaklaşımlar) çok farklı bir tutumu sergilemektedir. Söz gelimi Weber, din sosyolojisi araştırmalarında evrensel dinleri birbirleriyle karşılaştırmaktan çok, hangi dinlerin hangi toplumsal yapılarda ortaya çıktıklarını irdelemeye yönelmektedir. Gene Weber, benzer bir biçimde belli bir toplumdaki ekonomik, hukuksal ya da siyasal olguları karşılaştırmalı olarak açıklar ve yorumlarken, söz konusu tek tek olguları yalıtılmış bir çerçevede değil, tersine toplumun bütününe açıklamada başvurulması zorunlu yaklaşımlar olarak ele almaktadır.

Weber'in karşılaştırma yönteminin bilimselleştirilmesindeki en önemli katkısı ise, kuşkusuz kendinden önceki bilim adamlarından etkilenmekle birlikte, yeniden oluşturduğu ideal (saf) tipleri kavramsılaştırmasında yatmaktadır. Çünkü Weber'in ideal tipleri, belli bir zaman ve mekân boyutunda oluşturulan ölçütlerdir ama bir kez oluşturulduktan sonra sonsuza dek varlıklarını sürdüremezler. Tersine zaman ve mekân koşullarına göre söz konusu ideal tiplerin gözden geçirilmesi, gerekirse yeniden oluşturulması zorunludur. Weber'in bu konudaki ödünsüz tutumu, farklı toplumlardaki benzer toplumsal olguların "karşılaştırılabilirliğini" keyfilikten daha açıkçası, çifte standarttan kurtararak, güvenilir bilimsel temellere oturtmuştur. Gerçekten de Weber, her belli toplumsal olayda zaman ve/ veya mekân boyutlarına göre karşılaştırma ölçütlerinin oluşturulması, böylece karşılaştırmanın hangi bakış açısından yapılabileceğinin açıklıkla ortaya konması gerektiğini savunmaktadır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belirginleşmeye başlayan ve bu anlamda yeni sayılabilecek çoğulcu-döngüsel tarih görüşü, karşılaştırmalı toplumbilimsel araştırmalara farklı bir boyut katmıştır. Başlıca O. Spengler, A. Toynbee ve A. Weber gibi bilim adamlarınca savunulan bu yaklaşıma göre, insanlık tarihindeki sosyo-kültürel olaylar, tek bir çizgi üzerinde ve birbiri ardından gelmemekte, görece olarak kendi içine

kapanık ve bağımsız sosyo-kültürel çevrelerin hem birbirlerini izleyerek hem de yan yana var olmaları ile oluşmaktadır. Bu nedenle, birbirinden farklı sosyo-kültürel çevrelerin (toplumların) kendi içlerinde ve zaman boyutunda incelenmeleri, tek tek toplumlardaki tipik düzenliliklerin ortaya konmasını sağlayabilir. Başka bir anlatımla, her toplum kendine özgü ve özünde tek olan bir zaman döngüsü (zyklus) gösterir ki, bu döngünün başlangıç, orta ve geç zaman dilimlerini birbirinden ayırt etmek mümkündür. İşte bu nedenle, kendi içinde bir bütün oluşturan her sosyo-kültürel çevrenin gene kendine özgü zaman ritmi boyutunda incelenmesi gerekir. Daha açık bir deyişle, farklı sosyo-kültürel çevrelerin zamandaş olgu ve olayları yalnızca yatay bir çizgi üzerindeki değil, ayrıca söz konusu olgu ve olayların her sosyo-kültürel çevrenin zaman ritmi içindeki dikey oluşumu da dikkate alınmalıdır. Burada karşılaştırma yöntemi hem değişik sosyo-kültürel çevreler arasında yatay hem de aynı sosyo-kültürel çevre içinde dikey olarak uygulanmaktadır (San, 1993; 157-158).

4.1.1.1. Karşılaştırma Yönteminin Özellikleri ve Sosyal Bilimlerdeki Yeri

Karşılaştırmalı siyaset literatüründe “karşılaştırma” ve “karşılaştırmalı yöntem” terimlerinin çok çeşitli anlamları mevcuttur. Karşılaştırmalı yöntem temel yöntemlerden biri olarak tanımlanmakta ve genel ampirik önerilerin oluşturulmasına yarayan deneysel, istatistik, vaka çalışması yöntemleri de karşılaştırma metoduna yardımcı araçlardır. Karşılaştırmalı yöntem bir ölçüm yöntemi değildir, bu metot değişkenler arasındaki deneysel ilişkileri keşfetmek için kullanılan bir yöntem olarak kabul görmektedir (Lijphart, 1971; 682-683).

Hemen hemen tüm deneysel sosyal araştırmalar, bir çeşit karşılaştırma içerir. Araştırmacılar, vakaları birbirleri ile karşılaştırır; nicel karşılaştırmalar oluşturmak (ve ayarlamak) için istatistiksel yöntemleri kullanır; teorik olarak salt vakalardan türetilmiş vakaları karşılaştırır ve ayrıca, ilişkili varyasyonu değerlendirmek amacıyla ortalama değerlere uygun değişkenler ile ilgili vaka değerlerini karşılaştırır. Karşılaştırma, deneysel düzenlilikler hakkında açıklamalar yapmak ve vakaları, maddi ve teorik kriterlere göre değerlendirmek ve yorumlamak için bir temel sağlar. Bu geniş anlamda, karşılaştırma, bugün uygulandığı şekliyle deneysel sosyal bilimin merkezindedir (Ragin, 1987; 1).

Neredeyse tüm sosyal bilimsel yöntemler bu geniş anlamda karşılaştırmalıyken, sosyal bilimlerde karşılaştırmalı yöntem terimi, genellikle karşılaştırmmanın belirli bir türüne atıf yapmak için dar anlamda kullanılmaktadır. Büyük makro sosyal birimlerin karşılaştırması buna örnek teşkil edebilir. Aslında, karşılaştırmalı yöntem, karşılaştırmalı sosyal bilimlerin temel yöntemi olarak geleneksel bir şekilde ele alınmıştır, sosyal bilimler dalı ise çapraz toplumsal farklılıklar ve benzerliklerin üzerine yoğunlaşmıştır (Easthope, 1974). Bu geleneğe rağmen, bugün genel olarak karşılaştırmalı sosyal bilimlerin, özellikle de karşılaştırmalı metodun açıklığına (ayır ediciliğine) ilişkin önemli anlaşmazlıklar vardır. Bazı karşılaştırmacılar, karşılaştırmalı sosyal bilimlerin, genel olarak sosyal bilimlerden önemli açılardan farklı olduğu fikrine karşı çıktılar (Grimshaw1973; 18).

Örneğin, Smelser (1976; 2-3), karşılaştırmalı sosyal bilimler araştırmasının, “sosyal bilimler araştırmasından bağımsız bir araştırma türü olmadığını” ve “birbirinden bariz bir şekilde farklı birimlerdeki olguların analizinin (özellikle farklı toplumlar veya kültürler), kendine özgü hiçbir metodolojik probleme sahip olmaması gerektiğini” iddia eder. Smelser’e göre (1976; 5), karşılaştırmalı ve karşılaştırmalı olmayan çalışma arasındaki bu süreklilik bulunmaktadır. Çünkü kendi ile ilgili hedefleri aynıdır (koşullar ve değişim nedenleri üzerindeki kontrolleri kurarak sosyal fenomenleri açıklamak için).

Karşılaştırmalı sosyal bilimler konusunda gerçekten farklı hiçbir şeyin olmadığı ve neredeyse tüm sosyal bilimsel yöntemlerin karşılaştırmalı yöntemler olduğu bu pozisyon sağlam ve caziptir, çünkü sosyal bilimlerin alt disiplinlerinin, kendi yöntemleriyle birleştirilmiş olduğunu önermektedir.

Karşılaştırmalı sosyal bilimlerin en belirgin yönü, nitel ve nicel çalışma arasındaki uçurumdur. Nitel araştırmacılar vakalara bir bütün olarak bakma eğilimindedir ve bütün vakaları birbirleri ile karşılaştırırlar. Vakalar, değişkenler açısından analiz edilebilir olsa da(örneğin, belirli bir kurumun varlığı veya yokluğu, önemli bir değişken olabilir), vakalar, düzenlemeler olarak görülmektedir –özelliklerin kombinasyonları. Bu nedenle nitel geleneğindeki karşılaştırma, düzenlemelerin karşılaştırılmasını içerir. Bu bütünsellik, çoğu nicel çalışmanın analitik yaklaşımı ile tamamıyla çelişmektedir (Ragin, 1987; 3).

Analiz birimi teriminin hem veri kategorileri hem de teorik kategorilerine referans olarak kullanılması gerçeği, karşılaştırmalı sosyal bilimlerde alanında büyük bir karışıklık yaratmıştır.

Karşılaştırmalı sosyal bilimlerde analiz birimi sorununun açıklığa kavuşturulması açısından, gözlemsel birimler ve açıklayıcı birimler arasındaki ayrımı yapmak gerekir. Bu ayrım, analiz biriminin iki anlamına ilişkin tartışmamı takip eder - veri kategorisi ve teorik kategori gibi. Gözlemsel birim, veri toplama ve veri analizinde kullanılan bir birime değinmektedir; açıklayıcı birim de, bu elde edilen sonuç modelini hesaba katmak için kullanılan bir birime değinmektedir (Ragin, 1987; 8-9).

Karşılaştırmalı sosyal bilimlerin ayırt edici hedeflerinden biri, önemli tarihi sonuçları yorumlamaktır. Ana akım sosyal bilimlerde açısından bakıldığında, bu hedef, bariz bir şekilde ilgili gözlem sayısını azaltarak sosyal araştırma üzerinde çok kısıtlayıcı etkiler yaratmaktadır.

Karşılaştırmalı yöntem, "mantıksal yöntemlere" dayanmaktadır (1950 Gee); Mill'in tüme varımsal iki araştırma yöntemini kullanır: anlaşma yöntemi ve dolaylı fark yöntemi. Bu yöntemler, belirli bir sonucun ön şartlarını ilgilendiren tüm mevcut ve ilgili verileri kullanır ve ilgili durumlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları inceleyerek nedenlerini aydınlatır (Ragin, 1987; 15).

Karşılaştırmalı yöntem, bu özelliğe sahip olduğundan, bu yaklaşım için istatistiksel kriterler daha az önemlidir. Bunun anlamı, karşılaştırmalı yöntemin, örnekler veya nüfus ile çalışmadığı ancak karşılaştırmalı yöntemin uygulamalarından kaynaklanan şeyin, olasılıksal açıdan tasarlanmadığı çünkü olgunun her bir durumunun incelenmiş ve mümkünse açıklamasının yapılmış olduğudur. Sonuç olarak, karşılaştırmalı yöntem, farklı vaka tiplerinin göreceli sıklığına nispeten duyarsızdır.

Karşılaştırmalı yöntemi ile ilgili başlıca tanımlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir: birçok değişken ve az sayıda vaka. Bu iki tanım yakından birbiriyle bağlantılıdır (Lijphart, 1971; 685).

Bazen bütün kültürel bölgeler ve uygarlıklar karşılaştırmalı analiz birimlerini oluşturmaktadır. Öte yandan, dünyada var olan bir sürü yaklaşımların olmasına rağmen, karşılaştırmalar genellikle sınırlı sayıdaki olgular ve vakalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Yani tanımlanan karşılaştırmalar araştırmanın iki ve daha fazla birimleri arasındaki etkileşimin yanı sıra, sadece bir varlık ve olgunun kendi içindeki etkileşimini de göz önünde bulundura bilmektedir.

Karşılaştırmalı yöntem, araştırmacıların, analiz ile ilgili vakalara aşina olmasını gerektirir. Vakaların bir bütün olarak anlamlı karşılaştırmalarını yapabilmek için, araştırmacının, her bir vakayı doğrudan incelemesi ve diğer ilgili tüm vakalar ile karşılaştırması gerekir.

Karşılaştırma tek anlamlı bir yöntem stratejisi olmaktan çok her biri belirli bir dizi fonksiyona ve bu yönteme bağlı isteklere sahip çeşitli yaklaşımlardan oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Kocka'nın (2003) önerdiği üzere karşılaştırmalı çalışmalar, "Neyin neden ne ile ne açıdan ve ne amaçla karşılaştırıldığının" net olması açısından dönüşümsel olmalıdır.

Çeşitli karşılaştırma değerlemelerine bazı yapılar getirmek amacıyla, May (1993: 157), ithalat-ayna görünümü, fark görünümü, teori geliştirme görünümü dâhil olmak üzere üç katlı bir tipoloji ortaya atmaktadır.

Özelliği Vurgulama

İlk kategori (ayna görünümü), karşılaştırmanın genel dönüşümlü fonksiyonuna sahiptir. Örneğin fonksiyonun kendisi, bizim görüşümüzün genişletilmesi, ufkumuzun genişletilmesi ve perspektif açısından nesneleri görmemiz için vardır. Diğer bir deyişle, karşılaştırmalı analiz çok değerlidir çünkü diğer bağlamlara ait sosyal eylem ve olayları dikkate alarak ima edileni daha iyi görmemizi sağladığını ve kendi uygulamalarımız ve olaylarımıza dayanarak sık sık hafife alındığını destekleyen bir görünüm anlamına gelmektedir. May'e göre, "araçsal (yani pratik) düzeyde" olsa da, karşılaştırmalı bir çalışma ile oluşturulan sonuçlar, verimliliği artırmak için bir toplumun işlerinin organize edilmesi ile ilgili farklı yöntemlerin ithaline izin verebilir, o ayrıca "kendi sosyal sistemlerimiz ve kültürel davranış biçimlerimiz üzerine" derinlemesine düşünmemizi

sağlar. Bu nedenle, karşılaştırma, özellikle de insanın kendisinde tanıdık olan bizim dünyayla ilgili daha az belirgin varsayımlarımızı ve konseptlerimizi ortaya çıkarma ve bunlarla mücadele etme potansiyeline sahiptir.

Yakınsamaların ve Sapmaların Keşfedilmesi

Fark görünümü etiketi ile May tarafından kümelenen karşılaştırmalı çalışmaların ikinci tipi, görünüşte benzer birimler arasındaki farklılıkları araştırmayı, anlamayı ve açıklamayı taahhüt eden analiz modunu temsil eder. Bu tür çalışmalardaki önemli bir özellik, birleşik ve farklılaşmamış kategori birimleri olarak tahmin edilen şeyin içinde olan farklılıkların ve varyasyonların ortaya çıkarılması ile ilgilidir. Hiçbir sosyal olgu veya sürecin aynı biçimde tekrarlanmayacağı göz önüne alındığında, bu karşılaştırma türü, bize gözlemlenen değişimlerin mantıklı bir açıklamasının yapılması ve hem benzerlik hem de farklılık ilkelerinin yakalanması konusunda destek sözü verir. Diğer bir deyişle, karşılaştırmalı inceleme, yeteri kadar benzer varlığın katılımı ile gerçekleştirilir ancak özel ilgiye sahip bir olgu açısından farklılık gösterir. Çeşitli ortamlarda söz konusu olan olgunun bu tür bir karşılaştırması da, bu görünüme göre, olgunun farklı oluşumlarını görmemizi sağlar ve diğerleri farklı yollardayken bazılarının neden benzer şekillerde geliştiğini sorgular.

Nedensel Genellemelerin Ortaya Çıkarılması

Son olarak, karşılaştırmalı çalışmaların üçüncü tipi, önemli düzeyde genelliğe ve büyük oranda uygulanabilirliğe sahip nedensellik teorileri geliştirmek amacıyla karşılaştırmayı kullanmak için oldukça yüksek amaçlara sahip olanlardan oluşur. May'ın (1993: 157) teori geliştirme görünümünü dediği şeyde, karşılaştırmalı bir yaklaşımın, farklılıklar ve benzerliklerin sade bir şekilde açıklanması ve tipolojilerin gelişimi ile kalmaması gerektiğine inanılmaktadır. Daha doğrusu, karşılaştırma, gözlemlenen benzerlik ve farklılıklardan sorumlu olan nedensel ilişkiler hakkında bakış açıları elde etmek için kullanılabilir ve kullanılmalıdır. Diğer bir deyişle, buradaki genel istek, sadece sosyal süreçlerin alabileceği farklı bir gerçek veya olası yolları tespit etmek değil ayrıca gözlem altındaki olguların hepsini olmasa da çoğunu açıklayabileceği nedensel bir teori geliştirmektir. Genelleme derecesi ve geliştirilen teorinin uygulanabilirlik alanı farklılık

gösterse de, her şeye rağmen bu karşılaştırmanın, türetildikleri belirli durumları aşan nedensel modellere ulaşmak için kullanılabileceği ve kullanılması gerektiğine dair bir kanaat vardır.

4.1.1.2 Karşılaştırma Yönteminde Betimleme ve Nitel Veri Analizi

Karşılaştırma yapabilmek için öncelikle nitel analiz sürecinin ilki olan betimlemeye başvurmak gerekir. Nitel analiz yapılırken üzerinde çalışılan olgunun eksiksiz ve kapsamlı bir biçimde betimlenmesi çok önemlidir.

Betimleme, gözlenen davranışa yol açan temel gerekçelerin ve bu davranışın ardındaki niyetin ortaya çıkartılmasını da kapsayan bir süreçtir. Diğer yandan incelenen davranışın ortaya çıktığı daha geniş toplumsal ve tarihsel bağlam da betimleme sürecinin önemli parametreleridir. Toplumsal bağlam grup, örgüt, kurum ve kültür bileşenlerini kapsamaktadır (Özdemir, 2010; 330).

Betimleme tamamlandıktan sonra toplanan veriler belirli konular çerçevesinde sınıflandırılır. Böylece araştırmacı veriler arasında bir karşılaştırma yapabilme olanağına sahip olur. Araştırmacı üzerinde çalıştığı temaları birbirleri ile ilişkilendirerek veri bütünü içerisinde yer alan değişkenler arasındaki ilişkileri ve farklılıkları incelemektedir (Dey, 1993).

Nitel verilerin analiz edilmesi sürecinde en fazla kullanılan yöntemlerden biri de “sabit karşılaştırma analizi”dir (Constant comparative analysis). Bu analiz yönteminin temel amacı veri seti içerisinde yer alan temaların ortaya çıkartılması ve bu temalara dayalı olarak kuram geliştirmektir (Özdemir, 2010; 336).

Nitel verinin analiz edilmesinde kullanılan sürekli karşılaştırma analizi yöntemi iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada veriler okunmakta ve birbirleri ile karşılaştırılmaktadır. Böylece birbiri ile bağlantılı veriler belirli kavram ya da kategoriler altında toplanmaktadır. İkinci aşamada ise öncelikli olarak kavram ve kategorilere dayanan ana başlıklar ortaya çıkarılmakta devamında da bu konu başlıkları, önerme cümleleri haline getirilmekte ve hipotez cümlesi kurulmaktadır (Have, 2004, 136).

Karşılaştırma yöntemi gerçekten bilgi kuramı açısından olduğu kadar, medya incelemeleri bakımından da son derece önemli bir yer tutmaktadır. Bir sonraki başlıkta kullandığım karşılaştırma yöntemini medya bağlamında değerlendirerek Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki durumu incelemekteyim.

4.1.2 Karşılaştırma Yöntemi İle Medyanın Ve Kitle İletişim Araçlarının Analizi

Habercilik uygulaması ve medya analizi, farklı çağdaş toplumlarda siyasi, ekonomik ve kültürel süreçlerin anlaşılması için giderek daha da önemli hale gelmiştir (Timothy, 1998). Özel olarak aşağıdaki üç başlık, alandaki bu konu ile ilgili araştırmanın ana hatları olmuştur: profesyonel gazetecilik kültürleri üzerine çalışmalar; gazetecilik uygulamasına etki eden bireysel, örgütsel ve toplumsal düzeyler; medya sistemleri araştırmaları.

Gazetecilik kültürü ve medyanın rolü üzerine yapılan araştırmalar, 20. yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa'daki gelişim erken dönemde gerçekleşmiş ve 1990'lı yılların başından itibaren, dünyadaki diğer ülkelerin araştırma gündeminin bir parçası olmaya başlamıştır. Gazetecilik modelleri, görevleri ve tutumları, görüşmeler ve gözlemin yanı sıra ulusal ve çapraz-ulusal anketler aracılığıyla analiz edilmiştir (Donsbach, Wolfgang, Patterson, 2004; 256).

Araştırmanın ikinci basamağında, gazetecilik uygulamasına etki eden farklı boyutlar tespit edilmiştir (Mcquail, 2000). Bu konu ile ilgili çalışmalar, haber üretiminde en az üç temel etki seviyesi üzerinde fikir birliğine varmaktadır: bireysel, örgütsel ve sosyal etki düzeyi. Son yapılan çalışmalar, gazetecilik uygulamasında örgütsel ve toplumsal düzeyde faktörlerin, bireysel faktörler üzerinde baskın olduğunu bulmuştur (Hanitzsch, 2010; 15).

Son olarak, medya sistemleri üzerine yapılan çalışmalar, medyanın faaliyet gösterdiği bağlamı ve gazetecilik çalışması ile bunların bağlantılarını belirleyen farklı siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri belirlemektedir (Blumler, Gurevitch, 1995). Günümüzde, bilgi akışı ve haber kaynaklarının yapısal organizasyonu, farklı sistemlerde kaçınılmaz olarak değişiklik gösteriyor gibi görünmekte ve de anlatsal

raporlama teamüllerinde de bu şekildedir. Medya sistemleri, farklı yönleri ile karakterize edilmektedir ve bunları sürekli şekillendiren ve (yeniden) tanımlayan farklı boyutlar tarafından etkilenmektedir (Hujanen, Lehtniemi, Virranta, 2008).

Asya, Afrika, Doğu Avrupa ve Latin Amerika'da bu çalışma alanında farklı düzeylerde kavramsal bağımlılık görülmekteyken, medya sistemleri üzerine yapılan araştırmaların çoğu, yüksek düzeyde kapitalist ve gelişmiş toplumlar olan Batı kaynaklıdır.

Gerçekten de, diğer medya sistemlerini açıklama konusunda kendi yetersizlikleri bakımından hegemonyacı önerilere karşı uzun süreli eleştirilere rağmen (Curran, Park, 2000; 11), bunların çoğundan anlam çıkartılmış, başlangıçta geliştirilmiş olanlardan farklı bağlamlarda uygulanmıştır.

4.1.3 Karşılaştırmalı Araştırmalarda Sistem Kavramı

Sistem kavramının farklı tanımları vardır. Genel olarak düzenli bir biçimde birbirini etkileyen ve birbirine bağlı birimlerden, değişik bölümlerden oluşan ve genel bir plana göre kurulan, belirli bir sonuca ulaşmak için amaca yönelmiş bir bütündür (Ataman, 2002; 131).

'Sistem' kavramı burada farklı bir düzendedir. Tarihsel olarak kavram, Talcott Parsons ve diğerlerinin 1960'lara kadar etkili olan ve o zamandan bu yana bir dizi utandıran eleştiriye konu olan işlevselci sosyoloji içine yerleştirilmiştir (Hall, 1982). Buradaki soru, 'sistemin', sosyal istikrara ya da tek bir baskın merkeze sahip olmaya yönelik doğal eğilimler hakkında Parsoncu bagaj taşıması olmadan medyaya uygulanabilir analitik bir yapı olup olmadığıdır. 'Sistem' kavramı; bir işlevselci modeli veya düzen ya da istikrara yönelik altta yatan bir değer uzlaşması ya da önyargıyı kabul etmeyen, medya endüstrisi, teknolojileri ve kullanıcıları arasındaki bir dizi kurum, uygulama ve etkileşimleri kastetmektedir.

Karşılaştırmalı araştırma, küresel iletişim ve medya çalışmaları kapsamında ülke ve bölge çalışmaları ile alakalı sorgulamalar yapma konusunda bize yardımcı olmaktadır. Medya politikası alanı, uzun bir süre 'Batılılaşmama' yaşamıştır. Bu, Batılı olmayan

ortamlarda bu konudaki çalışmaların mevcudiyeti ve üretilmesi anlamına gelmektedir. Önemli bir sınırlama ise, alternatif açıklamalar ve teoriler geliştirmek yerine öncelikle ulusal farklılıkları anlamak isteyen tanımlayıcı karşılaştırmalı çalışmalara yönelik ağırlıklı bir eğilim olmuştur. Çapraz ulusal karşılaştırmalı çalışmalar, ortak kuramsal ve kavramsal sorulara ilgi çekmeyi destekleyerek benzer akademik tartışmaların sınırlamalarını azaltıcı bir etkiye sahiptir (Flew, Waisbord, 2015; 621).

Karşılaştırmalı araştırma, medya ve siyaset çalışmalarının analiz birimleri hakkındaki yapılan tartışmayı tekrar alevlendirmiştir. Yakın zamanda yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda, medya sistemleri (Dobek-Ostrowska, 2010; Hallin, Mancini, 2004, 2012; Thomass, Kleinstuber, 2011), haberlerde yer alma oranı (Benson, 2013), gazetecilik kültürü ve uygulaması (Örnebring, 2012), medya yapılarının etkisi ve vatandaşların halkla ilişkiler ile ilgili bilgisi hakkındaki bağlamı (Aalberg, Curran, 2012) gibi konular incelenmiştir. Karşılaştırmalı medya yönetim kavramı, sadece milletler arasındaki kurumsal ve düzenleyici farkları listelemenin dışında, benzerlikleri ve farklılıkları açıklamak için hipotez testlerini kapsayan nedensel karşılaştırmaların üretilmesine yönelik de kullanılması ile genişleyen bir karşılaştırmalı medya politikası literatürüne sahiptir (Puppis, d'Haenens, 2012; 214).

Küreselleşmenin ortaya çıkardığı bariz bir soru ise, bu bizim çağımızın dönüştürücü bir süreciyse, neden ulusların ve devletlerin sınırları üzerine yerleştirilmiş medya sistemlerini araştırıyoruz? Jonathan Hardy'nin (2012) de gözlemlediği gibi, karşılaştırmalı medya sistemleri araştırmaları, medya sistemlerini şekillendiren ve farklılaştıran, büyük ölçüde ulusal hatlarda düzenlenen ve bu sistemleri yeniden şekillendiren ulus ötesi ve kültürlerarası dinamiklerin özelliklerinin küme analizi arasındaki bir gerilim ile uğraşmaktadır (Flew, Waisbord, 2015; 185).

Ortak nokta, medya sistemlerinin; siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin giderek daha fazla, yerel (şehir-bölge), ulusal ve bölgesel-uluslar ötesi arasında hareket eden çok ölçekli bir dünyada, ulusal ölçeği ayrıştıran bir şey olarak görülmesidir (Flew, Waisbord, 2015; 622).

4.1.4 Medya Sistemlerinin Eleştirel Bakış Açısından Analizi

Dünyadaki medya sistemlerini karşılaştırmalı olarak analiz edildiği ilk öneri, 1956 yılındaki Dört Basın Kuramı olmuştur. Burada Siebert ve diğ., medyanın, içinde faaliyet gösterdiği siyasi ve sosyal yapıların şeklini ve rengini nasıl aldığını analiz ederek medya sistemlerinin ilişkileri ve bunların sosyal ve siyasi bağlamı hakkında teoriler geliştirmiştir. Bu yazarlar, ideal türleri karşılaştırarak medya sistemleri arasındaki farklılıkları açıklayabilecek çeşitli faktörleri tespit etmiş ve Otoriter, Sovyet Komünist, Liberal ve Sosyal Sorumluluk modellerini karşılaştırmıştır.

Siebert ve diğerlerinin modelleri ile rekabet edebilecek kavramsal çerçevenin eksikliği göz önüne alındığında, onların önerisinin, gazetecilik çalışmaları için çok etkili olduğu ortaya çıkmış ve bu zaman içinde karşı karşıya kalınmış uzun süreli eleştirilere rağmen 60'lardan itibaren gazetecilerin yetiştirilmesi ile ilgili öğretici bir araç haline gelmiştir. Eleştiriler farklıydı: Batılı olmayan ülkelerdeki medya sistemi türlerinin kuramsallaştırılmasının eksikliğinin yanı sıra Anglo ve Avrupa merkezli görüş sorgulanmıştı (Curran, Park, 2000). Örneğin, McQuail, Amerikan Anayasası açısından basın özgürlüğünü tanımladığından modeli eleştirmiş -yani, özel mülkiyeti özgürlük ile ilişkilendirmesi ve Devleti ve hükümetleri özgürlük düşmanı olarak belirlemesi- ki bu her ulus için gerçeği yansıtmamaktadır. Modellerin fazla olması, Siebert ve diğerlerine yönelik diğer bir eleştiri noktası olmuştur, çünkü onlar, geri kalanı, aynı şeylerin çeşitlendirilmesi olduğundan sadece iki modele atıfta bulunmuşlardır –özgürlükçü ve otoriter- (Christians, 2010). Nerone (Nerone, 1995), daha da ileri gitmiş ve Siebert ve diğerlerinin, medya sistemlerinin dört sınıflandırmasını değil dört örnek sadece bir (özgürlükçü) tanesini sunduklarını ortaya çıkarmıştır.

Son olarak, medya yapısı ve medya sistemleri arasındaki ilişkiyi deneysel olarak analiz etmek yerine, sadece medya sistemlerine normatif açılardan odaklandıkları için eleştirilmektedirler. Yıllar içinde, tipolojileri ortaya çıkaran diğer modeller, Siebert ve diğerlerinin ortaya çıkardığından farklıdır (Mellado, Lagos, 2013; 5).

Örneğin, McQuail medya sistemleri kapsamında yeni kategoriler tanıtmıştır. Daha sonra "gelişmekte olan" olarak kabul edilen ve medya sistemleri, önceki kavramsallaştırma tarafından göz ardı edilen ülkeler için kalkınma modeli önerilmiştir. Ayrıca, araştırmacı birleşik demokrasileri yansıtmayı amaçlayan demokratik-katılımcı modeli önermiştir.

Dünyanın farklı bölgelerinden gelen araştırmacıların ilgisini çekmiş medya sistemlerinin sınıflandırılması konusunda en iddialı ve mevcut girişimlerden biri, Hallin ve Mancini tarafından geliştirilmiştir. Medya sistemlerinin, çalıştıkları sosyal ve siyasal sisteme göre işlerlik gösterdiği fikrinden yola çıkarak, Hallin ve Mancini, bunları Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri analizine dayalı olarak açıklamak için dört büyük boyut önermektedir: Devletin medya sistemine müdahalesinin niteliği ve kapsamı, toplumdaki siyasi benzerlik düzeyi, medya piyasasının gelişimi, özellikle basının kullanım yaygınlığı ve dolaşımı ve gazeteciliğin profesyonelleşmesi. Bu boyutlara göre, Hallin ve Mancini, medya sistemlerini üç model olarak sınıflandırmaktadır: Ticari medya ve piyasa mekanizmaları ile karakterize edilen Özgürlükçü (Liberal) Model (Birleşik Krallık, İrlanda, ABD ve Kanada); Devletin aktif ama sınırlı rolünün yanı sıra ticari medya ve organize sosyal ve politik gruplar arasındaki bağlantıyı vurgulayan Demokratik Korporatif Model (Almanya, İsviçre, Avusturya, Hollanda, Belçika, İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya); Zayıf ticari medya ve devletin daha güçlü bir rolü ile medyayı parti siyasetine entegre eden Kutupsal Çoğulculuk Modeli (Fransa, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan). Hallin ve Mancini'nin önerisi, karşılaştırmalı medya sistemleri çalışmasında ve siyasi ve medya sistemleri arasındaki ampirik bağlantıların arayışında önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir (Hampton, 2005; 243). Ancak, bu araştırmacıların odak noktası ve önermeleri de eleştirilerden kurtulamamıştır. Birçoğu, belirli bir modele dâhil edilen ülkelerin heterojenliğini bir zayıflık işareti olarak görmüştür (Örneğin, bazıları, Demokratik Korporatif model kapsamında, önerinin ortaya çıkarmadığı çeşitli versiyonlar ve alt sistemlerin bulunduğuna inanmakta). Siyasal sistem ve medya sistemi arasındaki ilişkiye yoğunlaşmak, ilgili kültürel, sosyal ve ekonomik göstergeleri görünmez kılmaktadır (Jakubowicz, 2010; 5).

Bununla birlikte, Hallin ve Mancini'nin modeline yönelik çoğu eleştiri, Batılı olmayan medya sistemlerini belirlemek ve onları Batılı sistemlerle karşılaştırma özelliklerinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Hallin ve Mancini, Batı Dünyası'nın Dışındaki Medya Sistemleri'nin Karşılaştırılması kitabını baskıya vermiştir (Vltmer, 2012; 228), böylece kendi modellerinin analizini Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine kadar genişletmişlerdir. Bu kitapta, Albuquerque (2012), Hallin ve Mancini'nin Kutupsal Çoğulculuk modelini tanımlama şeklini ve özellikle de, bu modelin Doğu Avrupa, Latin Amerika, Orta Doğu, Afrika ve Asya'nın çoğunda var olan medya sistemlerini açıklayabileceği fikrini eleştirmektedir. Bu bağlamda, araştırmacı Kutupsal Çoğulculuk teriminin bu tür geniş kullanımının, yanlış bir kavram ve diğer modellere uymayan her şeyi dâhil eden bir tür joker olma riskini ortaya çıkardığını önermektedir.

Aynı doğrultuda, Vltmer (2012; 230), medya sistemlerinin, Hallin ve Mancini tarafından önerilen üç modelden birindeki yeni demokrasilere uydurulmasının, Batı dünyası dışında deneysel olarak bulunabilecek geniş çeşitliliği gizlediğini göstermektedir.

Hallin ve Mancini tarafından önerilen analitik model için bir eleştiri kaynağı, sadece, demokratik ve birleşik toplumlar arasındaki medya sistemlerinin karşılaştırmasıdır, bu da, modellerin, şu anda karma ve otoriter rejimler altında yaşayan dünya nüfusunun yarısından fazlasının durumunu açıklama yeteneğini başarısız kılmaktadır.

Genel olarak değerlendirdiğimizde karşılaştırmalı çalışmalarda 'Medya sistemlerine' odaklı üç eleştirel bakış geliştirilmiştir; medya sistemi kavramının modası geçmiş ve metodolojik olarak hatalıdır; medya sistemleri medya kültürünü artık ulus-devletlere uygun olmayan bir şekilde bağlamakta; bu 'sistemin' kendisi karşılaştırmalı bir çalışma için analitik bir birim değildir.

Eleştirilerden biri, hem 'medya' hem de 'sistem', toplumsal olayların analizi hakkında şüpheli tesislere yerleştirildiğinden, klasik dört Büyük Basın Kuramı gibi normatif ve özcü hesaplara dayanan 'medya sistemi' kavramının, modası geçmiş ve hatalı

olduğudur (Siebert, 1956). 'Medya' kavramı, seri üretimi ve içerik dağıtımını mümkün kılan ayrı 'kanallar' sağlayan ayrık teknoloji ve endüstrilerin kitle iletişim bağlamını kabul etmektedir. Bu kavram, dijital teknolojilerin, medya endüstrisi ve biçimleri arasındaki eski bölünmeleri çöktüğü ve bireyler arası ve kitle iletişim arasındaki çizgilerin tamamen silinmiş olmasa da, temelde bulanık olduğu birbirine yaklaşan bir medya düzeninde modası geçmiş olarak görülmektedir. 'Medya' kavramı, iletişime 'aracılık eden' geleneksel kanal fikirlerini ortaya atan son değişiklikleri kabul edememiştir. 'Sistem' kavramı, farklı fonksiyonları ile birbirine bağlı parçalardan oluşan bir toplumu tasavvur eden, bileşenleri ortak bir merkez etrafında ifade edilen ve kapalı ve istikrarlı bir düzeni güçlendirmek amacı olan yüzyıl ortalarındaki işlevselci sosyolojinin kavramsal artığı olarak görülmektedir. 'Bilgi/haber ekolojisi' (Napoli, 2011; Scolari, 2012) ve 'medya düzeni' (Çelebi, 2005) gibi alternatif kavramlar, 'medya sistemleri' kavramının yerini almak için ileri sürülmüştür.

İkinci bir eleştiri, 'medya sistemi' kavramının, ulus-devletlerin sınırları ve gücü üzerine yerleştirilmiş olmasıdır (Couldry, Hepp, 2009, 2012). 'Medya sistemleri' üzerindeki odak noktası, üstü kapalı olarak, artan sınır ötesi kültürel/medya süreçleri bağlamında şüpheli bir öncül olarak görülen ulus-devletlerin üstünlüğünü varsaymaktadır. Bu öncül, iki yönlü bir sorunun kökeni üzerinde yer almaktadır. Bir tanesi, medya süreçlerinin, medya sistemleri ve ulus-devletlerden toplandığı ölçüde önemsiz gibi gösterip göstermediğidir. Böylece bu medya sistemleri ve ulus-devletleri, artık iletişim/medya/kültürün birincil bölgeleri değildir. Konuyla ilgili bir sorun da, medya sistemleri çalışmaları açısından analitik olarak sınırlı bir bakış açısıdır. Ulusal medya sistemleri üzerine odaklanarak, ulus-devletlerin sınırlarını aşan olaylar hakkındaki görüş açılarını kaybetmekteler. Ulus ötesi aktivizm ve küresel dijital sosyal medya ağlarının yanı sıra diaspora ve karma medya kültürlerinin yoğunlaşması, modern ulus-devletlerin medya ile ilgili egemenliği iddiasında bulunmaktadır.

Üçüncü bir eleştiri de, bilimsel araştırmanın odak noktası olma yerine kanunlar, politika, ekonomi, kültür ve kurumlar gibi yapı elemanlarından oluştuklarından, 'medya sistemlerinin' uygun analitik birimler olmamasıdır. Humphreys'e (2011) göre, haberlerde yer alma oranı, hükümetler ve medya arasındaki ilişkiler veya hükümet iletişim stratejileri

türleri gibi ampirik göstergeler aracılığıyla görüldüğü gibi, medya sistemlerini oluşturan bazı kurumlar, ülkeler arasındaki medya ve politika arasındaki farklılaşan ilişkiyi anlamak için daha açıklayıcı değişkenler önermektedir. Çeşitli tipolojiler aracılığıyla medya sistemlerinin kurucu unsurlarının tartışılmasından ziyade, kurumların özelliklerine (örneğin piyasalar, siyasi partiler, kanunlar, gazetecilik) ve kurumlar arası ilişkilere odaklanmamız gerektiği önerilmiştir. 'Medya sistemleri', belirli bir siyasi-iletişim olgusunun doğasını ve özelliklerini açıklamadığından, temelli ampirik çalışmalar, benzerlikleri ve farklılıkları açıklamak için bu kurumsal yapılar ve dinamikler üzerine odaklanmalıdır (Flew, Waisbord, 2015; 623).

Bu tez, medya sistemlerinin kendine has özelliklerine odaklanarak ülkeler arasındaki farklılıkları açıklayan yakın zamanda yapılmış karşılaştırmalı çalışmalar ile desteklenmektedir. Örneğin, gazetecilik ve siyaset arasındaki farklı ilişkiler (Esser, Umbricht, 2013), Avrupa ülkelerinde vatandaşların kamu işleri hakkındaki bilgi farklılıkları için haberlerde yer alma oranı, medya kaynağı (özel - kamu) hesaplarının türündeki değişiklikleri açıklamakta ve gazetecilerin mesleki değerleri ve habercilik normları da ülkeler arasındaki farklı gazetecilik uygulamalarını açıklamaktadır (Aalberg, Curran, 2012). Bu sonuçlara göre, karşılaştırmalı çalışmalar bir bütünleştirici kategori olarak medya sistemleri yerine, ulusal medya içinde belirli kurumları ve uygulamaları, ülkeler arasındaki en iyi benzerlikleri ve farklılıkları açıklamaktadır.

'Medya sistemleri' kavramı, medya, siyaset ve politikaların sistematik bir şekilde çalışmasına izin verecek şekilde yapıların ve dinamiklerin bir araya toplanmasını sağlayan kavramsal bir yapıdır. Bu, önemli yapılar ve dinamiklerin, küreselleşmenin önemini inkâr etmeden ulus-devletlerin siyaseti ile sınırlı olan 'medya sistemleri' etrafında 'yoğunlaştığını' varsaymaktadır (Flew, 2015; 623).

Hallin ve Mancini'nin (2004) Medya Sistemleri Karşılaştırması, 'medya sistemleri' kavramını yeniden canlandırmış ve karşılaştırmalı araştırma için taksonomik çalışmaların önemini göstermiştir. Yaptıkları çalışmada Batı Avrupa medya sistemlerinin temel, tarihsel özelliklerini yakalarken, Avrupa dışındaki medya sistemlerinin özelliklerini araştırmak için de önemli miktarda fikir ve daha sonra uygulanacak çalışma konusu üretmişlerdir (Hallin, Mancini, 2012).

Aynı zamanda, Hallin ve Mancini'nin karşılaştırmalı çerçevesi, küreselleşme ve internet ile ilişkili teknolojik, politik ve kültürel değişimler bağlamında ortaya çıkmıştır. Burada ortaya çıkan soru, ulus-devlete analitik bir öncelik veren karşılaştırmalı bir modelin, bugünün küreselleşmiş, çoklu ortamlı dünyasının gerçeklerine uygun olmayan kitle iletişim, medya sistemleri ve ulus-devlete bağlı iletişim akışları hakkında modası geçmiş anlayışlar üretme riski taşıyıp taşımadığıdır (Pfetsch, Esser, 2012; 26).

4.2. KARŞILAŞTIRMA YÖNTEMİNİN ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ MEDYASI KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Karşılaştırma yöntemini sadece vakaları, nesneleri karşılaştırmak için kullanmak yanlıştır. Spivak'ın (2009; 609) da belirttiği gibi karşılaştırmalı edebiyatlarda, karşılaştırma “asla karşılaştırmak ve karşıtlık kelimelerinin karşılığı değildir, çünkü karşılaştırma daha çok yargılamak ve seçmek kelimeleriyle beraber kullanılmaktadır”. Neyi ve neden karşılaştırmak, her zaman için refleksif bir şekilde yapılması gereken kritik bir karardır (Meng, Rantanen, 2015; 2).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya düzenini hep Batılı araştırmacıların gözünden ve Batı teorileri ekseninde değerlendirmekteyiz. Fakat bu dört Orta Asya ülkesini (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) hiçbir zaman onlara özgü koşullarda ve onların bakış açıları ile incelemeye yeltenmemekteyiz. Batı'nın kuralları Batı için çok müsait ola bildiği kadar, Asya'da yer alan bu ülkeler için uygun olmaya da bilir. Çünkü Batı'da demokrasinin ve insan haklarının geçmişi çok eski zamanlara dayanmaktayken, Orta Asya ülkeleri demokrasinin tadına bağımsızlıklarını elde ettikten sonra bakma fırsatı bulmuştur. Aynı zamanda Batı ülkeleri sömüren konumundayken, Orta Asya ülkeleri sömürgeci statüsünde uzun yıllar Sovyetler Birliğinde Sovyet Rejimi altında hayatlarına devam etmişlerdir. Tüm bu olumsuzluklar Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki yaşamın her alanını etkilemiş ve bu ülkeler kendi kimliklerinin inşasına başlamışlardır. Kendini inşa sürecinin de çok kolay olmadığı malumdur. O yüzden bu ülkelerden hemen uyması gereken Batı tarzı hayat, Batı demokrasisi, olağan üstü insan hakları, bağımsız yargı sistemi ve saire gibi isteklerde bulunmak çok da doğru olmayacaktır. Orta Asya ülkelerini araştıran birçok araştırmacı yukarıda saydığım nüansları gözden kaçırmaktadır.

Bu dört Orta Asya ülkesini Batı'nın bakış açısından uzak üç yaklaşım çerçevesinden yola çıkarak karşılaştırıp analizime devam edeceğim. Bu yaklaşımlar: 1. Batılı olmayan bakış açılarıyla karşılaştırmalı medya çalışmalarını tarihselleştirme (Doğuya Doğu'nun bakış açısından bakmak); 2. Devlet ve medya pazarları arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırma; 3. Ulusal seviyenin altında ve üzerinde gerçekleşen karşılaştırmaların yeniden düşünülmesi (Meng, Rantanen, 2015; 2).

1. Karşılaştırmalı araştırmaların en yaygını analiz birimlerinin zaman ve mekân içinde karşılaştırılmasıdır. Fakat birçok karşılaştırmalı çalışmalarda tarihsel deneyimlerin başarısızlıklarını da hesaba katarak mekânsal karşılaştırmalara daha fazla ayrıcalıklar tanınmaktadır.

Çalıştığım tez konumda karşılaştırma metodunu zaman bağlamında kullanacağım. Bu çalışmamda zamansal karşılaştırmaya başvurmamı gerektiren iki neden vardır. Birincisi, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde medya ve iletişimin tarihsel yörüngesi Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tanınmış medya "normlarından" çok farklı gelişime sahiptir ve dolayısıyla mekânsal farklılıklar üzerine odaklanması bu analizi yetersiz kılacaktır. Ayrıca sosyalist dönemlerden Orta Asya ülkeleri arasındaki tarihsel benzerliklere ve doğrudan bağlantılara rağmen, bu ülkeler farklı medya sistemleri için girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin, Kazakistan ve Kırgızistan medyası daha demokratik bir gelişim sergilese de, Özbekistan da bir o kadar bağımsız medyaya sahip değildir. Burada medya üzerinde sürekli bir denetim ve sınırlamalar mevcuttur. Türkmenistan ise diğer cumhuriyetlerden farklı olarak tamamen devlete bağımlı bir medya düzenine sahiptir. İşte bu yüzden tüm bu dört Türk cumhuriyeti kolaylıkla "post-komünist" medya düzenine ayak uyduramamaktadır. Diğer taraftan, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya düzenini birbirine bağlayan, aynı zamanda Batılı liberal toplumların medya "normlarından" ayıran en belirgin özellikleri sosyalizm ve komünizm gibi ortak tarihsel mirası paylaşmalarıdır. Demokrasi kavramı Batılı ülkelerde nasıl farklı biçimlerde kendini gösteriyorsa, Orta Asya ülkelerinde de post-komünizm sonrası farklı medya sistemleri kendilerini o şekilde göstermektedir. Genel olarak, Otoriter, Yeni-Otoriter, Yeni-Sovyet, Kutuplaşmış Çoğulcu ve Post-Totaliter medya sistemlerini farklı

biçimlerde benimseyen Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bu araştırma çalışmasında etraflı olarak incelenecek ve karşılaştırılacaktır.

Zaman bağlamında irdelenecek Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemlerini Sovyetler Birliği dönemi ile bağımsızlıktan sonraki dönem arasındaki farklılıklar ve benzerlikler kapsamında karşılaştırmasını yapacağım. Aynı zamanda bağımsızlıklarını kazandıkları zamandan itibaren bugünüme kadar bu dört cumhuriyette var olan medya sistemleri arasındaki farklılıklar ve benzerlikler de incelenerek karşılaştırmalı analiz yapılacaktır.

Mekânsal sınırların ötesinde karşılaştırma yaparken sosyal fenomenler zamansal geriliği çağrıştırmakta ve tarihsel sürecin sonucu olarak açıklanmaktadır (Harootunian, 2005; 24).

Karşılaştırmalı medya çalışmalarını tarihselleştirirken tarihin teleolojik görünümü üzerinde sabitlenmemiz yerine, daha çok değişiklikler süreçlerine odaklanmamız gerekmektedir. Downing (1996) de belirttiği gibi, batıdaki medya teorilerinin en önemli sınırlayıcılığı medya sistemlerini istikrarlı bir ekonomi politiği ile anlatmasıdır. Örnek olarak ele aldığımız Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan ise yukarıda bahis ettiğimiz istikrarlı bir ekonomiye sahip değildir. Böyle iktisadi düzenden yoksun bu ülkelerde ekonominin bu durumu medya düzenini de ciddi etkilemektedir. Batılı toplumların göreceli istikrarı Batılı olmayan ülkelerdeki hareketlenmeler için tarihsel bitiş noktasına gelindiği izlenimini vermektedir. Sparks (2010) eski otoriter rejimlerin demokrasinin batı modeline geçişine odaklanan araştırması için “transitology” (geçişcilik) terimine başvurmuştur. O bu yaklaşımını “tarih sonunun daha karmaşık ve bilimsel sürümü olarak” adlandırmaktadır. (Sparks, 2010; 558). Aynı zamanda her otoriter rejimin tarihine ve özelliklerine bakılmaksızın “demokratik bir siyasi değişimin ve piyasa ekonomilerinin filizlenmesi gibi çifte süreçler” geçiş toplumlarını batı tarzı demokrasinin önceden belirlenmiş sonuna götürecektir (Sparks, 2008; 9). Bu tarihsel konjonktürde medya araçsal rolünden daha çok yapıcı rolünü oynamaktadır. Medya kuruluşları sadece politik mücadelelerin ürünü değil, aynı zamanda kendileri de siyasi dinamiklerin üretiminde aktif bir yer almaktadırlar (Meng, Rantenan, 2015; 5). Medya kurumları ideolojik yelpazede stratejik konum olarak bazı

siyasi güçlerle ittifak kurmayı seçebilmekteler. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki iktidar bağımsızlıktan bu yana hep televizyon yayıncılığı üzerinde devlet kontrolünü arttırmaya çalışmaktadır, fakat bu kontrol kamuoyunu etkileme aracı olarak değil, siyasi egemenlik yöntemi olarak kullanılmaktadır (Burrett, 2011; 216). Bazı araştırmacılar, 1990’larda ulusal televizyon kanallarının demokratik seçimlerde siyasi partilerden daha önemli rol oynadığını iddia etmektedirler (Vartanova, 2012).

2. Karşılaştırmalı medya sistemleri araştırmalarından bazılarının başarısız olmalarında en önemli nedenlerinden biri de Latin Amerika’ında, Afrika’da, Asya’da ve Doğu Avrupa’da bulunan medya çeşitlerini hesaba katmadan tüm medya sistemlerini genişletilmiş ve çeşitlendirilmiş Batı medyası (Amerika paradigmasının dışındaki) penceresinden kıyaslamaktır (Benson, 2009; 615). Devlet müdahalesinin ve siyasi paralelliğin derecesi medyanın özerklik düzeyi ile negatif bir ilişkiye sahipken, medya piyasalarının ve gazeteci profesyonelliğinin gelişimi de medya özgürlüğü ile pozitif bir ilişki içindedirler (Meng, Rantenan, 2015; 6).

Rusya’da olduğu gibi, Orta Asya ülkelerinde de 1990’larda devlet ve medyanın birbirinden ayrışması döneminin ardından, devlet “merkezileşme, yapının standartlaşması ve küresel etkinin seçici izolasyonu” aracılığıyla yeni milenyumun başladığı günden bu yana gücünü pekiştirmeyi başarmıştır (Koltsova, 2008; 62).

Doğrudan devlet kontrolü haricinde, özel medya kuruluşları üst düzey yöneticileri tayin ederken de devlet yetkililerinden onay almaktadır. Vartanova’nın (2012) da ifade ettiği gibi, Orta Asya ülkelerindeki medya modeli medya, gazeteciler ve devlet arasında güçlü ilişkilere sahip ticari devletçi model olarak gelişmekte ve devletin (devlet kurumlarının) kararlar almasında ortak bir inancı meşrulaştırmaktadır.

3. Bazı karşılaştırmalı analizlerde “ulus-devlet” kavramı karşılaştırmalı araştırmalarla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Livingstone, 2003). Medya ve iletişim araştırmalarında Basının Dört Teorisinden Karşılaştırmalı Medya Sistemlerine kadar varsayılan analitik birimler ulus-devlet olarak ele alınmakta ve ulusal seviyenin altında veya üstünde gelişmeler göstermektedir. Ama bu her zaman medya sistemlerini bu şekilde tasnif etmemizi gerektirmez, çünkü (1) ulusal sınırlar içinde medya büyük ölçüde

homojen bir yapıya sahiptir; (2) biz bir ülke içinde yerel, ulusal ve küresel medyanın çeşitli kombinasyonları görmüş olsak bile, medya her zaman ulusal anlamda tanımlanmaktadır. (Rantanen, 2005, 2013). Biz Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki vakaları incelerken, medya sistemlerinin ve ulus-devletlerin her zaman beraber ilerlemediklerini daha net bir şekilde görmekteyiz. Çünkü medya sistemleri tamamen ulusal siyasi sistemler tarafından belirlenememekte ve medyanın tüm biçimleri sistematikleştirilmemektedir.

Sovyetlerden kopmuş Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ulusal sınırlar içinde mekânsal ve zamansal farklılıkları göz ardı edilecek kadar küçük devletler değillerdir. Tüm bu dört Cumhuriyette medya üzerinde merkeziyetçi kontrole sahip devlet geleneği olsa da (özellikle Sovyet döneminde), hiçbir zaman ne zamansal, ne de mekânsal kontrol tamamen sağlanamamıştır. Harootunian'ın (2005; 25) da anlattığı gibi, “merkeziyetçi denetimi yok etmek için ulus-devletlerin tüm çabalarına rağmen, aynı anda tek mekân içinde zamansallaştırmanın farklı şekilleri” belire bilmektedir.

Bölgesel ve yerel pazarların ortaya çıkması ile Sovyet medya sisteminin yatay yapısı kısmen daha dikey bir yapı almıştır. Orta Asya ülkelerinde medyaya erişme açısından büyük şehirler ve kırsal kesimler arasında büyük farklılıklar vardır. Bu ülkelerde tek bir medya sistemine sahip olmak oldukça zordur, fakat bazen de bu ülkeler hiçbir medya sistemine uymayan özelliklere sahip olabilmektedirler. Örneğin, Türkmenistan tamamen otoriter medya sistemiyle, Kırgızistan ve Kazakistan “Kutuplaşmış Çoğulcu” veya “Yeni-Otoriter” medya sistemleriyle, Özbekistan ise tüm yukarıda adı geçen medya sistemlerinin karışımı olarak temsil edilebilir.

Sonuç Yerine

Metodolojik çalışma bölümümde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemlerini karşılaştırırken kullandığım karşılaştırma yönteminin üç ana sınırlamasını belirledim. Birincisi, karşılaştırmalı araştırmalarda tarihselleştirme bizim vurguladığımız tarihsel analizin de ötesine geçebilmektedir. Orta Asya ülkelerinin çağdaş medya ve iletişim manzarasını onların kendi tarihsel bağlamlarında incelemek gerekir. Yani tarihsel karşılaştırma yöntemini kullanırken hangi dönemlere vurgu yapıldığının açıkça

belirlenmesi ve bu karşılaştırmada o ülkelerin bu bağlam içinde kendilerini nasıl konumlandığı çok önemlidir. Diğer taraftan, Orta Asya ülkelerinde var olmuş ve var olan komünizm, sosyalizm, otoritarizm ve devletçilik gibi önemli tarihsel miraslar arasındaki ilişki düzeyini karşılaştırmak tarihsel karşılaştırma yöntemine genel açıdan bakmamızı da gerektirir. Öte yandan, geçmişte birbirilerinden hem uzak, hem de aynı (Sovyetler Birliği dönemi) idari sistemleri paylaşan, fakat bağımsızlıktan bu yana birbirilerine yakın yönetim sistemine sahip bu dört Türk cumhuriyeti aynı tarihsel bitiş noktasına varmışlardır.

İkincisi, Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki medya sistemlerini karşılaştırmak medyanın kurumsal düzeninin şekillenmesinde önemli role sahip devlet ve piyasa arasındaki ilişkiyi yeniden kavramlaştırmaya yardımcı olacaktır. Fakat bu kavramsallaştırma her zaman medyaya ışık tutamaya bilir, özellikle Orta Asya ülkeleri için de geçerli olan devlet ve serbest piyasa arasındaki zıtlık ilişkisi medya sistemlerinin uygulama alanında da ciddi sınırlamaları ortaya koymaktadır.

Üçüncü sınırlama ise, bu metotla Orta Asya ülkelerindeki medyayı sistematik bir bakışla incelemek ve analitik birimleri farklılıklar ve benzerlikler kapsamında araştırmaktır.

4.3 ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİNDEKİ MEDYA SİSTEMLERİNİN ANALİZİ

Orta Asya ülkelerinde “sosyalizm” kavramı “şartlı demokrasi” kavramı ile uyumlu bir biçimde değiştirilmiş ve bu kez “demokrasi” kelimesini açıklayan sıfatlar iç gözlemcilerle beraber dış gözlemciler tarafından da açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan, hem iç hem de dış eleştirmenler sınırlanmış demokrasinin çok çeşitliğine de vurgu yapmaktadırlar. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde demokrasi kavramı “sözde demokrasi” (Diamond, 1996), “liberal olmayan demokrasi” (Zakaria, 1997), “temsilci demokrasi” (Weigle, 2000), “otoriter demokrasi” (Sakwa, 1998), “askeri demokrasi” (Dunlop, 1998) ve hatta “totaliter demokrasi” (Goble, 2000) de dâhil olmak üzere birçok farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Bu ülkelerdeki “piyasa ekonomisi” kavramına ise “sahte”, “bürokratik”, “tekelci”, ya da “oligarşi” gibi sıfatlar eşlik etmektedir. Aynı

zamanda son dönemler sıkça dile getirilen (özellikle özelleştirmenin ilk yıllarında) “kapitalizm” kavramı, “hırsız kapitalizm” (Soros in Fistein, 1999) yakıştırması ile beraber kullanılmakta ve “siyasi kapitalizm” için geliştirilen “kafadar kapitalizm” sınıflandırması “aile”, “oligarşi”, “gangster”, “idari- oligarşi kapitalizm” kelimeleri aracılığıyla şekillenmektedir. Orta Asya ülkeleri için Zhelev (1996; 6) “yarı-kapitalizm”, Karol (1997; 11) ise “mafya kapitalizmi” terimlerini kullanarak başka bir sınıflandırmadan da söz etmektedir.

Sovyet sisteminin çöküşünden sonra Türk Cumhuriyetlerinde değişimin yönü değişerek Batının serbest piyasa ekonomisi ve demokrasisi bağlamında gelişmiş, aynı zamanda da Batılılaşma, Avrupalılaşma gibi kavramlara eşit bir sisteme geçilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan sadece Orta Asya için değil, aynı zamanda dünya ülkeleri için de geçerli olan “küreselleşme” kavramı sanayi sonrası ve bilgi toplumu çağının başlamasıyla yeni döneme girildiğine işaret etmektedir (Smaele, 2010; 42).

İlk dönemler sadece Latin Amerika ülkeleri için kullanılan “bürokratik otoriterlik” kavramı- Orta Asya ülkelerindeki rejim liderlerinin itaatkâr teknokratları ve bürokrasiyi içine alan işletmeleri sayesinde bu cumhuriyetler için de geçerli olmuştur. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için “etatist otoriterlik” kavramı da sıklıkla kullanılmaktadır (Smaele, 2010; 43). Etatizm- Devleti tüm toplumsal görevlerin özellikle de ekonomik ve kültürel yaşamın düzenleyicisi olarak gören bir anlayıştır.

Orta Asya ülkelerinde medya sistemleri ortak sorunları paylaşa da, bir biriyle özdeş değillerdir. Jurayev’in (2002) de belirttiği gibi, 1991 yılından sonra “bölgesel kitle iletişim araçlarının izleri ayrı ayrı yollardan gitmiştir”. O, bunları üç modele ayırmaktadır: (Juraev, 2002; 132).

1. “Otoriter-demokratik” model. Kırgızistan’da ve Kazakistan’da olduğu gibi burada despot iktidar her şeyi yönetme yetkisine sahip olsa da, özgür medyanın belirtileri de gözden kaçmamaktadır. Bu ülkelerde medya “dördüncü kuvvet” rolünü oynamakta ve hatta “demokrasinin öldürücü düşmanları” bile her adımlarında onu hesaba katmak zorundadır.

2. “Çatışma Sonrası” model. Bu model Tacikistan için geçerlidir.
3. “Toplu kontrol” modeli. Özbekistan ve Kazakistan cumhuriyetlerinde olduğu gibi burada cumhurbaşkanları medyanın kurucuları olarak kabul edilmekte ve yazılı, görsel medya üzerinde tüm kontrol hükümete aittir.

Araştırmacı Eric Freedman, kamu güveni ve vatandaş katılımı düzeyi de göz önünde bulundurularak Orta Asya ülkelerinin kendi tarihi, kültürel, ekonomik, politik, teknolojik özellikleri sayesinde ‘kendi medya kaderini’ belirlemesi gerektiğini savunmaktadır. O, Batı tarzı medya modellerini-ister Avrupa, isterse de ABD olsun- Orta Asya ülkelere direk nakledilmesinin doğru olmadığını söylemektedir (Sherstoboeva, 2014; 43).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde medya adına çoğu şeyin yolunda olmadığı inkâr edilemez. Fakat bu cari sorunların Sovyet dönemi ile aynı olduğu anlamına da gelmemektedir. Üçüncü bölümümde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki daha önce var olmuş Sovyet döneminin eşsiz mirası olan Sovyet medya sisteminin bu bölge ülkelerini nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini analiz ederken, diğer yandan da bağımsızlıklarına kavuşan bu cumhuriyetlerin yeni dönemlerinde alışmaya çalıştıkları “Neo-Otoriter Medya Sistemini”, ve ya “Kutuplaşmış Çoğulcu Modeli” değerlendirerek sistem karşılaştırması yapacağım. Öte yandan, Post-Totaliter Medya Sisteminin diğer medya sistemleri ile mukayesesi yapılarak Orta Asya ülkeleri için uygunluğu analiz edilecektir.

Buraya kadar yapılan incelemelerden elde edilen bulgular karşılaştırmalı olarak ele alınarak, içsel ve dışsal gerilim doğuran baskılar ışığında ülkelerin siyasal rejimlerinin ve medya sistemlerinin şekillenme dinamikleri, benzerlik ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

İncelenen dört Türk Cumhuriyetlerinin tarihsel, kültürel ve sosyal arka planları ışığında medya sistemlerinin karşılaştırılması aşağıdaki şekillerde özetlenebilir.

4.3.1 Dönem Karşılaştırması (Sovyet Dönemi Ve Bağımsızlık Dönemi)

Farklılıklar

1. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde bağımsızlık öncesi ve sonrası dönemler arasındaki en önemli farklılıklardan biri medyanın tek parti veya tek hükümete bağlı kalmaması ve tek partinin aleti olmamasıdır. Bunun yerine, onlar farklı “patronların” emrinde faaliyet göstermektedir. Medya bağımsız “dördüncü güç” değildir, çünkü ülkelerdeki iktidar gruplarına (siyasal-ekonomik) hizmet vermektedir.
2. Orta Asya ülkelerinde “kasvetli” resme rağmen, medyadaki durumlar kontrol yöntemlerinin derinliği ve genişliği açısından Sovyet döneminden farklı şekilde gelişmiş ve Sovyet zamanından sonra da yaşanan farklılıklar neo-otoriter yaklaşımlara yansıtılmıştır. Sovyet sonrası dönemde medya ile ilgili sorunlar genelde içerik çeşitliliği, ideolojinin rolü, medyaya erişim, kontrolün kapsamı ve yöntemleri gibi önemli mevzularla ilgili yaşanmaktadır (Becker, 2014; 198).
3. Sovyet sistemi altında haber medyasında hiçbir zaman ‘önyargı’ olmamıştır. Daha doğrusu, basılı materyaller ve yayın malzemeleri her zaman gerçekliğin ‘Sovyetvari’ versiyonu olmuştur. Haberler Sovyet dünya görüşünü desteklemek üzere seçilmekte, düzenlenmekte ve sunulmakta idi. Seçilmiş haberler aynı zamanda dünya çapında komünizmin sağlanması yönünde gelişmelere destek olmakta idi (Oates, 2007; 1293).

Benzerlikler

1. Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki hükümetler Sovyet döneminde tek partinin egemenliğini koruduğu gibi, Sovyet sonrası dönemde de medya üzerinde dominant konumunu hala korumaktadır. Ülkelerdeki ana parti mensuplarına ait haber medyasının büyük çoğunluğu onların kontrolü altındadır.
2. Sovyetler döneminde ve sonrasında medyaya araçsal anlamda bakıldığında ise: parti hem liderler, hem de onların politikalarını tanıtımı açısından kontrol gücünü amaçlarına ulaşmak için kullanmaktadır.
3. Sovyet döneminde çoğulculuğa ve çeşitliliğe fırsat tanınmamakta iken, Sovyet sonrası dönemde medyada sınırlı çoğulculuk ve çeşitlilik hüküm sürmektedir.

4. Sovyet öncesi zamanda televizyon hem en önemli iletişim aracı idi, hem de parti merkezli yayın yapmakta idi. Sovyet sonrasında da televizyon yayınları hala en mühim kitle iletişim aracı olarak kalmakta ve Cumhurbaşkanı merkezli faaliyet yürütmektedir.
5. Sovyet döneminde muhalif görüşler olmadığından medya’da sadece iktidarın görüşleri verilmekte idi. Pos-Sovyet döneminde ise muhalefetin düşüncelerine yayınlarda çok az yer verilmekte ve yayınlanan kısımlar da yayından önce ciddi bir kontrole tabi tutulmaktadır. Siyasi ve ekonomik ortam nedeniyle oto-sansür gerek kamusal gerekse de özel mülkiyette hem kritik hem de her yerde sorun olmaya devam etmektedir.

Kısaca, Sovyet dönemi ile Sovyet sonrası dönemin mukayesesini aşağıdaki tablodaki gibi özetleye biliriz: (Oates, 2007; 1294)

Tablo 5: Orta Asya medyasının Sovyet dönemi ve bağımsızlık dönemi karşılaştırması

	1985 yılına kadar Sovyet medyası	2007 yılı itibariyle Sovyet sonrası medya
Eğilim	Bilgi akışının monolitik kontrolü	‘Haber’ olduğu iddia edilen materyallere kuvvetli bir eğilim
Sansür	Ayrıntılı sansür bürokrasisinin varlığı, aynı zamanda oto sansürün önemli rolü	Geniş tabanlı ve gönüllü oto-sansür önemli konularda hükümetlere meydan okuyan gazetecilerin, medya kuruluşlarının cezalandırılması ile geliştirmiştir.

Hükümet etkileri	Medya çeşitli devlet ve parti kurumlarının ‘organları’ idi.	Hükümet, devlet tarafından işletilen medyada resmi, özel medyada ise gayri-resmi güce sahip idi.
Ticari etkiler	Yok idi.	‘Parayı veren düdüğü çalar’ misali ticari medya için geçerlidir.
Gazetecilik mesleği	Mevcut değildi.	Henüz gelişmemiştir.
Kitle İletişim Araçları yasası	Medyanın propaganda organları vardı.	Eksiklerle dolu bir şekilde mevcuttur, fakat medyanın Dördüncü Kuvvet olarak korunması için kullanışlı değildir.
İfade özgürlüğünün korunması	Teorik olarak mevcut olsa da, uygulamada kesinlikle rastlanamamıştır.	Teoride var, fakat pratikte bir sürü kısıtlamalar uygulanmaktadır.
Mali sorunlar	Tamamen devlet desteğine bağlı idi.	Yetersiz sübvansiyonlar rekabetçi piyasada birçok mücadeleye neden olmaktadır.
Medyaya taciz	Çok küçük yeraltı edebiyatı dışında tüm medya devlet tarafından idare edilmekte idi (samizdat, tamizdat, yabancı radyo).	Medya organlarının kapakları dâhil tüm konular yasaların katı bir uygulamasına tabiler.
Gazetecilere yönelik şiddet	Muhالیflerin hapsedilmesine ve çalışma yerlerinde öldürülmesine rağmen, Sovyet muhalifleri ve Sovyet gazetecileri	Gazetecilere karşı şiddet (cinayet dâhil) yaygındır.

	arasında ciddi bir ayrım vardı.	
Seyirci	Sovyet dünya görüşünü benimseyen konuları izlemekte, dinlemekte ve okumakta idi.	Orta Asya liderlerinin dünya görüşünü benimseyen konuları izlemekte, dinlemekte ve okumaktadır.

4.3.2 Orta Asya Ülkelerindeki Medya Sistemlerinin Normatif Medya Kuramları Kapsamında Analizi

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya örneğini Sibert ve arkadaşlarının medya modelleri sınıflandırması bağlamında değerlendirmiş olursak, bu ülkelerdeki kitle iletişim sistemlerini normatif kuramların herhangi birine oturtmak mümkün olamamaktadır. Mesela, Kırgızistan medyası tüm kusurlarına rağmen Sosyal Sorumluluk modeline daha yakinken, Türkmenistan medyası tamamen Otoriter modele yakınlık göstermekte, Özbekistan ve Kazakistan medyası ise Otoriter modelin değişik varyasyonlarını temsil etmektedir. Tabii ki, en otoriter sistemler bile sivil toplumu koruyarak kendilerini sosyal sorumlu olarak göstermeye çalışmakta ve ortak değerler anlayışını kolaylaştırmak, aynı zamanda ulusu güçlendirmek için anti-sosyal davranışlar konusunda caydırıcı ola bilmektedirler. Ancak, sıklıkla toplumdan gizli tutulan gerçek medya mülkiyet yapısı ve karar verme mekanizmaları göstermektedir ki, Orta Asya ülkeleri medyasının büyük çoğunluğundaki Otoriter medya sistemi her şeyden önce, otoriter statükoyu güçlendirmeye yöneliktir.

Her türlü aksaklık, eksiklik ve olumsuzluklarına rağmen, 1990'li yılların ardından siyasal ve ekonomik alanda neoliberal politikaların uygulanmaya çalışılması, yazılı basın alanında serbestlik ilkesinin uygulanması ve görsel-ışitsel iletişim alanında açık bir sansürün söz konusu olmaması Orta Asya'da otoriter bir yaklaşımın olmadığını da bir göstergesi olabilmektedir. Anayasanın yanı sıra alanla ilgili diğer kanun ve uygulamalar, ülkede liberal kuramın da tam olarak uygulanamadığını ortaya koymaktadır. Basın Konseyi ve diğer özdenetim girişimlerinin başarısızlığı ve halkın

medyaya olan güvensizliği ise Orta Asya medyasının Sosyal Sorumluluk Yaklaşımı'ndan uzak olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin temel dokusu içerisinde ortaya çıkan Gelişme Aracı Kuramı çerçevesinde, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde “batılılaşma” kavrayışı etrafında medyaya önemli roller biçilmekle birlikte; Orta Asya medyasının tamamen milli hedefler doğrultusunda şekillendiği ve bu amaçlara hizmet ettiği de söylenememektedir. Dolayısıyla 1980’li yılların ardından Orta Asya’da uygulanan medya sistemini ülke koşullarına uygun olarak Otoriter, Liberal ve Sosyal Sorumluluk Kuramlarının bir karması ya da bunların karışımından oluşan bir türev olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim bugün için Liberal Kuramın uygulanmaya çalışıldığı ülkemizde; demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla tam olarak işletildiği Toplumsal Sorumluluk Kuramını uygulayan ülkeler kadar özgürlükçü olmayan, Otoriter Kuramın uygulandığı ülkeler kadar da baskıcı olmayan bir yapı ortaya çıkmaktadır.

4.3.3 Sovyet Medya Sistemi ile Yeni-Otoriter Medya Sisteminin Karşılaştırılması

Sovyetler Birliğine dâhil Orta Asya Türk Cumhuriyetleri politik, ekonomik ve ideolojik model doğrultusunda, anlaşılır, tutarlı ve belirgin medya modelini sunmuştur. Bu model Komünist, Sovyet veya Marksist model olarak sınıflandırılmıştır. Bu model devlet (veya parti) mülkiyeti, merkezileşme, partizan gazeteciliği ve (ideolojik) sansür ile karakterize edilmiştir. Komünizm sonrası ise Sovyet modeli tam aksine bütünlük ve tutarlılık açısından eksik kalmıştır. Burada özel mülkiyetle beraber aynı zamanda ağır devlet kontrolü de etkisini sürdürmektedir. Bu modelde sansür yasağı mevcuttur, ama aynı zamanda da gazetecilerin bazı şeyler hakkında yazması veya yazmaması ile ilgili baskı da sürmektedir. Bu modelde merkezilikten uzak televizyon yayıncılığı gelişse de, oldukça merkeziyetçi devlet televizyonu da yayınlarını sürdürmektedir. Bu modelde gerçekleri topluma sunan batı tarzlı gazeteciler vardır, ama aynı zamanda sadece reklamlarla uğraşan veya politika yazarlığı yaparak iktidara yaranmaya çalışan gazeteciler de faaliyet göstermektedirler (Smaele, 2010; 41).

Yeni-otoriter medya sistemlerini günümüz açısından değerlendirirsek, bu medya sistemleri birçok modern otoriter liderlerin taktiği seçiminin bir parçası olabilmektedir: onlar yurtiçinde ve yurtdışında daha fazla meşruiyetin karşılığı olarak açıklığın ve

çekişmenin bazı unsurlarına izin vermektedirler. Krastev'in belirttiği gibi, bu liderler “modern dünyada meşruiyetin tek kaynakları sayılan demokrasinin ve demokratik seçimlerin statülerini tanımakta” ve “siyasal iktidarın korunması için bir araç olarak şiddetin artan maliyetlerini kabullenmekte” (Krastev, 2006; 54). Bu nedenle onlar seçimler de dâhil olmak üzere, demokratik yönetimin izin verilen simüle şekillerini seçmekte, fakat bunu yaparken de siyasi iktidarda yapılan rekabet için “radikal adaletsizlik koşullarını” oluşturmaktadırlar (Schedler, 2002; 43). Bu yeni otoriteler aynı zamanda “seçimler sırasında demokratik belirsizlik risklerinden korunmak için” kitle iletişim araçlarını anlamlı çoğulculuğu sınırlayan ve “bilinçli” seçimler yapabilmek için vatandaşların kapasitesini zayıflatan en önemli alet olarak görmektedirler (Becker, 2014; 195). Bu açıdan bakıldığında, neo-otoriter sistemler diğer geleneksel medya sistemlerinden daha farklıdır, çünkü mevcut durumda televizyon ve diğer kitle iletişim araçları üzerinde kontrol frekansların yeni tahsis edildiği dönemlerden farklı olarak artık teknolojik gerekliliğin ürünü değil, bilinçli bir politik tercihin devamıdır.

Neo-otoriter liderler totaliter veya otoriter liderlerden farklı olarak, düşük maliyetli uluslararası seyahat, cep telefonları, anlık mesajlaşma, internet ve uydu televizyonlarının var olduğu bugünün dünyasında, vatandaşlarını alternatif mesajlardan yoksun bırakamayacaklarının farkındalar. Dünya ekonomisinde katılımı artan ve bunun gerektirdiği teknolojik açıklık, yeni ortaya çıkan sofistike ve mobil orta sınıf, geçmişin hermetik (sıkı) izlerini taşıyan çok sayıda olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçlar doğurmaktadır. Bu nedenle onlar özgür medyaya retorik bağlılığa inanmakta ve basının rolünün devletin veya partinin belirlemiş olduğu ideolojik öncelikleri desteklemek için olduğu totaliter ve post-totaliter iddialardan kaçınmaktadırlar. Medya üzerinde kontrolün derinliği ve genişliği yukarıda açıklanan Sovyet sisteminden farklı ve daha yumuşaktır (Becker, 2014; 195).

Sovyet medya sistemini yeni otoriter medya sisteminden ayıran en önemli özelliklerden biri de yeni bağımsız dönemde gelişmiş bir ideolojinin yoksunluğudur. Nitekim yeni pazar baskısı ile dünyada popüler olan eğlence ve magazin medyasının etkisiyle de Sovyet sonrası kitle iletişim araçları, Sovyet döneminde yüksek ölçüde

politize olmuş medyadan daha farklı olarak yavaş yavaş depolitize olmaya başlamıştır (Oates, 2007; 1286.)

4.3.4 Yeni-Otoriter Medya Sistemi İle Post-Totaliter Medya Sisteminin Karşılaştırılması

Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin şu anki medyasının durumunu anlayabilmek için “Post-totaliter” ve “Yeni-otoriter” medya sistemleri arasındaki ayrımları incelemekte fayda vardır. Farklılıklar, medyanın algılanan rolü, görece özerkliği, güç merkezi ve sansür ve ideoloji arasındaki etkileşim bağlamında ortaya çıkmaktadır.

Neo-otoriter sistemlerde toplumu şekillendirme mesajları post-totaliter sistemlerde olduğu gibi ne geniş kapsamlı, ne de yoğun değildir, çünkü bu sistemde her şeyi kapsayan bir ideoloji yoktur. Bir bütün olarak medya manzarası piyasa güçleri tarafından etkilenmekte ve böylece de yayın politikasında ideolojik eğitimden daha çok, popüler programlamalar üzerinde durulmaktadır. Sıkı düzenlemeler güncel olaylarda ve özellikle televizyonda yapılmakta iken, çoğulculuğa da olanak sağlanmakta ve hatta sınırlı erişime sahip özel medya kuruluşlarının sahipleri bile bazen devlet liderleri ve onların politikaları hakkında eleştiriler de sunabilmektedirler (Becker, 2014; 196).

Neo-otoriter sistemlerde de gazeteciler iktidarı eleştirme kapasitelerini sınırlayan engellerle karşılaşmaktadırlar. Eleştirici gazeteciler kendi sınırlarını bilmekte ve kabul edilebilir eleştiri çizgisini aştıkları takdirde ise görevden alınabilmektedirler. Genellikle gazeteciler faaliyet özgürlüklerini engelleyen lisanslama, bilgiye erişim ve devlet sırlarına ilişkin kanunlar dizini ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Onlar aynı zamanda giderek artan hukuki ve cezai iftira ve hakaret yasalarının da mağdurlarıdır (Ottaway, 2003; 58). Diğer taraftan, uydu yayınlarının ve internetin kapsama alanının önünü açmak isteyen yabancı gazeteciler de zor vize rejimi ile karşılaşmaktadırlar.

Son olarak, neo-otoriter ülkelerde gazeteciler fiziksel saldırı, hapis ve hatta cinayet objeleri haline gelmektedirler. Böylece gazeteciler de kişisel veya mali konulardaki eleştirilerin onlara pahaya patlayacağını bilmekte ve oto-sansürü desteklemek zorunda kalmaktadırlar.

4.3.5 Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Medyasının “Kutuplaşmış Çoğulcu Model” Kapsamında Analizi

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemi *Yeni Otoriter Medya Sistemi*’nin özelliklerini taşıdığı gibi Hallin ve Mancini’nin ileri sürdüğü “*Kutuplaşmış Çoğulcu Model*” özelliklerinin de çoğunu taşımaktadır. Bu özellikleri aşağıdakiler gibi özetleyebiliriz:

- Nispeten küçük dolaşımli elit odaklı basın ve elektronik medyaya karşılık gelen merkez;
- Basın özgürlüğünün ve ticari medya endüstrilerinin geç gelişimi;
- Sıklıkla sübvansiyona ihtiyaç duyan ekonomik açıdan marjinal gazeteler;
- Yüksek siyasal paralelizm;
- Basının siyasal yaşam üzerine, dışsal çoğulculuk üzerine güçlü bir biçimde odaklanması ve tefsir odaklı gazetecilik geleneği;
- Gazetecilik mesleğinin zayıf bir şekilde gelişimi;
- Sahiplik, regülâtorlük ve finansörlük olarak devlet medya üzerinde büyük öneme sahiptir, fakat medya ticarileşmeye başladığında devlet direk değil de, dolaylı yolla yukarıdaki görevleri üstlenmektedir (Uce, Swert, 2010; 65).

“Kutuplaşmış Çoğulcu Modeli” kapsamında ele alındığında Güney Avrupa ülkeleri gibi, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin siyasi tarihi de çatışmalarla ve kutuplaşmalarla şekillenmiştir. Türk Cumhuriyetleri klientalizm (kayırmacılık) ile ilişkilendirilmiş kolektif, patrimonyal (babadan kalma) toplumlara sahip olmuş ve bizim dirigizm olarak karakterize ettiğimiz devletin ekonomiye güçlü katılımı olarak bilinen bir “refah devletleri” gibi ömrünü sürdürmüş, diğer taraftan da rasyonel yasal otorite çok zayıf bir gelişim izlemiştir (Smaele, 2010; 45-46).

Ayrı ayrı ülkelerin tarihsel, kültürel ve politik bağlamlarda şekillenen medya sistemleri ulusal bağlamda siyasi iletişimi anlamak için çok önemlidir (Uce, Swert, 2010;

63). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde karşılaştırmalı medya sistemlerini araştırırken siyasal etkenler de sürekli göz önünde bulundurulmaktadır. Aynı zamanda medya sistemlerini teşkil eden modeller bağlamında bu cumhuriyetlerdeki vatandaşlara siyasetin ve siyasi aktörlerin medya aracılığıyla takdim edilme biçimleri de karşılaştırmalı analiz kapsamına girmektedir. Diğer taraftan bu ülkelerdeki medyaya Batının gözüyle bakmak ve buradaki medyanın da Batıya tutumlarını mukayese etmek gerekmektedir.

Hallin ve Mancini medya sistemlerini ayırt ederken dört ana özelliğe dikkati çekmiştir:

1. Medya pazarının yapısı ve gelişimi. Bu noktada toplumun okuryazarlık oranı ve kopya sayısı da dâhil olmak üzere gazete tirajlarının durumu dikkate alınmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sovyet sisteminin etkisiyle okuryazarlık oranı yüksektir. Dolayısıyla bu ülkelerdeki izleyicilerin, okurların medyayı anlaması çok da zor değildir.
2. Siyasi paralellik. Medya sistemlerinin siyasi bölünmelerle karşılaştırılması ve hangi derecede ilişkili olduğu burada incelenmektedir. Aynı zamanda medyanın siyasi organizasyonlara katılımı ve siyasi partilere üyeliği de siyasi paralelizm bağlamında araştırılmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya organlarında politik bağlılık kendini çok bariz bir şekilde göstermektedir. Bağımsız gazetecilik faaliyetlerini siyasi ortamdan etkilenecek şekilde şekillendiren medya mensupları artık siyasetin “araçları” haline gelmektedirler.
3. Gazeteciliğin profesyonel gelişimi. Bu ayrıma, gazetecilerin özerkliği, mesleki örgütlerin gelişimi gibi konular dâhil olmaktadır. Profesyonel gazetecilik faaliyetlerinin yapılabilmesi için demokratik bir medya ortamına ihtiyaç vardır. Fakat Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde gazetecilerin özgür alanlarının kısıtlılığı onları profesyonellikten uzak bir şekilde çalışmak zorunda bırakmaktadır.
4. Medya sistemine devlet müdahalesi. Buradaki müdahale sübvansiyonlar, yönetmelikler ve medya sahipliği yoluyla yapılabilmektedir. Aynı zamanda devlet müdahalesinin çok fazla olduğu bu dört cumhuriyette medyanın da adaletli ve

plüralistik bir biçimde faaliyetini devam ettirmesi imkânsız gibi görünmektedir (Uce, Swert, 2010; 64).

Hallin ve Mancini'nin ileri sürdüğü “Kutuplaşmış Çoğulcu Model” kapsamında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin medyasını değerlendirirsek yukarıda adı geçen maddeleri şöyle analiz edebiliriz:

Medya Pazarının Gelişimi

Kutuplaşmış Çoğulcu Modele uyan diğer ülkelerde olduğu gibi konsantre (yoğunlaştırılmış)medya mülkiyeti nedeniyle, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde de gazeteler ekonomik açıdan marjinaldirler (Uce, Swert, 2010; 65).

Bu ülkelerde ticari yayıncılık da kontrolüz bir şekilde kullanılmaya başlandı. Orta Asya ülkelerinin medya pazarında “vahşi deregülasyon” (Hallin, Mancini, 2004; 124) modeli kendini bariz bir şekilde göstermektedir. Bu ülkelerdeki deregülasyonun ilk yıllarında hiçbir yasal çerçevesi yoktu. “Vahşi deregülasyon”u durdurmak isteyen hükümetler kısıtlayıcı, belirsiz ve çok sert bir şekilde uygulanan medya yasaları ile karşılaşmaktadırlar. Kanunlar medya düzenini oluşturmaya yardımcı olsa da, belirsizlikler nedeniyle ve “vahşi deregülasyon”un etkisiyle başarısız olmaktadır (Uce, Swert, 2010; 66).

Siyasi Paralelizm

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde siyasal paralelizm oldukça yüksek seviyededir. Özellikle kamu ve devlet yayıncılığında politik paralelliğe daha sıklıkla rastlanmaktadır.

Kutuplaşmış çoğulculuk için, siyasi yelpazede derinden köklü kutuplaşma gerekmektedir (Uce, Swert, 2010; 67). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde iki taraf arasında açık kutuplaşma vardır: eski Sovyet ideolojili medya ve demokratik-liberal ideolojili medya. Diğer taraftan Orta Asya’da Sovyet sisteminin dağılmasıyla İslam dininin geniş bir şekilde aktif konuma getirilmesi ayrıca bir kutuplaşmaya neden olmaktadır. Özellikle Özbekistan’da İslami radikalizm oldukça geniş bir şekilde yayılmıştır.

Gazeteciliğin Profesyonel Gelişimi

Orta Asya'da mevcut yasalar gazetecilere hak ve hukuklar tanısa da, gerçekte ise bu hakların gerektiği gibi kullanılmadığını görmekteyiz. Gazetecilik konusunda verilen eğitim de bu noktada yetersiz kalmaktadır. Bu ülkelerde üniversite bazlarında gerçekleşen gazetecilik dersleri eski Sovyet ideolojili öğretim görevlileri tarafından gerçekleştiği için gelişim pek de mümkün görünmemektedir. Aynı zamanda rüşvet ve yolsuzluk tüm eğitim sistemini derinden etkileyerek gelişime ciddi bir engel yaratmaktadır.

Medyaya Devlet Müdahalesi

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde medya da dâhil olmak üzere toplumsal yaşamın her alanında devlet müdahalesi kaçınılmaz bir hal almaktadır. Ama Orta Asya ülkelerinde hükümet sadece devlet ve kamu yayıncılığına değil, aynı zamanda özel yayın kuruluşlarına da müdahale ederek onları kontrol altında tutmaya çalışmaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde vahşi deregülasyon hükümetin bakış açısıyla şekillenen siyaseti kapsayarak tek devlet kontrollü devlet yayın organlarının çoğalmasına neden olmaktadır. Sansasyonel ve popülist haber medyası bu ülkelerde daha fazla baskı görmektedir. Çünkü bu tarz haberleri Orta Asya halkları severek izlemekte ve takip etmektedir. İlgi çekici konularda politikacıları bile kapsayan haberlere farklı siyasi gruplar tarafından değişik yaklaşımlar sürekli süzgeçten geçirilerek sunulmaktadır (Uce, Swert, 2010; 74).

4.3.5.1 Kutuplaşmış Çoğulcu Model ile Yeni Otoriter Kuram'ın Karşılaştırılması

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemlerini Hallin ve Mancini tarafından ele alınan boyutlar bağlamında incelediğimizde Kutuplaşmış çoğulcu Model ile Yeni Otoriter Medya Sistemindeki benzerlikler ve farklılıklar şu başlıklar altında özetlenebilir:

Benzerlikler

Medya pazarının gelişimi

Her iki model nispeten küçük dolaşıma sahip elit odaklı basın ve merkeze sıkıca bağlı elektronik medya ile karakterize edilebilir. Bu medya sistemlerinde faaliyet gösteren Orta Asya ülkeleri basın özgürlüğüne çok geç kavuşmuş ve ticari medya endüstrilerinin gelişimi de geç bir döneme denk gelmiştir. Bu medya sistemlerinde faaliyetini sürdüren gazeteler ekonomik açıdan marjinaler ve her zaman sübvansiyonlara ihtiyaç duymaktalar.

Siyasi paralellik

Her iki medya sisteminde siyasi paralellik oldukça yüksek düzeydedir. Tarihe baktığımızda eskiden Komünist partiye hizmet eden, onun görüşlerini yayan medya sosyalizm sonrası da iktidara hizmet etmeye başlamıştır. Medya, siyasal yaşam ve dış çoğulculuk üzerinde güçlü bir odaklanma ile beraber gelişmekte, aynı zamanda yorum odaklı ve savunmacı gazetecilik geleneği de bu medya sistemlerindeki ülkeler için geçerlidir. Hem Yeni Otoriter, hem de Kutuplaşmış Çoğulcu Medya modelinde Kitle İletişim Araçları hükümet ve siyasi partiler tarafından araçsallaştırılmaktadır. Aynı zamanda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sahiplerinin oldukça güçlü siyasi bağlantıları mevcuttur. Hallin ve Mancini'nin kamu yayın sistemleri terminolojisinde yer alan “yayın üzerinden siyaset” kavramı aynı şekilde Neo-Otoriter medya sistemi için de kullanılabilmektedir.

Profesyonellik

Her iki medya sistemindeki gazeteciler yeterli gazetecilik eğitime ve ahlakına sahip değiller. Bu yüzden sık sık hükümet ile araları bozulmakta ve cezalar alabilmekteler.

Devletin Medya üzerindeki rolü

Kutuplaşmış Çoğulcu Modelde “devlet medya sahibi, regülatörü ve finansörü olarak büyük rol oynamakta” ve dolayısıyla devletin etkili bir düzenleme kapasitesi genellikle sınırlı kalmaktadır (Hallin, Mancini, 2004; 73).

Fakat devletin medyadaki rolü kendi içinde de birkaç ayrıma sahiptir:

Medya sahibinin rolü. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde eski Sovyet döneminde olduğu gibi şimdiki hükümetlerde de devlet medya pazarı üzerinde baskın bir kuvvet olarak kalmaktadır (Smaele, 2010; 54).

Finansörün rolü. Sovyetler Birliğinde devlet sübvansiyonları medyayı finanse etmekte tek destek idi. Komünizm sonrası Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya kuruluşlarının üç gelir kaynağı vardır: hükümet sübvansiyonları, medya holdinglerinden gelen yardımlar (sponsorluk), ve reklam geliri. Reklam piyasasında devlet ve özel medya kuruluşları hep rekabet içindeler, çünkü devlet medyası da reklamlarla uğraşmaktadır. Hükümet sübvansiyonları iki şekilde verilmektedir: devlete kısmen veya tamamen bağlı olan televizyon kanallarına doğrudan maddi desteğin sağlanması ve televizyon programlarının bazı kategorilerindekilere (eğitim programları, kültür programları, sosyal programları, çocuk programları) sağlanan finansal destek şeklinde. Kanallardaki program sektörünün finansal desteğinin rekabete dayalı gerçekleşmesine rağmen, yayında olan programların “toplumsal önemini” ölçmek için hiçbir kriter ve standartlar geliştirmemiştir. Bunun üzerine bu cumhuriyetlerdeki Enformasyon ve Habercilik Bakanlıkları kanalların proje başvurularında ve seçimlerinde kendilerinden olan medya organının lehine taraflılık tutmakta suçlanmaktadır. Hal-hazırda medya kuruluşlarında hem direk devlet ve kurumlar tarafından sağlanan sübvansiyonlar, hem de dolaylı yolla (vergi indirimi, azaltılmış hizmet oranları) sağlanan sübvansiyonlar kullanılmaktadır. Yani Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin medya organlarının büyümesinde hem açık olan destek primleri, hem de gizli mali yardımlar büyük öneme sahiptir (Smaele, 2010; 55). (Vartanova, 2007).

Regülatörün rolü. Devletin bu rolü yapması ile ilgili ne kadar farklı görüşler mevcut olsa da, devlet için daha çok kabul edilen rollerden biri de medya regülatörü olmasıdır. Medya piyasalarındaki baskın role sahip devlet aynı zamanda regülatör ve hakem olarak da ülke içindeki çatışmaları yönetme görevini de üstlenmektedir. Burada medya işlevini devletin kapsamlı derecede yayın pazarını düzenleyen yasaları (örneğin Reklamcılık Yasası veya Kitle İletişim Araçları Yasası) çerçevesinde gerçekleştirmekle yükümlüdür. Yayıncılığın böyle dağınık bir şekilde düzenlenmesi aynı zamanda yayıncı

kuruluşların da düşük düzeyde koruma altında olduğuna işaret etmektedir. Yayın lisansları bağımsız bir kuruluşun yerine devletin elindedir. Medya mülkiyetinin yoğunlaşmasını sınırlayan yönetmelikler zayıf bir şekilde gelişmiştir. Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi (Hallin, Mancini, 2004; 122), bu dört Türk cumhuriyetinde de “medya sahiplerinin siyasi işbirlikleri politikacılar ile beraber inşa edilmekte ve genellikle aralarında, merkezi bir nedene bağlı olan çok yakın kişisel ilişkiler bulunmaktadır”. Özel medya sahipleri her ne şekilde olursa olsun, hükümet sözleşmelerini ve yayın lisanslarını elde etmek, aynı zamanda özel işletmesini başarılı bir şekilde çalıştırmak için devletle gerekli siyasi bağlantılara sahipler. Çünkü iktidardaki politikacılar vergiler ve diğer yasalar vasıtasıyla medya sahipleri üzerinde baskı kurmaktadır. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde enformasyona erişmek yasalardan daha çok, kişisel bağlantılara bağlıdır (Smaele, 2010; 55-56).

Sansürkünün rolü. Hem Sovyetler Birliği döneminde hem de bağımsızlıktan sonra devlet aynı zamanda bir sansür rolünü ifa etmektedir. . Bağımsızlık öncesi Orta Asya’da insanlar ideolojik olarak eğitilmek zorunda idiler. Sovyet sansür uygulamasında olduğu gibi bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde de gazetecilere sadece ne yazması hakkında değil, aynı zamanda neyi nerde yazması hakkında da emirler verilmektedir. Sovyetler Birliğinde olduğu gibi, öz-sansür hala yaygındır. İftira ve hakaret ile ilgili çok masraflı mahkeme davaları medya mensuplarını korkutmakta ve böylece kendi üzerlerinde öz denetimi tetiklemektedir. Ayrıca, gazetecilere yönelik şiddet kullanımı bir başka etkili kontrol mekanizmasıdır (Smaele, 2010; 56).

Farklılıklar

1. Kutuplaşmış Çoğulcu modelde medya kısmen demokratik bir şekilde faaliyet göstere bilmektedir. Bu modelde hükümet müdahale etse bile medya bazı ifade ve söz özgürlüğü haklarını saklamaktadır. Kutuplaşmış Çoğulcu Modelde muhalif medyanın geniş olmayan ve kısıtlanmış, fakat kendine özgü faaliyet alanı mevcuttur. Yeni otoriter medya sisteminde ise hükümet baskısı çok geniş yayılmıştır. Medyaya aşırı yüklenme vardır. Muhalif medya ya yok ya da sınırlı sayıda faaliyet göstermektedir. Devlet medya düzenine direk müdahale edebilmektedir. Kutuplaşmış Çoğulcu Modelde çok geniş anlamda olmasa da ifade

özgürlüğüne izin verilmektedir. Fakat Yeni Otoriter Medya Sistemi ifade özgürlüğünü ciddi bir şekilde kısıtlamaktadır.

2. Sansür- Kutuplaşmış Çoğulcu Modelde medya üzerinde sansür yoktur, lakin bazı kısıtlamalar vardır. Örneğin, devlet yetkililerinin ve ailesinin özel hayatları ile ilgili olumsuz yazılar hükümet tarafından hoş karşılanmamakta ve medya kurumlarına bu konularda müdahale edilmektedir. Aynı zamanda hükümet muhalif medyaya ifade özgürlüğü konusunda serbestlik tanısa da, kontrollü bir şekilde her hangi olumsuzluklara karşı da önlemini almaktadır. Neo-otoriter sistemde ise sansür uygulanmaktadır. Medya kuruluşları her yayından ve basımdan önce resmi olmasa da gayri resmi olarak bir ön sansüre tabi tutulmaktadırlar. Yeni-Otoriter sistemde devlet ve hükümet aleyhine söylenen her fikir sansüre takılmaktadır. O yüzden bu sistemde faaliyet gösteren birçok medya kurumu çalışanı oto-sansür mekanizmasını geliştirmiştir.
3. Yeni-Otoriter medya sisteminde gazetecilerin hayati tehlikeleri ve tutuklanma riskleri oldukça yüksektir. Sırta kavuşan gazeteci ölümleri, hükümet yetkililerinden alınan tehditler medya sektöründe çalışan birçok kişiyi doğruları yazmaktan yıldırmaktadır. Kutuplaşmış Çoğulcu modelde ise gazeteciler özgür faaliyet göstere bilmektedir, fakat bu özgür faaliyet hükümet tarafından sürekli gizlice kontrol edilmektedir.
4. Kutuplaşmış Çoğulcu modelde medya yasaları daha yumuşak, Neo-Otoriter sistemde ise yasalar daha sert ve baskıcıdır. Örneğin, Kutuplaşmış modelde cumhurbaşkanı ile ilgili yazılan sert eleştiri hoş karşılanmaz, fakat yazıyı yazan gazeteci de devlet tarafından tehdit edilmez veya hapse atılmaz. Bunu yapan medya kurumu para cezası veya devletten uyarı alarak ciddi sonuçlardan kurtula bilmektedir. Yeni-Otoriter sistemde ise cumhurbaşkanı ile ilgili eleştiri yapan gazeteci hakaret ve iftira suçundan hapse atılmakta ve eğer eleştirisine devam ederse can güvenliği de tehlikeye gire bilmektedir. Yeni-Otoriter medya sisteminde yargı sistemi tamamen devlete bağlı olduğu için hükümet mevcut yasaları işlerine geldiği gibi kullanmaktadırlar.

5. Kutuplaşmış Çoğulcu modelde devlete mahsus yayın organları yoktur, Neo-Otoriter sistemde ise özel sektörle beraber devlet yayın organları da faaliyet göstermektedir. Örneğin, Türkmenistan'da hiçbir özel medya kuruluşu yoktur, hepsi devlete aittir. Kutuplaşmış Çoğulcu modelde özel medya kuruluşları serbest faaliyet göstermekte, fakat hep hükümet tarafından denetlenmektedir. Yeni-Otoriter medya sisteminde ise medya organları sürekli baskı altında çalışmakta, hükümet politikasına uymayanlara ciddi para cezaları kesilmekte, bazen medya organları kapatılmakta veya lisansları ellerinden alınmaktadır.
6. Kutuplaşmış Çoğulcu modelle Yeni-Otoriter medya sistemi arasındaki farklılıklardan biride siyasi sistem farkıdır. Neo-Otoriter sistemde faaliyetlerini sürdüren ülkeler sosyalizm sisteminden geldikleri için tek merkezli ve tek partili sistem geleneklerini birçok alanda devam ettirmektedirler.

4.4 Bölüm Sonucu

Orta Asya ülkelerinin büyük çoğunluğu, düşük seviyede demokratik gelişime sahiptir. Bu çerçevede, demokratik bir sistemin varlığı/yokluğu, gazetecilik performansını doğrudan etkilediğinden, medya sistemleri çalışmasının temel bir göstergesi olarak görülmektedir. Gazetecilik ve iktidar arasındaki ilişkiyi etkileyebileceğinden, demokratik rejimler arasındaki mevcut farklı demokrasi modellerini belirlemek için de gereklidir.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde, yeniden demokratikleştirme sürecinde yönetimin yerleştirilmesi ve bölgeselleşme bir öncelik olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, karar almada merkezîyetçilik ve bölgesel katılımın marjinal miktarı, kuşkusuz medyanın gelişme ve faaliyet gösterme şeklini etkilediğinden birçoğunda hala bir gerçekliktir.

Bir makro sistemin coğrafi-siyasi örgütlenmesini belirlemenin yanı sıra (örneğin, ünitere karşı federal devlet), Devletin başkanlık veya parlamenter sistem ile yönetilip yönetilmediğinin analizi, aynı derecede önemlidir (Mellado, Lagos, 2013; 11).

Kıtanın siyasi sistemlerine hâkim olan başkanlık rejimleri, Orta Asya örneğinde olduğu gibi, 'caudillos(lider)' ve aşırı partizan politik figürler için verimli bir zemin oluşturmaktadır: Popülist söylem ve stratejilere hitap eden ve genellikle hareketlere ya da partilere şekil veren figürler, kendi figürlerini ve geleneksel siyasi partilerin aracılık rolünün dikkate alınmamasını temel almaktadır. Onların kapsama alanı, bütünleştiriciliği ve güçlendirilmesi, büyük ölçüde medya alanında nasıl göründüklerine bağlıdır.

Siyasi benzerlik seviyesi, Hallin ve Mancini'nin medya sistemlerinin karşılaştırmalı çalışmasında incelemek için önerdiği başka bir yöndür. Bu yön önemli olmasına rağmen, ülkelerin tarihsel ve politik bağlamı, iki farklı açıdan tanımını ve analizini zorlaştırmaktadır. Bir yandan, siyasi benzerlik, farklı medyanın, içeriğinde farklı siyasi yönelimleri yansıttığı noktasına atıfta bulunmaktadır. Diğer yandan, siyasi benzerlik, medyanın araçsallaştırılması ile ilişkili olabilir; yani, siyasi amaçlarla medyayı kullanan siyasi ittifaklar ve emeller ile ilgili özel çıkarlar tarafından medya üzerinde kontrol sağlama. Her iki bakış açısı da, aynı anda gerçekleşebilir ancak Orta Asya'da geçerli olan durum gibi bunlardan sadece birinin mevcut olduğu medya sistemleri olabilmektedir (Mellado, Lagos, 2013; 12).

Herhangi bir otoriter süreç veya diktatörlüğe maruz kaldıktan sonra, toplumsal ve siyasal birliktelik zarar görmüşse: her türlü katılımcı alan ve kurum (diğerlerinin yanı sıra parlamento, bölgesel ve aracı kuruluşlar, siyasi partiler) yasaklanmakta ve katılım hakkı, toplantı yapma hakkı ve örgütlenme hakkı gibi temel haklar ihlal edilmektedir. Bu tür eylemler ile birlikte, otoriter rejimler, uzun süre için vatandaş katılımını yaralayarak genellikle siyasi eylem ile ilgili ağız bozuk konuşmalar ile bilinmektedir (Mellado, Lagos, 2013; 13).

Devlet müdahaleciliğinin ölçüsü, Hallin ve Mancini'nin medya sistemlerinin anlaşılması için uygun olduğunu düşündüğü boyutlardan biridir. Bununla birlikte, birleşik demokrasilerin devlet müdahaleciliğinden anladığı, birleşik olmayan demokrasiler için o ana kadar gerçeklik olmuş müdahalecilik türüne karşılık gelmez: bu bağlamda devlet müdahalesinin ölçüsü, alanı ve türü, istikrarlı bir demokrasiden beklenene göre çok daha geniş ve karmaşıktır. Bazı durumlarda, hükümetler bile medyayı kontrol etmek için yasadışı mekanizmalar kullanmaktadır. Orta Asya'da, devlet tarafından

verilen sübvansiyonlar ya da bir şekilde tarafsız kamu politikaları aracılığıyla medya pazarının gelişmesi mümkün olmuştur.

Medya sistemleri çalışmasındaki temel bir özellik, Hallin ve Mancini'nin (2004) modelinde olduğu gibi medya türlerini dışlamadan medya pazarlarının gelişmesidir. Bir yandan, sadece Batı ve Batı-dışı ülkeler arasında değil aynı bölge içerisindeki ülkeler arasında medya endüstrilerinin boyutunu karşılaştırmak gereklidir (Mellado, Lagos, 2013; 17).

Diğer yandan, bölgenin televizyon ve internet piyasaları açısından sahip olduğu ikinci bir gelişmenin yanı sıra yeni teknolojilerin uyumluluk ve gelişimini değerlendirmek de önemlidir.

Sovyet sonrası Orta Asya örneğine dayanarak, dünya genelindeki medya sistemlerinin analizinde dokuz faktörün yer aldığı bir öneri sunulmaktadır. Bu faktörler üç büyük boyut şeklinde gruplandırılmıştır: siyasi boyut (siyasal rejim, ulusal siyasi yapı; siyasi benzerlik düzeyi, siyasal kültür, konuşma özgürlüğü); kültürel boyut (toplumlardaki kültürel değerler); ve medya boyutu (Devletin medya sistemine katılımı, medya piyasasının gelişimi ve hem bireysel hem de yapısal düzeyde gazetecilik alanında profesyonel bağımsızlık). Bunların her biri için, yeni demokrasilerin gerçekliği de dâhil olmak üzere medya sistemlerinin karşılaştırmalı analizi için yararlı olabilecek belirli göstergelerin kullanılmasını önerilmektedir.

Bu faktörlerin analizi, uluslararası tartışmada Batılı medya sistemleri için verilen ilk örneğe uymayan ülkelerin gerçekliği ve bağlamını bütünleştirerek daha ayrıntılı karşılaştırmalı analizlere olanak sağlamakta ve bu, kısmi veya özel karakterizasyonu nedeniyle görünmez kılınmaktadır.

SONUÇ

Medya sistemleri, medya politikasının hesaplanmasında açıklayıcı benzerlikler ve farklılıklar göstermeyebilir, fakat çeşitli küresel olguyu anlamak için merkezi bir analitik birim olarak kalmaktadır. Aynı zamanda medya sistemlerinin varlığı gereği onlar bir bütün olarak ulusal mekânı aşan olgularla tanımlanmaktadırlar (Flew, Waisbord, 2015; 627-628).

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Sovyetler Birliği döneminde medyanın çıkarıcı bir rolü var idi: ideolojik eğitim biçimi olarak görülen medya Komünist partisi tarafından toplumun görüşlerini şekillendirme aracı olarak kullanılmakta idi. Nitekim medyaya Sovyet yaklaşımı da bir taraflı karakter taşımakta idi. Çünkü kitle iletişim araçları modern inançları halka aşmak için ve dönüştürücü güç olarak istifade edilmekte idi. Sovyetler döneminde ülkelerdeki tüm medyaya erişim Komünist Partisi tarafından kontrol edilmekte idi. Tüm parti/devlet sahipli medya kuruluşları üzerinde yönetimin özenle hazırladığı sistem aracılığıyla uygulanan olumlu ve olumsuz kontrol mevcut idi. Bu kontrole medya personelinin atanması üzerindeki söz sahipliği, gazetecilerin eğitime rehberlik etmek ve yayın öncesi ve sonrası sansürde karmaşık bir sistemin dayatılması dâhil edilmişti (Becker, 2002; 8). Gazeteciler parti aparatının uzantıları olarak işletilmekte ve ideolojik eğitim alanında çalışan diğerlerinden hiç farklı davranmamaktaydılar.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde güçlü bir “merkez” ve onun karşısında yer alan ayrışmamış türdeş olmayan bir “kenardan” oluşan sosyopolitik yapıyı SSCB’den miras alan Kırgızistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan da uzun yıllar kitlesel etkilerden büyük ölçüde yalıtılmış bir merkez yönetiminin etkisi hissedilmiştir. Bu cumhuriyetlerin medya sistemlerinde gözlenen değişim süreci, Gorbaçov’un iktidara geldiği 1985 yılından başlamış, ancak dönemin başında basın ve ifade özgürlüğü kavramı Gorbaçov’un da belirttiği gibi, ekonomik ve kültürel reformların savunulması açısından sansüre tabi tutulabilmiştir. Başka deyişle, medya sistemlerinde gözlemlenen değişim, ilk zamanlarda gereken reformların hayata geçirilmesinde katkı sağlamıştır.

1990'lı yılların başlarında yeni dönem hükümetleri kurulurken, medya alanında da kısa süreli bir özgürleşme dönemi yaşanmıştır. Basın Kanunu'nun değiştirilmesi, gazetecilere sendikal haklar verilmesi gibi özgürleşme yönünde önemli adımların atıldığı bu süreç, iktidar mensuplarının özgür durumun rahatsız edici yanları fark etmesiyle son bulmuştur. Gazetecilerin Basın Ahlak Kuralları girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, kamu televizyon kanallarının da siyasal iktidarların denetiminde olduğu 1990 sonrası dönemde Orta Asya medyası kendi kendini denetleme noktasında sınıfta kalmıştır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Sovyet döneminde hâkim olan Sosyalizm sistemi bu ülkeler bağımsızlıklarına kavuştuktan sonra kapitalizm sistemi ile değişilmek zorunda kalmıştır. Uzun yıllar boyunca Sosyalist sistemde faaliyet gösteren bu ülkeler kapitalist düzene geçişte büyük zorluklarla karşılaşmıştır. Kapitalizmin gereği özel sektör anlayışı devreye girmiş ve yapılan her işte maddiyet ön plana çıkmıştır. Bu değişim medyadan da yan geçmemiştir. Senelerce Komünist partinin yayın organı olarak partinin, devletin düşüncelerini ışıklandıran ve siyasi otoriteyi destekleyen medyayı yıllar sonra yeni düzen için değiştirmek pek kolay olmamıştır. Medya'da özel sektör kurulmaya başlamış ve yayın organları devletin aksine, ticari şahısların elinde toplanmıştır. Fakat Orta Asya'daki cumhuriyetler kabul ettikleri yasalarda kapitalizm sistemini benimsemiş olmalarına rağmen gerçek uygulamalarında halen sosyalizmin izlerini taşımaya devam etmektedirler. Örneğin, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da özel yayın kuruluşları devletten bağımsız şekilde yayın yapamamaktadır. Gizli bir şekilde olsa da, devletin, iktidarın görüşlerine zıt fikirleri yayınlamaktan kaçınmaktadırlar. Televizyon yayıncıları programlarda geniş bir şekilde iktidarın faaliyetlerini anlatan haberlere yer vermekte ve muhalefetin ülke ile ilgili görüşleri genel olarak kanallarda yansıtılmamaktadır. Bu üç ülkeden farklı olarak Türkmenistan kapitalist sistemde faaliyet gösterdiğini yasalarda kabul etmiş olsa da, realitede kapitalizmin örneklerini görmek çok zordur. Türkmenistan'da özel yayın organlarının faaliyeti resmen yasaklanmıştır. Özel medyanın olmadığı bir ülkede kapitalizmden konuşmak da yersizdir. Aynı zamanda Türkmenistan'da medya mensupları Cumhurbaşkanı eleştirme hakkına bile sahip değiller. Cumhurbaşkanı'nın talimatlarıyla hareket eden medya halen sosyalizmden kopamamıştır. İktidarın istikrarı namına yazdıklarına, konuştuklarına dikkat eden medya sosyalist sistemdeki gibi devletin yayın organları olmaktan kurtulamamıştır.

Orta Asya’da liberalizmin devletçi-merkezci politikaların ardından uygulanmaya çalışılması birçok olumsuzlukların da yaşanmasına yol açmıştır. 1990’li yıllardan itibaren uygulanmaya çalışılan neo-liberal politikalar tam olarak başarıya ulaşamamakla birlikte; liberal kuramın uygulandığı ülkelerde görülen tekelleşme, kar ve çıkar ilişkilerine dayalı bir süreç bu bölge ülkelerinde fazlasıyla yaşanmıştır.

Bağımsızlıklarına kavuştukları ilk yıllarda kitle iletişim alanındaki yasal boşluktan yararlanılarak istikrarsızlaştırılmış ve hukuki bir temele dayanmayan deregülasyon süreci yaşanmıştır. Siyasilerin politik nedenlerle konuyu ağırdan almaları ve hatta fiili durumun ortaya çıkışını desteklemeleri yasal düzenlemelerin yapılmasını geciktirmiştir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde 2000’li yıllarda artık siyasi seçkinler Batı medyasının, devlet kurumlarının, sivil toplum örgütlerinin ve bireysel aktivistlerin sosyo-kültürel etkisini kontrol etmeyi ve engellemeyi öğrenmişlerdir. Ancak sosyal medyayı (Batı’da geliştirilen, ancak yerel içeriklerle dolu olan) yönetmek hükümeti zorlamış ve genç aktivistlerle baş etmek yetkilileri uğraştırmıştır. Orta Asya medyası bölgede kendi çıkarlarını takip eden Çin, Rusya, ABD ve Avrupa ülkelerinin başarı derecesine bağlı olarak evrim geçirmekte ve medya gündemlerinin belirlenmesinde jeopolitik faktörler oldukça etkin rol oynamaktadır.

Orta Asya ülkelerinde radyo ve televizyon alanındaki devlet tekeli, yeni medya mülkiyet yapısında belirginleşen medya patronlarının çabaları ve siyasilerin de teşviikiyle deregülasyon döneminin ardından yerini karma yapıya bırakmıştır. Bir diğer ifadeyle radyo ve televizyon alanında Komünist parti tekelinin fiilen ortadan kaldırılması süreci yazılı basın alanındaki yeni medya patronlarının radyo ve televizyon alanına eklemelenmeleri şeklinde gerçekleşmiştir.

Yazılı basın alanında sosyal sorumluluk yaklaşımının bir uzantısı olarak kurumsallaştırılmaya çalışılan Basın Meslek İlkeleri ve Basın Konseyi gibi, öz denetim uygulamaları Batılı ülkelerdeki örneklerine oranla pek fazla bir etkinliğe kavuşamamıştır. Çekişme ve sürtüşmelerin bir sonucu olarak konsey kararları caydırıcı ve vicdani sorumluluğa sevk edici yönde etkili olamamıştır. Gerek konseyin oluşturulması öncesi,

gerekse sonrası basın organlarının kendi çabaları sonucu gerçekleştirilen sempozyum, panel ve seminerler bir anlamda nutukların atıldığı ve günah çıkarma eylemlerinin gerçekleştirildiği bir süreç olmaktan öteye geçememiştir. Dolayısıyla bu organizasyonlarda söylenenler, olumlu bir atmosfer oluşturmakla birlikte, uygulamada kendine yer bulamamıştır. Aynı şekilde ombudsmanlık gibi diğer otokontrol yöntemlerinin de işletilmemesi, Orta Asya medyasının sosyal sorumluluk duygusuyla hareket etmesini engelleyerek, basının halka karşı görevlerini ihmal etmesine neden olmuştur (Işık, 2002; 216).

Orta Asya ülkelerinde ticari televizyon kanalları hem reyting uğruna, hem de siyasi iktidarın özgür haberleri yayınlama konusunda baskıları sonucu yüzeysel programları ekrana taşımış; medya, asli fonksiyonları olan haber ve bilgi verme, denetim, eğitim, eleştiri ve kamuoyu oluşumuna katkı sağlama yerine; düşük beğeni seviyesinde yüzeysel programlara yer vermiştir. Bu durum ise, toplumda ahlaki çöküntü ve yozlaşmaya çanak tutmuştur. Ekonominin de iyiye gitmemesi nedeniyle, enflasyon ve hayat pahalılığı çeken bireylerin yegâne eğlence aracı olarak televizyona sığınması aracın etki derecesini artırmıştır.

Bazen Orta Asya ülkelerinin bağımsızlık sonrası dönemi komünist diktatörlüğü dönemi ile eşleştirilmektedir. Fakat bu ülkelerdeki otoriter rejimler komünist diktatörlüğünden birçok açıdan ayrılrsa da, çoğu zaman kendi ülke vatandaşlarının temel siyasi özgürlüklerini engellemekte ve insan haklarını ihlal etmektedirler. Orta Asya ülkelerinde ilk siyasi açıklıklar başarısız olmuş ve siyasi rejimler tekrardan katılaşmıştır (Jakubowicz, 2012; 19).

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ciddi demokratik açıklardan eziyet çekmektedirler: vatandaşların menfaatlerinin zayıf gösterimi, seçimlerde siyasi katılımların düşük düzeylerde olması, kanunların hükümet yetkilileri tarafından kötüye kullanılması, belirsiz meşruiyet seçimleri, devlet kurumlarında kamu güvenin çok aşağı seviyelerde olması ve devlet tarafından sürekli berbat kurumsal performans, bu açıkların örnekleridir.

Orta Asya ülkelerindeki vatandaşlar arasında düşük ekonomik kalkınma, düşük seviyelerdeki siyasi ilgi ve etkinlik, etnik çatışma korkusu otoriterliğin buradaki en iyi göstergesidir (Kubicek, 1998).

Potansiyel sorun kaynağı olarak Orta Asya devletlerinin multi-etnik yapısı bu bölgede etnik çatışmalar için her zaman açık kapı bırakmaktadır. Aynı zamanda etnik yapının çok çeşitliliği medya düzenini de etkilemektedir. John Stuart Mill çok etnikli ve çok dilli toplumlarda demokrasiyi kurmanın imkânsız olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle de, otoriter siyasi liderler otoritarizmi haklı kılmak için çeşitli şiddet yöntemlerine yönelmekteler (Kubicek, 1998; 30-31).

Bölgeye Batı'nın ilgisi demokratikleşmenin ötesine uzanmaktadır: Orta Asya'da mevcut olan petrol, gaz ve diğer hammaddeler için küresel bir rekabet yapılmaktadır. Orta Asya sözde “Terörle Mücadele” coğrafi alanı olarak bilinmekte idi, fakat 11 Eylül saldırılarından sonra Özbekistan'da bulunan ve Afganistan'daki savaşı desteklemek için kurulan ABD'nin askeri üssü devrilmiştir. Orta Asya ülkeleri her zaman dış güçler tarafından baskı altında tutulmaya çalışılmış, militan İslamcı harekâtları bastırmak için Batı tarafından ödüllendirilmiş ve hatta Batı bölge ülkelerinde baş tutan meşru demokratik harekâtları bastırmak için de müdahalelerden çekinmemiştir (Shafer, Freedman, 2009; 857).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde özgür, bağımsız medya sistemlerinin yokluğu sivil toplumun başarısızlığının en görünür ve yıkıcı kanıtı olarak bu ülkelerde kök salmıştır. Burada siyasi seçimler ve siyasi muhalefet de dâhil olmak üzere medya her daim hükümet veya hükümet dışı yetkililer tarafından getirilen kısıtlamalara uğramaktadır (Shafer, Freedman, 2009; 861).

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hem bağımsızlık önceki zamanda hem de bağımsızlık döneminde siyasi çatışmalar ekseninde medyasını ve siyasi düzenini şekillendirmiştir. Genellikle medya da bu çatışmalarda ve siyasi karışıklıklarda mücadele aracı olarak kullanılmıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin tarihi geçmişleri “medyayı siyasileşmeye doğru” itmiştir (Hallin, Mancini 2004; 61). Geçmişte olduğu gibi, şimdi de Orta Asya ülkelerindeki haber medyası dış çoğulculuğu yüksek düzeyde görüntülemekte

ve kendi siyasi ideolojilerinin savunmacıları olarak hareket etmektedirler. Ve bu “ideolojilere bağıllık, ortak mesleki kültüre de bağıllığı güçlendirmektedir” (Hallin, Mancini, 2004; 298).

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde medyanın siyasallaşması sadece siyasi partilerin “iş” değil, aynı zamanda siyasal-sanayi kliklerinin ve hükümetin de işidir. Siyaset ve iş dünyasının birleşmesi Orta Asya ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerine has bir özelliktir. Bu bağlamda, Orta Asya Hallin ve Mancini tarafından özetlenen “basitleştirilmiş” üçlü modele uymamaktadır. (2004; 76). Bu nedenle genel düzeyde bu sistemler arasındaki farklılıkları böyle özetleyebiliriz: Liberal ülkelerde medya iş dünyasına daha yakın ve siyaset dünyasından daha uzaktır. Kutuplaşmış Çoğulcu Modelde medya nispeten güçlü siyasi dünyaya entegre edilmiştir. Demokratik Korporatif ülkelerdeki medya ise, hem siyasi hem de ekonomik dünya ile güçlü bağlantılara sahiptir, fakat özellikle son yıllarda medya siyasetten uzak durmaya çalışmaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde faaliyet gösteren gazeteciler özgür medyanın geleceğinin bir sonraki nesillerde yetişen gazetecilerin elinde olacağı düşüncesindedir. Eski gazeteciler Sovyet döneminde yaşamayanların veya Sovyet rejimine en uzak olanların bağımsız medyayı kuracağına büyük umutlarla bakmaktadır.

Rekabetçi otoritarizm siyasal bağlamında değerlendirmiş olursak Orta Asya ülkelerinde rekabetçi bir neo-otoriter sistemden hegemonik neo-otoriter sisteme geçiş yapılmıştır. Bu geçişi Diamond’un sözleriyle ifade edersek, kurumsallaşmış iktidar partisi medyanın kontrol mekanizmasını kullanarak baskı, hamilik ve seçimlere hile katma yoluyla yasal muhalefet partilerinin iktidar için yaptığı rekabeti engellemekte ve böylece de siyasi arenayı tekelleştirmektedir (Diamond, 2002; 21-35).

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde yürütülen siyasi dışlayıcı politikalar ve etnik dışlayıcı politikalar arasında ayırım yapmak gerekmektedir. Bölgedeki hükümetlerin siyasi çoğulculuğa izin vermemesi sadece bir etnik veya ulusal grubun oluşacağı, ya da belirli bir grup lehine politikaların benimseneceği anlamına gelmemektedir. Özellikle bölgede daha fazla multi-etnik yapıya sahip Kırgızistan ve Kazakistan’da yaşayan Ruslar yasama organları ile beraber başkanlık bürokrasisinde de çok sayıda üstünlüğe sahipler.

Bölgede farklı alanlarda yapılan mevcut düzenlemeler kırılgan ve zayıf kurumsallaşmış olabilir. Dahası, kendi güç ve patronaj ağlarını genişletmek için diğer baskın grupları dışarı itmek bölge için başarılı bir politika olmayabilir. Sürünen Kazakistan katyonu veya Akayev'in güneydeki karşıtlarına karşı kuzey Kırgızistan'ı daha fazla destekleme eğilimi gelinen noktalardan biridir.

Orta Asya ülkeleri bünyelerinde yaşayan etnik azınlıklara sürekli sınırlamalar getirerek onları bölgeden mümkün olduğunca hızlı bir şekilde uzaklaştırmaya çalışmaktadırlar (özellikle Rusları). Bu konuda dikkate alınması gereken önemli bir faktör de demografik gerçekliktir. Örneğin, etnik Kazaklar kendi vatanlarında bir çoğunluk değillerdir ve Kırgızistan'da da durum hemen hemen aynıdır. Bölgede herhangi bir Rus karşıtı veya anti-yabancı kampanya yapılırsa bu oradaki büyük kısmı teşkil eden kitleler arasında ayaklanmalara neden olabilir. Siyasi liderler de ülke gerçeklerinin farkında oldukları için kendilerini ve iktidarlarını böyle tehlikeyle yüzbeyüz bırakmak istememektedirler. Ayrıca, jeopolitik gerçekler Rus karşıtı politikaların potansiyelini de sınırlamaktadır. Moskova, kendi sınırlarına yakın yurtdışında yaşayan Rusların akıbetine büyük önem vermektedir. Orta Asya liderleri Rusya'nın karşı konulmaz gücü karşısında ve kendilerinin de Rusya'ya bağımlılıkları sebebiyle Ruslara yönelik etnik dışlayıcı politikaları uygulama konusunda riske girmek istememekteler (Kubicek, 1998; 39). Etnik azınlıklara yönelik daha ılımlı politikaları sayesinde Nazarbayev ve Akayev seçimlerde azınlık gruplarından da büyük ölçüde destek almışlardır. Otoriter rejimler, sivil toplumu ezen, demokrasiden uzak siyasi seçkinleri ülke başlarına getirerek baskı araçlarını sürekli arttırmakta ve demokratikleşme için elverişli olmayan siyasi kültürü güçlendirmek ve korumak eğilimindedirler (Kubicek, 1998; 40).

Son yirmi yılda birbirine benzer eğilimler tüm Orta Asya medya ortamlarında görülmektedir. Birincisi, yönetici elitler yabancı etkilerden (Rus, Batı, İslam) maksimum bağımsız ulusal medya politikalarını şekillendirmeye başlamış ve devam eden egemenliklerini korumak amacıyla ulusal bir sosyo-kültürel uzlaşmayı desteklemekte ve temsil etmektedir. İkincisi, nüfusun büyüyen kesimlerinin, özellikle genç kuşağın dijital medya kullanımının çoğalmasıyla bu alanı kontrol etmek, yazılı ve görsel medyaya kıyasla daha zordur. Batılı medya sistemlerine karşı Orta Asya medyası 1990'lardan

itibaren bir tepki olarak kendi ulusal medyasını güçlendirmeye yönelmiştir. Bu koşullar altında “ithal model” Batılı değerlere sahip yurtdışında eğitim görmüş medya elitleri tarafından benimsenerek liberal değerleri teşvik edeceği düşünülse de, bu girişim başarısız olmuştur. Çünkü Orta Asya’da egemen iktidar bu süreçlere izin vermeye istekli değildir, aynı zamanda bu modellerin ülkeye girmesiyle kendi konumlarının da zayıflayacağını düşünerek demokrasi adına her türlü girişimleri engellemektedirler.

Özgür medya demokratikleşmeye yönelik destek oluşturmakta, ama aynı zamanda da ‘liberal olmayan’ ideolojilerin de ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Kırgızistan örneğinde olduğu gibi, demokratikleşme vokal milliyetçiliğe sebebiyet vermiş ve ülkede devrim yaşanmıştır. Kırgızistan’da yaşanan açık siyasi rekabet medya için düşük güven seviyesiyle sonuçlanmıştır (Rollberg, Marlene, 2015; 228).

Böylece, kendi kitle iletişim araçları vasıtasıyla, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan’daki medya kuruluşları gerçek diyaloglarla arsız sansür ve ince manipülasyonla acımasız baskılar arasında değişen çok çeşitli iletişimsel süreçlerle meşgullerdir. Liberal olmayan bu toplumlar genel statükonun güvenliğini sağlamak için kendi medyalarını kontrol altında tutmayı ön koşul olarak görmektedirler.

Son olarak, şu nüansı da belirtelim ki, biz Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medya sistemlerine hep Batının ve Batılı eleştirmenlerin yaptıkları araştırmalara bakarak değerlendirmekteyiz. Fakat bu ülkelerinin geçmişleri ve şu anki mevcut rejimleri açısından da bakarak değerlendirme yaparsak Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki medyanın tamamen özgür olmasını çok kısa zaman zarfında beklememek gerekir. Çok uzun yıllar farklı bir sistemde (Sosyalizm) faaliyetlerini sürdüren bu cumhuriyetler bir bire alışık olmadıkları yeni sisteme (Kapitalizme) geçiş yapmışlardır. Sosyalist sistemde farklı koşullar altında gelişen kitle iletişim araçları ve medya sistemleri kapitalizmde yeni düzene geçişler sağlasa da, daha bu yeni sistemin gerektirdiği gibi şartları yerine getirmemiştir. Diğer bir taraftan, hükümet yetkilileri Batılı medya modellerini kendi ülkeleri çapında gerçekleştirmeye hevesli de değildirler. Çünkü bu tarz medya modelleri onların yolsuzluklarla dolu iktidarlarını sorgulayacak ve halkın göremediği birçok gerçekleri gün ışığına çıkaracaktır. Medyanın iktidarın işine karışmasına engel olmak için her türlü yola başvuran siyasiler kendi medya modellerini değil, kendi çıkarlarına hizmet

eden medya düzenini desteklemektedirler. O yüzden dışarıdan gelen yabancı sermayeyi de çeşitli gayri resmi yollarla engelleyen hükümet medya üzerinde herhangi demokrasiye hizmet edecek yabancı kaynağa karşı çıkmaktadır. Aynı zamanda Batıya mahsus yabancı medya kuruluşlarının da bu dört ülke çapında faaliyetleri sık sık engellenmekte veya yasaklanmaktadır. Böylece, kapitalist sistemin gerektirdiği gibi ticari kimliklere sahip kişilerin medya mülkiyetini yönetmesinin yerine, sosyalist-komünist sistemin gerektirdiği partinin veya iktidardaki kişilerin medyayı yönetmesine imkânlar yaratılmaktadır. Batılı araştırmacıların ileri sürdüğü liberal medya sistemlerinde bu imkânları gerçekleştirmek pek mümkün olmadığı için hükümet yetkilileri her fırsatlarında bu girişimlere karşı çıkmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin komşularının eski sosyalist-komünist Rusya ve komünist Çin olması da onların medya sistemlerinin şekillenmesinde çok etkin rol oynamakta ve Batılı liberal medya sistemlerine geçişlerini olumsuz etkilemektedir.

KAYNAKÇA

Aalberg, T. ve J. Curran (2012). *How Media Inform Democracy*. Routledge. Goldsmiths, University of London.

Alkan, H. (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar*. Ankara: USAK Yayınları.

Allison, O. (2006). Selective Enforcement And Irresponsibility: Central Asia's Shrinking Space For Independent Media. *Central Asian Survey*, Cilt: 25, Sayı: 1-2, 93-114.

Altschull, H. (1984). *Agents of Power: The Role of The News Media in Human Affairs*. Longman. New York.

Androunos, E. (1991). The Struggle Control Over Soviet Television. *Journal of Communiaction*. Cilt: 41, Sayı: 2, 185-200.

Ansah, P. (1991). “Uluslararası İletişimde Haklar ve Değerler Mücadelesi”, *Enformasyon Devrimi Efsanesi*. Y. Kaplan (drl.). İstanbul: Rey Yayınları.

Anceschi, L. (2011). Reinforcing Authoritarianism through Media Control: The Case of Post-Soviet Turkmenistan. E. Freedman, R. Shafer (eds.). *After Czars and Commissars*, içinde, 59-77.

Ataman, G. (2002). *İşletme Yönetimi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Azarian, R. (2011). Potentials and Limitations of Comparative Method in Social Science. *International Journal of Humanities and Social Science* Cilt: 1, Sayı: 4, 113-125.

Bek, M. G. (2010). Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'de Medya Sistemi. *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 269.

Becker, J. (2002). *Soviet and Russian Press Coverage of the United States*. London: Palgrave.

Becker, J. (2004). Lessons from Russia: A Neo-Authoritarian Media System. *European Journal of Communication*, Cilt:19, Sayı: 2, 139-163.

Becker, J. (2014). Russia and the New Authoritarians. *Demokratizatsiya*, Cilt: 22, Sayı: 2, 191-206.

Benson, R. (2009). Comparative News Media Systems. S. Allan (ed.). *The Routledge companion to news and journalism studies* içinde, 614-626.

Bergman, J. (1998). Was The Soviet Union Totalitarian? The View Of Soviet Dissidents And The Reformers Of The Gorbachev Era. *Studies In East European Thought*, Cilt: 50, Sayı: 4, 247–281.

Blumler, J. ve Gurevitch, M. (1995). *The Crisis Of Public Communication*. London: Sage.

Brown, J. L. (1995). Mass Media in Transition in Central Asia. *International Communication Gazette*, Cilt: 54, Sayı: 3, 249-265.

Budak, L. (1997). Türkiye’de Sosyal Sorumluluk Ve Demokratik Katılım Açısından Radyo-Televizyon Yayıncılığı. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İzmir: Ege Üniversitesi SBE.

Budak, L. (2004). Sovyetler Birliği Döneminden sonra Özbekistan’da Medya. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 19, 33-42.

Budak, L. (2005). Türk Cumhuriyetlerinde Kitle İletişim Sistemleri Bağımsızlık sonrası Gelişmeler, Genel Sorunlar ve İşbirliği Faaliyetleri. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 25, Mayıs-Temmuz.

Budak, L. (2010). Kazakistan’da Medya: 2000’li Yıllar, Gelişmeler ve Temel Sorunlar. *Uluslararası Türkbilim Dergisi*, Sayı: 3, 47-61.

Budak, L. (2010). Kırgızistan’da Medya: Bağımsızlığının 20. Yılında Kırgızistan Medyasında Gelişmeler ve Sorunlar. *Uluslararası Türkbilim Dergisi*, sayı: 4, 1-19.

Burrett, T. (2011). *Television and Presidential Power in Putin's Russia*. Routledge, London.

Cengiz, G. (2015). Sansür Kavramı Bağlamında İnternet Sansürü: Özbekistan Örneği Üzerinde Bir Değerlendirme. *UHİVE*, sayı: 6, 166-183.

Collins, K. (2002). Clans, Pacts and Politics in Central Asia. *Journal of Democracy*, Cilt: 13, Sayı: 3, 137-152.

CPJ Report. (1999). Kyrgyzstan Country Reports.

Curran, J. ve Park, M. (2000). Beyond Globalization Theory. C. James, P. MyungJin (eds.), *De-Westernizing Media Studies* içinde. Routledge, London, 3-18.

Çebi, M. S. (1999). Medyaya Yeni Düzen Devlet-Medya İlişkilerinde Yeni Kuramsal Eğilimler. *Selçuk İletişim*. Cilt: 1, Sayı: 1, 41-54.

De Albuquerque, A. (2012). On Models And Margins: Comparative Media Models Viewed From A Brazilian Perspective. D. Hallin ve P. Mancini (eds.). *Comparing Media Systems Beyond The Western World* içinde. Cambridge University Press.

Devlet, N. (1993). *Çağdaş Türkiler*. İstanbul: Çağ Yayınları.

Diamond, L. (1996). Is the Third Wave Over?, *Journal of Democracy*, 7(3), 20-37.

Diamond, L. J. (2002). Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, Cilt: 13, Sayı:2, 21-35.

Donsbach, W. Ve Patterson, T. E. (2004). Political News Journalists: Partisanship, Professionalism, and Political Roles in Five Countries. F. Esser, B. Pfetsch, (eds.). *Comparing Political Communication: Theories, Cases, and Challenges*, içinde. Cambridge University Press, 251-270.

Downing, J. (1990). *Soviet Media Before and After Glasnost*. J. Downing, A. Mohammadi, A. S. Mohammadi (ed.). Questioning The Media içinde. California: Sage Publications, 1990.

Dunlop, J. B. (1998). *Russia Confronts Chechnya: Roots of a Separatist Conflict*. Cambridge University Press.

Durdiyeva, M. (2005). O sostoyani SMI v Stranax Totalitarnimi Rejimami; Primer Turkmenistana. N.Iskandaryan (ed.). *Postsovetskie SMI: Ot Propagandy k Jurnalistike* içinde. Caucasus Media Institute, 158-163.

Emre, Y. (2013). *Sosyal Demokrasi Küresel Çevre İçin Bir Siyasal Alternatif Olabilir Mi?* Küresel Eğilimler Serisi Çalışma Kâğıdı No:3. İstanbul Kültür Üniversitesi.

Engesser, S. ve A. Franzetti (2011). Media Systems And Political Systems: Dimensions Of Comparison. *The International Communication Gazette*, 73(4), 273-301.

Ertop, K. ve Ç. Yetkin. (1985). *Sosyoekonomik Temelleriyle Siyasal Düşünceler Tarihi*. Cilt: 1, İstanbul: Say Yayınları.

Esser, F. ve A. Umbricht (2013). Competing models of journalism? Political affairs coverage in US, British, German, Swiss, French and Italian newspapers. *Journalism*, Cilt:14, Sayı:8, 989-1007.

Falay, N. (1993). *Kitle İletişim Teorileri*. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 1992-1993 sayısı içinde. İstanbul.

Fernando, O. (2011). Ethnic Minorities and The Media. E. Freedman, R. Shafer (eds.). *After Czars and Commissars* içinde, 161-184. Michigan State University Press.

Flew, T. ve S. Waisbord (2015). The Ongoing Significance Of National Media Systems In The Context Of Media Globalization. *Media, Culture & Society*, 37(4), 620 –636.

Freedman, E. ve Shafer, R. (2003). How media censorship and enduring Soviet press practices obstruct nation-building in Central Asia. *Journal of Development Communication*, 14 (2), 57-72.

Freedman, E. (2012). Deepening shadows: The eclipse of press rights in Kyrgyzstan. *Global Media and Communication* (8)1, 47-64.

Goble, P. (2000). *Toward Totalitarian Democracy?*. RFE/RL Report.

Graber, D. A. (1993). *Mass Media and American Politics*. Washington D.C.

Grimshaw, A. (1973). Comparative Sociology: In What Ways Different From Other Sociologies. M. Armer, A. Grimshaw (eds.). *Comparative Social Research Methodological Problems and Strategies* içinde, 3-48.

Gunther, R. ve A. Mughan, (2000). *Democracy the Media: A Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gürbüz, S. (1980). *Kitle Haberleşmesi*. Filiz Kitabevi. İstanbul.

Hafez, K (2008). The Role of Media in the Arab World's Transformation Process. www.uni-erfurt.de Erişim: 10.03.2016.

Haghighi, M. (1995). Media and Politics in Central Asia. *Demokratizatsiya*, Sayı: 2, 215-227.

Hallin, D. ve Mancini, P. (2004). *Comparative Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge University Press.

Hampton, M. (2005). Media Studies And The Mainstreaming Of Media History. *Media History*, Cilt: 11, Sayı: 3, 239-246.

Hanitzsch, T. (2010). Modeling Perceived Influences On Journalism: Evidence From A Cross-National Survey Of Journalists. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, Cilt: 87, Sayı: 1, 7-24.

Hatemi, K. (1996). *Hukuk ve Medya*. Yeni Türkiye Dergisi Medya Özel Sayısı, Ankara.

Have, P. (2004). *Understanding Qualitative Research and Ethnomethodology*, Sage Publications. London. Thousand Oaks. New Delhi.

Harootunian, H. (2005). *Some Thoughts on Comparability and the Space-Time Problem*. Duke University Press.

Hepp, A. ve N. Couldry (2009). What Should Comparative Media Research Be Comparing? D.K.Thussu (Ed.). *Towards A Transcultural Approach To 'Media Cultures'* içinde, 32-48. Internationalizing Media Studies.

Huskey, E. (1995). The Rise of Contested Politics in Central Asia: Election in Kyrgyzstan. *Europe-Asia Studies*, Cilt: 47, Sayı: 5, 813-833.

ICG. (4 May 2005). Kyrgyzstan: After The Revolution. Asia Report N°97.

International Media Support. (2008). The examples of Kazakhstan and Kyrgyzstan: Political extremism, terrorism, and media in Central Asia. Report.

Işık, M. (2002). *Dünya ve Türkiye Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri*. Konya.

İmamova, N. (2015). Social Media in Central Asia: A Journalist's Perspective. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 23 (3), 359-76.

Jakubowicz, K. (2007). *Rude Awakening: Social And Media Change in Central And Eastern Europe*. Hampton Press.

Jakubowicz, K. (2012). Post-communist Political Systems and Media Freedom and Independence. J. Downey, S. Mihelj (eds.). *Central and Eastern European Media in Comparative Perspective* içinde, 15-41, 2012.

Jakubowicz, K. (2010). Introduction. Media Systems Research: An Overview. in D. O. Boguslawski, M. Glowacki, K. Jakubowicz ve M. Sükösd (eds.). *Comparative*

Media Systems. European and Global Perspective, içinde, 1-21. CEU Press, Budapest.

Johnson, E., M. Olcott ve R. Horvitz (1994). *The Media in Central Asia: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan*. İnternews.

Juraev, A. (2002). *The Uzbek Mass Media Model: Analysis, Opinions, Problems. Central Asia and The Caucasus*, 1 (13), 130-138.

Karol, K. S. (1997). *La Russie Otage D'un Capitalisme Mafieux. Le Monde Diplomatique*, August, 11, 1997.

Kaya, R. (1985). *Kitle İletişim Sistemleri*. Teori Yayıncılık.

Kaymas, S. (2008). *Devlet ve Sermaye Sarmalında Türkiye Medyası: Ekonomik Krizler, Medya ve Demokrasi. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Sayı: 8, 78-107.

Keane, J. (1992). *Medya ve Demokrasi*. H. Şahin (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keller, B. (27 Eylül 1989). *A Proposed Soviet Law Limits Press Censorship. New York Times*.

Kenny, T. ve Gross, P. (2008). *Journalism in Central Asia: A Victim of Politics, Economics and Widespread Self-censorship. Press/Politics* 13(4), 515-525.

Khalid, A. (2007). *Islam After Communism: religion and politics in Central Asia*. Berkeley, CA: University of California Press.

Kocka, J. (2003). *Comparision and Beyond. History and Theory*, Cilt: 42, Sayı: 1, 39-44.

Koltsova, O. (2008). *Media, State, And Responses To Globalization İn Post-Communist Russia. Global communications: Toward a transcultural political economy*, 51-74.

Krastev, İ. (2006). *Democracy's 'Doubles'. Journal of Democracy*, 17 (2), 52-62.

Kubicek, P. (1998). Authoritarianism in Central Asia: curse or cure? *Third World Quarterly*, Cilt: 19, Sayı: 1, 29-43.

Levianthan, T. H. Ve A. Şenel. (1991). *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarih Öncesinde, İlkçağda, Ortaçağda, Yeniçağda, Toplum ve Siyasi Düşünüş*, 3.Basım, Ankara.

Levitsky, S. ve Way, L. (2002). The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. Cilt: 13, Sayı: 2, 51-65.

Lijphart, A. (1971). Comparative Politics and the Comparative Method. *The American Political Science Review*, Cilt: 65, Sayı: 3, 682-693.

Lipson, L. (1984). *Demokratik Uygarlık*. Ajans Türk Matbaa, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Livingstone, S. (2003). The Changing Nature Of Audiences : From The Mass Audience To The Interactive Media User. A. Valdivia (ed.). *Companion to Media Studies* içinde, 337-359. Blackwell Publishing, Oxford.

Machiavelli, N. (1985). *Hükümdar*. Dünya Klasikleri, İstanbul: Kültür Dizisi.

Macit, N. (2012). Orta Asya Turk Cumhuriyetleri Demokrasi Kusağı Oluşturma Planının / Arap Baharının Neresinde? *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/1, 21-68.

Mann, P. (2002). İslamic Movement of Uzbekistan: Will it Strike Back? *Strategic Analysis*, Cilt: 26, Sayı: 2, 294-304.

May, T. (1993). *Social Research Issues, Methods And Process*. Open University Press Buckingham, Philadelphia.

McConnell, P. ve L. B. Becker. (2002). The Role of the Media in Democratization. http://www.grady.uga.edu/coxcenter/activities/act_2001_to_2002/materials01-02/democratizationiamcrjuly2002.pdf s.7, Erişim: 18.11.2015.

McQuail, D. (1994). *Mass Communication Theory: An Introduction*. SAGE Publications Ltd.

Mellado, L. (2013). Redefining Comparative analyses of Media Systems. *Communication & Society*, Cilt:26, Sayı:4, 1-24.

Melvin, N. (1995). *Russians Beyond Russia*. London: Bloomsbury Academic.

Melvin, N. J. (2001). Patterns of Centre-Regional Relations in Central Asia: The Cases of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic and Uzbekistan. *Federal and Regional Studies*, Cilt: 11, Sayı: 3, 165-193.

Meng, B. ve T. Rantanen (2015). A Change of Lens: A Call to Compare the Media in China and Russia. *Critical Studies in Media Communication*, Cilt: 32, Sayı: 1, 1-15.

Merrill, J. ve R. L. Lowenstein (1979). *Media, Messages and Men*. Addison-Wesley Educational Publishers Inc.

Nerone, J. (1995). *Last Rights. Revisiting Four Theories Of The Press*. University Of Illinois Press, Urbana, IL.

Nordenstreng, K. (2001). Epilogue: Media and Globalization. N. Morris, S. Waisboard (drl.). *Why the State Matters* içinde. New York: Rowman & Littlefield Publications.

Nordenstreng, K. (1999). Normative Theories of the Media: Lessons from Russia. Y. N. Zassoursky ve E. Vartanova (eds.). *Media, Communications and the Open Society*. Moscow: IKAR.

Ognianova, E. (1997). *The Transitional Media System of Post-Communist Bulgaria*. Association for Education in Journalism and Mass Communication.

Olcott, M. (1997). Democratization And The Growth Of Political Participation İn Kazakhstan. K. Dawisha, B. Parrott, (eds.). *Conflict, cleavage, and change in Central Asia and the Caucasus* içinde. Cambridge: Cambridge University Press.

Olcott, M. B. ve M. S. Ottaway, (1999). The Challenge of Semi-Authoritarianism. *Carnegie Endowment for Peace Working Papers*, Sayı: 7.

Oliver, R. (2000). *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*. M. Moralı (çev.). İstanbul: Metis, 2000.

Open Society Justice Initiative. (12 Aralık 2005). “The Growing Threat of Soft Censorship: A Paper on Indirect Restrictions on Freedom of Expression Worldwide”. http://www.justiceinitiative.org/db/resource2/fs/?file_id=16599. Erişim: 13.05.2015.

Ottaway, M. (2003). Democracy Challenged, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 52-155. http://carnegieendowment.org/experts/index.cfm?fa=expert_view&expert_id=24&prog=zgp&proj=zdlzme, Erişim: 12.01.2016.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 324-343.

Pasti, S. (2005). Two Generations of Contemporary Russian Journalists. *European Journal of Communication*, Cilt: 20, Sayı: 1, 89-115.

Puppis, M. ve d’Haenens, L. (2012). Comparing Media Policy and Regulation. F. Esser, T. Hanitzsch (eds.). *Handbook of Comparative Communication Research* içinde, 221-233.

Ragin, C. (1987). The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies, The Distinctiveness of Comparative Social Science, University of California Press.

Richter, A. (2008). Post-Soviet Perspective On Censorship And Freedom Of The Media. *The International Communication Gazette*, Cilt: 70, Sayı: 5, 307-324.

Riggins S. H. (1992). *Ethnic Minority Media: An International Perspective*. London: SAGE Publications.

Rollberg, P. ve Laruelle, M. (2015). Media Landscape İn Central Asia. *Demokratizatsiya*, Cilt: 23, Sayı: 3, 227-232.

Sakharov, A. (1969). *Sovyet Rusya'da Barış İçinde Yan Yana Yaşama*. N. Sander (çev.). İstanbul: Sander yayınları.

Sakwa, R. (1998). *Soviet Politics: In Perspective*. Routledge.

Salovaara, İ. ve J. Juzefovics (2012). Who Pays For Good Journalism? *Journalism Studies*, Cilt:13, Sayı: 5-6, 763-774.

San, C. (1993). Karşılaştırma Yönteminde Zaman ve Mekân Boyutları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 48, Sayı:1, 155-159.

Schatz, E. (2000). The Politics of Multiple Identities: Lineage and Ethnicity in Kazakhstan. *Europe-Asia Studies*, Cilt: 52, Sayı: 3, 489-506.

Schatz, E. ve Maltseva, E. (2012). Kazakhstan's Authoritarian 'Persuasion'. *Post-Soviet Affairs*, Cilt: 28 (1), 45-65.

Schedler, A. (2002). The Menu of Manipulation. *Journal of Democracy*, 13(2), 36-50.

Schramm, W. (1969). *Toward A Free Responsible Press: The Commission On Freedom Of The Press*. Chicago: Mass Communications, University of Illinois Press.

Seaton, J. ve B. Pimlott. (1980). The Role of the Media in the Portuguese Revolution. A. Smith (ed.). *Newspapers and Democracy* içinde. Cambridge, MA: MIT Press. 1980, 174-198.

Shafer, R. ve E. Freedman, (2009). Press constraints as obstacles to establishing civil societies in Central Asia. *Journalism Studies*, 10(6), 851–886.

Sherstoboeva, E. (2014). Media Law Reform in Post-Soviet Turkmenistan. *Problems of Post-Communism*, Cilt: 61, Sayı: 5, 32-45.

Siebert, F. T. Peterson ve W. Schramm. (1963). *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*. University of Illinois Press.

Skogerbo, E. (1991). *Normative Theories in Media Research*. R. Helge, L. Knut (Ed.). Media and Communication: Readings in Methodology içinde. Norveç: Norwegian University Press, 1991.

Smaele, H. (2010). İn search of a Label for the Russian Media System. D.O. Boguslaw, M. Glowacki ve K. Jakubowicz (eds.). *Comparative Media Systems, European and Global Perspectives* içinde, 41-62.

Smelser, N. J. (1976). *Comparative Methods İn The Social Sciences*. Prentice-Hall.

Sparks, C. (2008). Media Systems İn Transition: Poland; Russia And China. *Chinese Journal of Communication*, Cilt: 1, Sayı: 1, 7-24.

Sparks, C. (2010). China's Media in Comparative Perspective. *International Journal of Communication*, 4 (2010), 552–566.

Spivak, G. C. (2009). Rethinking Comparativism. *New Literary History*, Cilt: 40, Sayı: 3, 609-626.

Spitz, D. (1969). *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi.

Splichal, S. (2001). Imitative Revolutions Changes in the Media and Journalism in East-Central Europe. [Javnost / The Public](#), 8(4), 31-58.

Stevenson, L. R. ve Cole. R. R. (1984). *Issues in Foreign News*. R.L.Stevenson, D. L. Shaw (Ed.). Foreign News and The New World İnformation Order içinde. USA: The Iowa University Press.

Tamer, E. C. (1983). *Dünü ve Bugünüyle Televizyon*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Temirkulov, A. (2010). Analysis Of Current Events Kyrgyz “Revolutions” İn 2005 And 2010: Comparative Analysis Of Mass Mobilization. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, Cilt: 38, Sayı: 5, 589-600.

Thomas L. Mcphaill. (1982). *Electronic Colonialism: The Future of International Broadcasting and Communication*. USA: Sage Publications.

Timothy, C. (1998). Governing with the news: The news media as a political institution, Chicago: University of Chicago Press.

Toepfl, F. (2013). Why Do Pluralistic Media Systems Emerge? Comparing Media Change İn The Czech Republic And İn Russia After The Collapse Of Communism. *Global Media and Communication*, 9 (3), 239-256.

Tokgöz, O. (1972). *Türkiye ve Ortadoğu Ülkelerinde Radyo-Televizyon Sistemleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Trilling, D. (2010). Kyrgyzstan: Russian Press Bashing Bakiyev. *Eurasia Insight*, 30 Mart 2010.

Tucker, A. The Legacies of Totalitarianism. www.ucl.ac.uk/ssees/docs/cepsi-documents/legacies-of-totalitarianism.pdf Erişim: 10.03.2016.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını. (1993). Birçok Ses Tek Bir Dünya: İletişim ve Toplum, Bugün ve Yarın. Mac Bride Komisyon Raporu. Ankara.

Vartanova, E. (2012). The Russian Media Model in the Context of Post-Soviet Dynamics. D.C. Hallin, P. Mancini (eds.). *Comparing Media Systems Beyond The Western World* içinde. London.

Volkan Uce, V. ve K. De Swert (2010). Introducing Turkey To The Three Media System Models: The Content Of TV News İn Eleven Countries. D.O. Boguslawa, M. Glowacki ve K. Jakubowicz (Eds.). *Comparative Media Systems, European And Global Perspectives İçinde*, 63-76.

Voltmer, K. (2012). How Far Can Media Systems Travel? Applying Hallin & Mancini's Comparative Framework Outside The Western World. D. Hallin ve P. Mancini (eds.). *Comparing Media Systems Beyond the Western World* içinde, 224-245. Cambridge University Press, New York.

Vural, S. (1994). *Kitle İletişiminde Denetim Stratejileri*. Ankara.

Yalçın, A. (1976). *İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi*. Ekonomik ve Sosyal Yayınlar. Bilim dizisi: 1. Ankara, 1976.

Yerekesheva, L. (2007). Religion-Politics İnterplay: The Case of Kazakhstan and Uzbekistan. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi-OAKA*, Cilt: 2, Sayı: 3.

Zakaria, F. (1997). The Rise Of İlliberal Democracy. *Foreign Affairs*, 76 (6), 22-43.

Zhelev, Z. M. (1996). Is Communism Returning?, *Journal of Democracy*, Cilt:7, Sayı: 3, 4-6.

Weigle, M. (2000). *Russia's Liberal Project: State-Society Relations in the Transition from Communism*. Pennsylvania State University.

Weischenberg, S. (1992). *Journalistik: Therie und Praxis Aktueller Medienkommunikation*. Westdeutscher Verlag. Opladen.

Werner J. Severin ve J. W. Tankard. (1994). *İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri, Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Witters, J. (2014). Transcript of Social Media in Central Asia. <http://prezi.com/95vbjintigtw/social-media-in-central-asia/> Erişim: 11.03.2016.

<http://ioc.sagepub.com/content/34/1/170.full.pdf+html>, 11.01.2015

<http://www.alexa.com/siteinfo/odnoklassniki.ru> Erişim: 27.01.2016.

<http://www.census.gov/population/international> Erişim: 27.01.2016.

<http://egov.kz/wps/portal/index> Erişim: 12.03.2016.

